This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN

5
X

Сл 50 Пи
отд. I. II. А Н.

ПИСМА ЗА СЪРБИЯ

Д-ра Ст. Гишинъ „мистичъ дипломатъ“ - писма

отъ

Ч 3144/1.5

Т. Икономова.

Ikonomova, T.
Публ.
Кутка 1. лв.

РУССЕ

Скоро-печатницата на в. „Славянинъ“

1883.

Storage

DR
2007
.I26

G.L.
2825399
SOSLA
11-13-84

I.

За приятелство между Сърбия и България днесь се говори не само въ София и Бѣлградъ, нъ и въ другитѣ градища на двѣтѣ съсѣдни държавици. Тая мисъль и това желание се поддържатъ сега не само отъ нѣколко държавници, нъ и отъ хора изъ другитѣ классове на обществото.

Не по-малко отъ другитѣ съмъ привърженикъ на тая мисълъ и азъ и не по малко е моето желание да видя между Сърбия и България таквози споразумѣние, таквози пълно съгласие върху всичкитѣ въпроси, които интересуватъ двѣтѣ съсѣдни държавици, каквото наистинж трѣба да сжществува между два съсѣдни и братски народа. Историята и природата, общитѣ страдания въ прѣминжлото и общитѣ опасности въ бждащето така тѣсно сж свързали българе съ сърби, щото насилство надъ двата народа ще бжде, ако тий се държатъ далеко единъ отъ други, далеко отъ да се съгласяватъ и да си помагатъ тамъ, гдѣто взаимното съгласие и взаимната помощь сж необходими. Съ споразумѣние и съгласие помежду си двѣтѣ братски държави не само по-лесно ще достигнжтъ консолидирането на вжтрѣшний свой порядъкъ и на тишината, нъ еще ще избѣгнжтъ много поводи къмъ чуждо вмѣшателство въ тѣхнитѣ вжтрѣшни дѣла. Отъ несъгласието между Сърбия и България полза ще има само за тѣхнитѣ неприятели.

Приятелството и съгласието сж еднакво нужни за всѣка отъ двѣтѣ страни; защото никоя отъ тѣхъ не може да каже, че може да мине безъ това приятелство, че за нея е доста да има приятелството на нѣкои велики сили. Освѣнъ съсѣдственнитѣ и търговскитѣ врьзки, между сърби и българе сжществуватъ врьзки духовни, врьзки родствени, които правителствата на двѣтѣ държави напраздно ще се жчжтъ да игнорираатъ. Тѣзи врьзки ще се проявляватъ и вопрѣки

най-голѣмото равнодушие на двѣтѣ правителства да ги олеснятъ и регулиратъ. Равнодушието и прѣпятствията не ще бѫдѫтъ въ сила да задушѫтъ тѣзи духовни врьзки, а само ще даватъ случай на неприятелитѣ на Сърбия и България да ни дьржятъ по дълго време и по-силно въ подчинено състояние откъмъ политика, финанси и търговия съ промишленность. Съ взаимното приятелство на Сърбия и България даже приятелството на нѣкоя велика сила се добива на подобри условия.

Нъ за да има споразумѣние пълно и по-горѣ отъ всѣки испитъ, необходимо е щото туй споразумѣние да се неспира само на официални договори и на дипломатически увѣрявания. Таквози официално споразумѣние нѣма широки и здрави основания и пада при пьрвото духнование на противний вѣтъръ. Споразумѣнието между Сърбия и България трѣба да почива на общността на интереситѣ у двата народа, общность ясна не само за нѣколко души, нъ очевидна за цѣлъ народъ. Заради това на всѣки добъръ сърбинъ и на всѣки привьрженникъ на тая мисълъ Българинъ лежи священна обязанность да съдѣйствоватъ съ всичкитѣ си сили и средства за уяснение на тая общность на интереситѣ у двата единоплеменни народи. Да се познаятъ двата народа взаимно, както въ тѣхнитѣ желания, средства и сили, тъй и въ тѣхното материално състояние и въ всичко онова, съ което единъ на други могѫтъ да бѫдѫтъ полезни; да се уясни крѫга на дѣйствие за двѣтѣ страни; да се установятъ основанията за туй дѣйствие,—това сѫ главнитѣ условия за споразумѣние добро, трайно и добрѣ основано.

Безъ взаимно познавание на двата народа, безъ знание, какво може да чака една отъ другия, безъ всеобщо желание на Сърби и Българе и безъ опрѣдѣление сферата на дѣйствие за двѣтѣ държави нѣма трайно съгласие, нѣма искренно приятелство, нѣма споразумѣние; защото общността на интереситѣ остава неясна за множеството, за массата на народа. Безъ тѣзи условия съгласието остава дѣло на прави-

телствата и може твърдѣ лесно да пада при промѣнението на министерствата или прѣдъ общественното мнѣние, когато това послѣднето не е добрѣ освѣтлено върху неговата необходимость. За пълното и ягкото съгласие на двата народа необходимо е — тѣзи народи да се познаватъ даже въ тѣхнитѣ недостатъци, каквото да нѣма отпослѣ никакви извѣти за разъочарование и взаимни обвинения. Всичко трѣба да бѫде разяснено, явно и опрѣдѣлено.

За да съдѣйствовамъ колко годѣ на това взаимно запознавание на моитѣ съотечественници съ сърбитѣ, азъ прѣдавамъ на печата прѣдстоящитѣ писма за Сърбия, въ които се излага една часть отъ онова, що съмъ могълъ да видя, чуя и науча прѣзъ двумѣсячното си прѣбивание въ Сърбия. Този материалъ не е отъ голѣма важность, нъ той и не се дава за по-много, отъ колкото струва. Прѣзъ краткото време на прѣбиванието си въ Бѣлградъ и при другитѣ си занятия азъ толкози можихъ да направя. За начало читателя ще се благодари и съ толкози.

Ако нѣщо въ тѣзи писма не угоди нѣкому, азъ се моля да не ме осѫждатъ въ пристрастие, или въ недобросъвѣстность. Азъ съмъ бѣлѣжилъ всичко или както съмъ го научилъ отъ другитѣ, или както се е показало на мене самаго. Ако съмъ погрѣшилъ въ нѣщо, то не е било по умисълъ, а по слабость человѣческа. Огъ нарочито искривяване на истината азъ съмъ се пазилъ, колкото съмъ могълъ. Моитѣ писма като сѫ писани съ единственната цѣль — да се почене едно по близко и по-пълно познаство съ сърбский народъ и съ неговото умственно, политическо и материално състояние, както и съ стремленията и идеалитѣ на неговитѣ прѣдни хора, азъ не съмъ искалъ да прикривамъ и искривявамъ нищо отъ онова, което се е досегнало до моето убѣждение и което ми се е прѣдставило въ такъвъ или онакъвъ видъ; защото съмъ убѣденъ, че отъ правилното и истинното прѣдставление на работитѣ, зависи правилното имъ разбирание.

Българския народъ твърдѣ малко знае за живота и положението на братский Сърбски народъ. Ако и да сѫ клонове отъ истото семейство и по това въ нѣкои свои части се намиратъ въ постоянно съприкосновение, сърби и българе въ своята народна цѣлость се познаватъ твърдѣ малко и твърдѣ малко могѫтъ да кажатъ за състоянието единъ на други. Турското владичество съ спахийскитѣ владѣния и полунезависимитѣ пашалъци по прѣди и съ разнитѣ притѣснения и разбойничества по сетнѣ, силно е прѣпятствовало на тѣснитѣ и постояннитѣ сношения на българе и сърби и на взаимното запознаване на двата тъй тѣсно свързани по племе, по вѣра, по языкъ и по интересъ народа. Сърбина до недавно време е училъ събитията въ България чрѣзъ посрѣдството на свѣденията, които сѫ давали иностранцитѣ, а българина е чувалъ за Сърбия и за работитѣ въ нея само до толкози, доколкото сѫ му позволявали краткитѣ свѣдения въ Българскитѣ вѣстници, позаимствовани изъ вѣстницитѣ на чуждитѣ страни.

Туй срамно невѣденне като трѣба вече да прѣстане, между длъжноститѣ на печата и на ученитѣ людие на двѣтѣ страни трѣба да влѣзе и да залови видно мѣсто и тоя — да се не прѣпуща ни единъ случай, гдѣто да се не търсѫтъ и даватъ нужнитѣ свѣдения за взаимното запознаване на двата братски народа. Добитата свобода и просвѣщението дигнѫхѫ и ще дигнѫтъ съвършенно прѣпятствията за потѣсни сношения между България и Сърбия. Взаимодѣйствието на двата толкози близки народа начева да става и по-силно и по-необходимо. Материалното, политическото или социалното положение на Сърбия не може да бѫде безъ дѣйствие на България; и наопаки, политическитѣ събития въ България и социалнитѣ движения всѣкога ще намиратъ отзивъ въ Сърбия. Туй взаимодѣйствие ще сѫществува и ще се осилва даже вопрѣки желанието на правителствата въ двѣтѣ страни. Правителствата могѫтъ да търсятъ своитѣ интереси другадѣ и въ други съюзи: двата народа, въ силата на съсѣд-

ството и родството си по кръвь, по язикъ и по вѣра, все повече и повече ще се подчиняватъ на законитѣ на взаимодѣйствието и повече и повече ще доближаватъ и ще свързуватъ своитѣ сждбини една съ друга.

Наистинѫ, взаимодѣйствието е еще слабо и малко усѣтно за окото на простий българинъ или сърбинъ. То обаче сѫществува и се прѣдава отъ едната страна на другата неусѣтно и, тъй да рѣкѫ, безсъзнателно. Много пѫти сѫщитѣ опасения стягатъ сърдцето на българина и сърбина, безъ да е ставало между едина и другия най-малко размѣнявания на чувства и мисли. Еднаквостьта на положението и на интереситѣ извиква еднаквость въ инстинктитѣ и чувствата.

Да се осмисли всичко това и да се упѫти къмъ добъръ конецъ, потрѣбно е да се изучи и освѣтли, да му се покажѫтъ добритѣ и лошитѣ страни.

Колко работа и каква благородна и благодарна работа за родолюбивитѣ книжовни сърби и българе! За ползата на двата народа и за успѣха на общеславянското дѣло не ще ли се намѣрятъ нѣколко добри работници на това поле?

II.

Въ Сърбия азъ стѫпихъ на 13 октомврия 1882 година. Другарь ми бѣше Г. Иосифъ Ковачевъ, секретарь при Дьржавний Съвѣтъ. Близу до Границата въ Сърбия чакаше ни Секретаря на околийский Пиротски началникъ съ двама пандури (жандарми). Видно бѣше, че сърбскитѣ власти въ Пиротъ имахѫ извѣстие за нашето минаване въ Сърбия и бѣхѫ се приготвили да направятъ въ лицето ни честь на правителството, което ни пращаше въ Сърбия съ миссия. Въ Пиротъ ний бидохме посрѣщнѫти отъ окрѫжний и околийский началници съ вѣжливостъ и приятелска услужливость. Окрѫжний началникъ ни съпроваждаше на всѣкадѣ по града и не ни остави освѣнъ вечерьта късно, когато вече трѣбаше да се спи. Наистинѫ тая услужливостъ ни лиши отъ удо-

волствието да се видимъ съ нѣкои отъ гражданетѣ и да поговоримъ съ тѣхъ за положението имъ подъ Сърбското владичество; нъ да се прави другояче не бѣ възможно. Ний трѣбаше да се подчинимъ на правилата, които ни създаваха нашитѣ гостолюбиви приятели, и да мълчимъ.

Града Пиротъ твърдѣ малко се е измѣнилъ въ своя изгледъ и въ своето състояние. Той си остава чисто турски градъ съ криви, тѣсни и кални улици, съ множество порутени кѫщи и съ дървена чаршия. Голѣмата часть отъ турцитѣ се е вече изселила, нъ нѣколко семейства еще оставатъ. Има и много турци, на които семействата сѫ се изселили, а тий сами оставатъ въ Пиротъ, за да расправятъ своитѣ имоти или имотитѣ на своитѣ роднини и упълномощители. За тѣзи останѫли турци Сърбското правителство поддържа една джамия и плаща на ходжата изъ държавний ковчегъ. Въ туй отношение Сърбия постѫпва твърдѣ задобрително съ турцитѣ.

Не знаи, що ще бѫде за напрѣдъ, нъ въ послѣднитѣ години Пиротъ не само не е направилъ напрѣдъкъ въ умственно и материално отношение, нъ въ отношение на промишленность и търговия той явно спада на долу. Разбира се, причинитѣ на това се криятъ не въ управлението, а въ политическитѣ обстоятелства и въ провождането сърбо-българската граница близу до града ($2\ ^1/_2$ часа на истокъ отъ Пиротъ); нъ както и да е несъмнѣнъ е факта, че този градъ не отива напрѣдъ.

Въ отношение на просвѣщението Пиротъ се намира въ нѣкакво застояно положение. Наистинѫ, Сърбското правителство прави доста жъртви за училищата въ Пиротъ и поддържа на свое иждивение полугимназия; по една обаче или по друга причина ползата отъ тѣзи жъртви не е до тамъ голѣма. Види се, че назначението на правителственнитѣ жъртви за Пиротскитѣ училища не е само да се издигнѫтъ училищата и осъвършенствоватъ, а много повече да се посърбяватъ учащитѣ се дѣца, та за това и просвѣтителното влияние на училищата остава твърдѣ слабо.

Каквото и да казватъ нашитѣ съсѣди за населението въ Пиротъ и въ окржжието му, това население е доста българско, за да се поддаде тъй лесно на насилственното посърбяване. Азъ се прислушвахъ къмъ говора на Пиротското население, вгледвахъ се въ облѣклото на селянетѣ и въ тѣхнитѣ нрави и обичаи, въ тѣхний образъ за живѣяние, и не намѣрихъ голѣма разница между туй население и населението на Софийското поле. Ако има разница, тая разница е голѣма между Пиротското население и населението въ чисто сърбскитѣ окржжия. Доста е да види человѣкъ затворенодомашний животъ и недовѣрчивата къмъ всѣки чужденецъ отнаска на Пиротчанина, за да познае, че тѣзи жители принадлежатъ къмъ семейството на българетѣ, а не къмъ рода на сроднитѣ сърби.

Наистинж, въ языка на Пиротското население се чуватъ нѣкои сърбизми, нъ нарѣчието не е сърбско. То е много близко до шопското, както сж близки на шопитѣ и облѣклото, и образа за живѣние на жителитѣ въ Пиротско. Най-характеристичното отличие на български языкъ — члена — всѣкога се чува и българскитѣ думи: *хубаво*, *лошо*, *огънь* и др. никога не се замѣняватъ въ говора съ сърбскитѣ думи: *лепо*, *хрђаво*, *ватра*, и пр. Глаголнитѣ форми: *ходио* сьмь (ходилъ сьмь) Пиротчанина употребява, нъ отъ него вий никога не ще чуйте да каже: *го*, намѣсто *голъ*; *дѣо*, намѣсто *дѣлъ* и т. нат. При всичкий натискъ на сърбскитѣ власти надъ населението въ Пиротско отъ 5 и повече години насамъ, множеството на жителит., когато не му прѣчи присжтствието на нѣкои сърбски агентинъ, само ще ви каже, че то говори български языкъ. Въ *Бѣла-Паланка*, градецъ между Пиротъ и Нишъ, ханджиитѣ цинцари, въ отсжтствието на околийский началникъ, казахж, че у дома си говорятъ по български, защото сж оженени на мѣстото и водятъ жени отъ градеца.

Въ присжтствието на сърбитѣ таквизи исповѣди ставатъ

твърдѣ рѣдко, защото сърбскитѣ началства не ги оставятъ безъ строго прѣслѣдване и наказание.

Позаимствование на сърбски форми, а може и рѣчи у българското нарѣчие има и въ видинско; нъ слѣдва ли отъ това, че жителитѣ на Видинъ и околноститѣ му сж сърби ноязикъ и по кръвь?

Впрочемъ въ Бѣлградъ твърдѣ добрѣ осѣщатъ слабостьта на сърбскитѣ притязания върху Пиротъ и се стараятъ, колкото можатъ, да избѣгнатъ повдиганието на този въпросъ. Доста трудъ и думи ми бѣха потрѣбни да увѣря тамъ едно високопоставено лице въ това, че съ другитѣ въпроси за границата, азъ нѣмамъ намѣрение да повдигамъ дума за Пиротъ Въ този случай само туй лице ми казваше, че нѣколко Шумадийски села, на които жителитѣ били дошли изъ Пиротско, до прѣди малко стояли съвсѣмъ отдѣлени отъ другитѣ села, като села *бугарски*. Ако пиротскитѣ селяне, като идатъ въ Шумадия, биватъ *бугари*, какъ могатъ да се обърнатъ тѣ на мѣстото си и за петь години на сърби?....

Като напирамъ върху истинската националность на жителитѣ въ Пиротско, азъ не искамъ да кажа, че сърбитѣ правятъ злѣ, като владѣятъ тѣзи мѣста. Въ силата на Берлинский трактатъ тѣзи мѣста сж влѣзли въ територията на Сърбия и тая държава е добила право на владѣние върху тѣхъ. Противъ това право азъ не само нѣмамъ нищо да кажа, нъ и за българетѣ въ пиротско азъ не виждамъ никакво нещастие да бждатъ подъ сърбска власть. Сърбия не е чужда за България. както и България не е чужда за Сърбия. Българетѣ въ Сърбия и Сърбитѣ въ България могатъ и трѣба да се считатъ удома си. Азъ бихъ желалъ въ такъвъ случай само едно нѣщо, именно: сърбското правителство и сърбското общество да гледатъ на Пиротъ и на окржжието му не като на мѣста населени съ сърби, а като на таквизи, които иматъ извѣстни особенности и на които, по тая причина, трѣбва да се прѣдостави повече свобода за саморазвитие и самодѣятелность. Ако турцитѣ въ Пиротъ заслужватъ внима-

нието и щадението на сърбското правителство, толкози повеме трѣба да се пази справедливость съ едно цѣло население отъ Българе.

Въ опрѣдѣлението, какво е населението на едно мѣсто, не трѣба да се водимъ отъ нашитѣ лични желания и да основаваме нашитѣ притязания върху нѣколко сходни звукове въ языка. Таквози правило никога не би поставило граници между сходнитѣ по языкъ народи и никога не би вдигнѫло изъ срѣдата имъ раздоритѣ за тая или оная часть отъ пограничнитѣ жители. Мѣрилото за таквози опрѣдѣление трѣба да почива на по ягки и по сѫществени основи. Тука трѣба да се гледа на чувствата и живота на самото население. Ако туй население мисли и чувствова като сърбско, то е вече сърбско и никой нѣма право да го счита за друго. Ако то само счита себе си за Българско, какъвто е случая съ Пиротъ, опитванията на сърбитѣ да го направятъ сърбкко ще докаратъ на Сърбия, освѣнъ по голѣми главоболия и не сполуки. Повече полезно за Сърбия щѣше да бѫде да има задоволени българе поданници, нежели незадоволни и неблагонадежни, насилно покрьщани и насилно поддьржани сърби. Между България и Сърбия не ще се мине това, гдѣто да неостанѫтъ българе въ Сърбия и сърби въ България.

Е, добрѣ, трѣба ли въ такъвъ случай сърбитѣ въ България да се принуждаватъ да се казватъ и да станѫтъ българе само на това основание, че сѫ подвластни на България или че въ языка си иматъ нѣколко български рѣчи или форми?

Освободени по-напрѣдъ, сърбитѣ сѫ могли да иматъ извѣстно дѣйствие върху пограничнитѣ български населения само съ това, че сѫ били свободни. Въ желанието си да се види равенъ съ сърбина, съ свободний сърбинъ, българина лесно е заемалъ отъ послѣдний нѣкои привички, изражения и форми на языка, както ги заема и въ Бессарабия отъ Русситѣ и Влашко отъ власитѣ. Нъ отъ туй външно заемание до кореннитѣ свойства и чувства на Пиротското население има твърдѣ голѣмо разстояние. Туй население е българско и

братията сърби ще сторятъ дѣло отъ висока мждрость и отъ голѣма справедливость, като постжпватъ съ него като съ Българско. Пиротъ е и тъй добро беспокойство за Сърбия. Принуждението да се сматря населението му като сърбско само ще осили въ бждще това беспокойство, защото съ увеличение на натиска ще расте и отпора.

Въ Пиротъ сж излазяли хубави килими, всѣкакви платна, мѣшини, гайтани и др. под. Днесь производството на гайтани и мѣшини е съвсѣмъ почти прѣстало; крѣпи се еще производството на килимитѣ, на мутавчийскитѣ стоки и на платната. Нь и тия производства, съ исключение на килимитѣ, клонятъ къмъ упадъкъ. Производството на килимитѣ силно се поддържа отъ сърбското правителство, което не само насърдчава тая промишленность, нъ и само дава работа на производителитѣ. Пиротскитѣ килими сж днесь на мода въ Бѣлградъ и, за да се распространи еще повече употреблението имъ, правителството бѣше направило изложение отъ тия килими. Нъ колкото силна и да бжде поддържката, която се днесь дава на производството на килимитѣ не само изъ Сърбия, нъ и изъ София, на туй производство едва ли е сждено да се развие толкози, колкото би трѣбало, и да си осигури дълго и трайно бждще, обширно и постоянно тържище. Количеството на производимитѣ днесь килими не е по-малко отъ количеството, което Пиротъ е произвождалъ по прѣди; нъ догдѣто по-прѣди килимитѣ сж отивали всички на продажба и сж се разнасяли чрѣзъ панаиритѣ на всждѣ, днесь тий се работятъ само по поржчки изъ София и изъ Бѣлградъ. Вкуса и потрѣбата на по богатитѣ хора отсамъ и оттатъкъ границата като се наситятъ, пиротскитѣ килими ще ли могжтъ да минжтъ на далечнитѣ пазари? Азъ се дълбоко съмнѣвамъ въ това, особенно като земамъ въ внимание: а) че въ начина на работянието на килимитѣ не сж станжли никакви усъвършенствования и олеснения и б) че по качеството на шароветѣ си пиротскитѣ килими сж станжли значително подолни. Шароветѣ на старитѣ пиротски килими бѣхж несрав-

ненно по-трайни отъ днешнитѣ. Шароветѣ на сегашнитѣ килими се развалятъ и се губятъ отъ всѣка капка вода, паднѫла върху килима. Подиръ едногодишно употребление такъвъ килимъ става пъстръ отъ разваляние на шароветѣ до безобразие. Казуватъ, че и днесь можали да правятъ килимитѣ съ шарови отъ прѣдишното време, нъ за това трѣбало да се говори при поржчката.

Обикновенно цѣната на килимитѣ се смѣта на квадратни аршини, а квадратний аршинъ се продава отъ 25 до 35 гр. сир. отъ 5 до 7 лева. Така, килимъ 8 аршина дълъгъ и 6 аршина широкъ или 48 кв. арш. костува въ Пиротъ отъ 240 лева до 330. Готовитѣ струватъ по-долу, нъ за то и здравината имъ е по долня. Въобще плата на килимитѣ е много здравъ. Ако и шароветѣ бихѫ били сѫщо така трайни, тѣзи произведения всѣкога бихѫ намѣрили каква-годѣ поддържка въ любителитѣ на мѣстнитѣ произведения. Килимитѣ се тъкѫтъ по кѫщята и отъ женитѣ по онзи пьрвоначаленъ начинъ, по който сѫ се тъкали при дѣдитѣ и бабитѣ ни.

Станове за тъкание платна има до 70, размѣстени въ 20-25 дюгеня. Въ тѣхъ тъкѫтъ мѫжи и момчета и приготвятъ платна отъ памукъ и конопи. Тѣзи платна по всичко приличатъ на домашнитѣ обикновенни платна и се купуватъ отъ селското население, което нѣма време или умѣние да тъче удома си нужното нему платно. Между тѣзи платна има много дебели, нъ има и твърдѣ тънки и деликатни. Количеството на производимото въ Пиротъ платно значително се е намалило вслѣдствие на това, че около 15-20 стана сѫ се вече завели въ български пограниченъ градецъ Царибродъ, гдѣто сѫщо тъй почватъ да излазятъ и пиротски килими.

Страшно е, че прѣкарването на желѣзницата прѣзъ тѣзи мѣста еще повече ще затрие производството на платната и килимитѣ, защото по-широкитѣ и ефтинитѣ фабрични платна и черги скоро могѫтъ измѣсти мѣстнитѣ по сѫщи и понесъвършенни произведения.

Сърби въ Пиротъ има малко. Освѣнъ чиновницитѣ, учителитѣ и учителкитѣ, адвокатина, спицерина и еще нѣколко дюгенджии, други сърби нѣма въ този градъ. Всичкитѣ сърби сѫ надошли изъ Сърбия. Отъ мѣстнитѣ жители твърдѣ малко има таквизи, които се казватъ и мислятъ за сърби. Между сърбствующитѣ първо мѣсто заема бившій до скоро време Пиротски кметъ Г..... За този господинъ приказватъ, че е повече сърбинъ отъ самитѣ сърби и че повече отъ самитѣ сърби се труди да посърби Пиротъ. Това не е чудно: всѣки ренегатъ бива фанатикъ и непріятелъ на срѣдата, отъ която е излѣзълъ.

Массата на населеніето се държи нѣкакъ на страна отъ сърбитѣ и не иска или не може по причина на различіето въ характера и привичкитѣ си да свърже съ тѣхъ тѣсни пріятелски сношения. Окрѫжній началникъ ми казваше, че при всичкитѣ си старания да свърже таквизи сношения съ нѣколко семейства отъ мѣстнитѣ, усилията му остали безплодни. Азъ самси забѣлѣжихъ въ расходката си по чаршіята и по улицитѣ, че мнозина отъ жителитѣ неохотно пріемахѫ поздравленията на началника и че нѣкои даже никакъ не искахѫ да ги пріематъ, нъ се обрьщахѫ при доближаванието ни възъ друга страна.

Жители въ Пиротъ има около 9000 души. Училища има 4: три основни и една полугимназія. Числото на учителитѣ е 8, на учителкитѣ 5, а на ученицитѣ около 800.

Колко училища и какви има въ окрѫга, азъ не можихъ тукъ да се науча положително, нъ числото имъ не ще бѫде голѣмо, ако сѫди человѣкъ по числото на училищата въ другитѣ сърбски окрѫзи.

Въ турско време Пиротъ е билъ сѣдалище на отдѣлна Епархія—Нишавската; днесь той прави частъ отъ Нишката Епархія.

Прѣзъ Пиротъ протича рѣка Нишава.

Жителитѣ на града се поминаватъ съ еснафлѫкъ и отчасти съ земледѣлие и винодѣлие. Виното имъ се разнася

по селата изъ Балкана, гдѣто нѣма лозя, и дори въ София. Качеството на виното не е отъ добритѣ, нъ за онѣзи мѣста то е доста добро. Кюстендилското вино е много по ядро.

Жителитѣ въ Окржга се поминаватъ съ земледѣлие и скотоводство. Храна тий изваждатъ не въ голѣми количества и я продаватъ на мѣстнитѣ пазари и за мѣстно потребление. Една частъ отъ вълната на овцѣтѣ си продаватъ за изнасяние въ Австрия, масло и сиренье — за Цариградъ и отчасти за Македония.

Земята около Пиротъ и по нататъкъ до самий почти Нишь е планинista и малко годна за земледѣлие. Видоветѣ сж еднообразни, особенно откъмъ севѣръ на шоссето къмъ Нишъ: голи камьнисти височини, между които протича рѣка Нишава. Работна е земята само на низкитѣ мѣста и по сѣвернитѣ рѣбра на бърдата, които лежатъ на югъ отъ Нишава и които съ малко исключение покрити сж съ шумакъ и даватъ голѣми олеснения за развъждание на добитакъ. Сърбското правителство е запазило тѣзи шумаци и сега на всѣкадѣ се срѣщатъ млади, новоподрасли гори. На населението сж указани мѣстата, гдѣто трѣба да се сѣкатъ дърва и да се пуска добитака. Вслѣдствие на тая своя мѣрка Сърбското правителство подиръ 10—15 години ше има по онѣзи мѣста гжсти и хубави гори.

Тъй като населението по тѣзи мѣста трьси поминъка си въ земледѣлието и скотоводството па и двѣтѣ занятия върши нѣкакъ на дребно, то материалното състояние на туй население не е до тамъ отъ цвѣтущитѣ. Наистинж то живѣе безбѣдно, нъ расходитѣ си покрива само съ ограничението на своитѣ нужди и съ най простий образъ на живѣяние. Въ това отношение то се намира съвършенно въ еднакво положение съ жителитѣ отсамъ границата въ Царибродско, Трьнско и до нѣкждѣ въ Кюстендилско. Сърбскитѣ власти се хвалятъ, че даждията се прибиратъ во време. — Нѣкои отъ началницитѣ намирать обаче, че туй население, населението на новоприсъединенитѣ къмъ Сърбия мѣста, би-

ло нѣкакъ си малко приучено на редъ и на доброволно повиновение на законитѣ и на заповѣдитѣ на началството. Напротивъ, въ Бѣлградъ намиратъ, че това население е много мирно и покорно. Таквизи противоположни заключения се правятъ само отъ това, че на населението се гледа отъ различни точки на зрѣнието. Мѣстнитѣ началства зематъ во внимание ежедневнитѣ случки и като виждатъ, че жителитѣ искатъ и чести напомняния и принуждение за да испълнятъ нѣкои отъ прѣдписанията на закона и на началствата, обявяватъ, че населението е опърничево. Напротивъ, централното правителство като вижда, че населението, за което ни е думата, вплъно се покорява на указанията на властъта и охотно избира угоднитѣ на правителството лица за прѣдставители въ скупщината и за други миссии, намира, че туй население е доста послушно.

Една значителна частъ отъ населението не само въ Пиротско, нъ и въ Лѣсковско и Вранско търси поминъкъ и въ чужбина: въ Бѣлградъ, въ вѫтрѣшнитѣ окрѫжия на Сърбия и въ Влашко. Нѣкои отъ тѣзи жители сѫ прости работници, други сѫ дюлгери. Има и таквизи, които се занимаватъ съ кираджилѫкъ и прѣнасятъ на кони стока отъ едно мѣсто на друго.

III.

При самий входъ въ Нишь прѣдъ вашитѣ очи се изправча прочутата *келле-кулеси*, която турцитѣ сѫ издигнѫли отъ главитѣ на възстанѫлитѣ христиане въ началото на нинѣшний вѣкъ. Тая кула има височина до 5—6 метра и отвънъ е обстроена съ человѣчески черепи, отъ които поголѣмата часть днесь сѫ искъртени. Тая кула е очевидно и общедостѫпно свидѣтелство на измѣнившитѣ се времена и на съвършивший се голѣмъ политически прогресъ въ разстоянието на послѣднитѣ десятилѣтия.

По положението си въ южната половина на държавата, по числото на населението си, по стратегическото си значе-

VI КЛАС. ДЪВИЧЕСКО

ние и по търговията си Нишъ заема мѣстото на втори градъ въ цѣла Сърбия. Сърбитѣ наричатъ тоя градъ южна Сърбска столица и полагатъ всевъзможни усилия да направятъ Нишъ да отговаря на новото си название. Нѣколко нови, или поправени улици, прави и широки, и множество сжщо тъй нови и поправени здания придаватъ вече на централната часть на Нишъ съвсѣмъ новъ изгледъ, изгледъ на поевропейченъ градъ. Тука има и кралевски дворецъ, гдѣкато Царь Миланъ прѣкарва по нѣкога по единъ—два мѣсеца прѣзъ лѣтото. Двореца е хубаво на изгледъ дървено здание, нъ не е толкова удобно за обитаване. Тъй като това здание по-прѣди е било турско и е направено по турский начинъ съ много прозорци и тънки стѣни, то въ него зимно време едва може да се живѣе. По нѣкои то мжчно се обитава и лѣтѣ, когато рѣката Нишава е прѣлѣта, защото подницитѣ му се пълнятъ съ вода и правятъ здането и цѣлата мѣстность около него влажна. Двореца лежи по край рѣката.

Нишъ е расположенъ въ равнището на една широка долина и се прѣсича отъ рѣката Нишава, която често залива голѣма часть отъ града. По на западъ, на разстояние около единъ часъ, протича рѣката Морава, която прибира водитѣ на Нишава и съ която хубавата Нишка долина оставя прѣдишното си направление отъ истокъ къмъ западъ и повърта отъ югъ къмъ сѣвѣръ, къмъ Дунавъ.

По-голѣмата и по-хубавата часть на града лежи на южната страна на Нишава. На сѣверната страна се намира крѣпостьта и една малка часть отъ кжщята и дюгенитѣ. Сѣверната часть е по издигнжта и водата на рѣката не я досяга, нъ града продължава да се прави и краси все на южната страна, колкото и да се настоява отъ сърбскитѣ власти за прѣнасянието му на сѣверъ. Земята около Нишъ е плодородна и богата. Единъ часъ на истокъ отъ градътъ има богатъ источникъ отъ минерална сѣрна вода. Водата извира на сѣверний склонъ на възвишенноститѣ около долината и се

спуска прѣзъ послѣднята въ Нишава. Тая вода е горѣща и доста голѣма; тя кара, до гдѣ се спусти въ долината, доста воденици — което е за сега главната полза отъ тая вода, защото инакъ банята се малко посѣщава и малко други ползи принася.

Въ Нишъ има крѣпость и казарми. Отъ това той има важно за Сърбия значение и въ военно отношение. Тука всѣкога стои голѣма часть отъ Сърбската войска.

Въ търговско отношение Нишъ отъ день на день придобива все по-голѣмо значение. Извозната търговия ако и да не са е увеличила значително, тя не е останала и въ прѣдишнитѣ си размѣри. Нея ще съживи още по-вече построяваний сега желѣзенъ пѫть, който ще свьржи Нишъ съ Дунавъ и Бѣлградъ.

Ввозната търговия е получила извѣстно развитие и нѣкакъвъ си потикъ вслѣдствие на усилението на новитѣ потрѣбности у населението. Съ приижданието на много сърби въ Нишъ и съ желанието на мѣстнитѣ жители да живѣятъ като новитѣ си господари, потрѣбата отъ нови външни стоки и материали станѫла по-силна и тѣзи послѣднитѣ наченѫли силно да измѣстюватъ изъ употрѣбление всичко онова, което е било отъ мѣстно издѣлие. Въ облѣклото си и въ накититѣ на домоветѣ си нишкитѣ жители поченѫли силно да се европейчатъ. Модата въ облѣклото и въ начина на живѣяние силно ги е обзела. Тий вече сѫ захванѫли да посѣщаватъ гостинницитѣ и да прѣкарватъ вседомовно вечеритѣ въ тѣзи заведения при услаждението съ бирата и съ звуковетѣ на музиката. Въ една отъ новитѣ хубави гостилници има и театръ, гдѣто често ставатъ прѣдставления отъ всѣкакви скитнически трупи и гдѣто населението тича съ голѣма охота.

Въ отношение на нравитѣ и язика си Нишъ сѫщо така бистро се измѣнява. Сърбскитѣ нрави и сърбский язикъ сѫ се приели почти отъ всичкитѣ жители и за голѣмата часть отъ тѣзи жители обида е да имъ се каже, че не сѫ

отъ чиста сърбска кръвь. Сърбизма у всички е тъй голѣмъ, щото и силно привързанний на Сърбия нишкий владика, българина дѣдо Викторъ, е станѫлъ голѣмъ анахронизмъ въ този градъ. На нѣкои отъ жителитѣ иде срамъ да иматъ за владика българинъ и всевъзможни старания се полагатъ за неговото отдалечаване изъ епархията. Ако и да е билъ всѣкога привързанъ на Сърбия, ако и да е служилъ всѣкога и най много тогава, когато Нишъ политически зависяше отъ Портата, а черковно отъ Екзархията, на сърбскитѣ интереси, днешнитѣ сърбски власти въ съгласие съ нѣкои отъ жителитѣ не могѫтъ да-му простятъ неговото българско происхождение и признанието му въ това и всѣкояче се мѫчѫтъ да го устранятъ по единъ начинъ, който да не бѫде явно насилие. Съ тая цѣль най напрѣдъ сѫ му отнели митрополитский домъ, за да го обърнѫтъ въ училище, сетнѣ, когато Дѣдо Викторъ се е задоволилъ да се помѣсти въ една малка и нищожна кѫщица, поченѫли сѫ отъ една страна да му подкопаватъ авторитета прѣдъ селското население а отъ друга да му внушаватъ отъ страна, че за неговитѣ старини ще бѫде добрѣ да се оттегли на страна и да си почини. А подкопаватъ го въ населението съ обвиненията въ непокорство къмъ правителството, нѣкои заповѣди по черковнитѣ дѣла на което той заедно съ митрополита Михаила не е искалъ да признае за законни. Казватъ, че Дѣдо Викторъ вече помишлявалъ за оттеглюване въ Хилендарь и че билъ испратилъ въ тоя мънастиръ пари да му се приготви помѣщение; нъ до колкото азъ разбрахъ отъ положението, Дѣдо Викторъ може да се отдалечи доброволно или насилственно само въ такъвъ случай, ако партията на митрополита Михаила падне и правителството надвие въ въпроса за устройството на черковнитѣ работи въ Сърбия. Инакъ тая партия, въ продължението на борбата си съ правителството, никога не ще допусти да се устрани сегашний нишки владика, на когото гледатъ като на единъ отъ стълбоветѣ на партията.

Българщината въ Нишъ е изгубила и сила, и почва.

Тя се проявява у рѣдки случаи и лица; види се, че сърбисването на по-многото жители е доста фанатично, за да оставя на по-малкото да се искажатъ свободно въ полза на своето българско происхождение. Впрочемъ тъй или инакъ ний трѣба да се съгласимъ: а) че Нишъ не може да бѫде български по населението си градъ, б) че за това се длъжи твърдѣ много и на владиката Виктора, който съ всичкитѣ си сили е поддържалъ сърбскитѣ учители и сърбский язикъ отъ 40 год. насамъ.

Нѣма съмнѣние, че съ прѣкарването на Сърбскитѣ желѣзни пѫтища прѣзъ Нишъ, тоя градъ ще добие ново значение и нови условия за материално развитие. Като пунктъ, гдѣто ще се схождатъ линиитѣ Цариградъ — Бѣлградъ и Солунъ — Бѣлградъ и като центъръ на земледѣлческа южна Сърбия, Нишъ ще придобие важно търговско значение. Полезни ли или безполезни ще бѫдѫтъ за Сърбия въобще желѣзнитѣ пѫтища, които тая дьржава тъй дѣятелно построява днесь, за Нишъ е все едно. За него тий не могѫтъ да не бѫдѫтъ полезни. Далеко отъ Дунавъ и отъ всѣко друго пристанище, цѣла южна Сърбия е била принудена да задьржа на мѣстото своитѣ земни произведения и да ги продава въ Нишъ и на другитѣ околни пазари само за мѣстно потрѣбление и за нищожни цѣни. Прѣминѫлата есенъ житото въ Нишъ се продаваше по 16 пари оката (съ франкъ 5 гроша). Желѣзний пѫтъ ще отвори нови тьржища за тѣзи произведения, ще имъ издигне цѣната и ще усили производството. А усилването на производството и на извоза ще даде нова работа на нишкитѣ търговци и ще извика въ Нишъ нови капитали.

Сърбското правителство не забрава и училищата въ Нишъ. Освѣнъ основнитѣ и другитѣ училища, тука има и учителска семинария, за устройството и програмата на която ще се каже нѣщо по-надолу.

До границата на Нишкий Окрѫгъ ни посрѣщнѫхѫ Окрѫжний и околийский началници, личности чрѣзвичайно

любезни и услужливи. Окржжний началникъ се отнесе къмъ насъ съ таквози приятелско радушие, щото неговата симпатична личностъ никога не ще се изгладе изъ памятата ни.

Въ Нишъ ний прѣспахме една нощъ и на другото утро заминжхме за Алексинацъ.

IV.

Два часа и полъ на сѣверъ отъ Нишъ лежи старата граница между Сърбия и Турция. Нейното мѣсто покрай пжтя за Алексинацъ се познава сега по развалинитѣ на една стражница, въ която сж живѣли турскитѣ гранични стражаре.

Пжтя отъ Нишъ на вжтрѣ въ Сърбия върви по долината на Р. Морава. Тая долина се протака дори до Дунава, но Бѣлградский пжтъ я напуща около Ягодина, тъй като Морава продължава да тече къмъ сѣверъ, а пжтя се уклонява малко къмъ сѣверо-Западъ. Моравската долина се отличава съ плодородието на нейната земя, съ гжстотата на нейнитѣ села и съ нейнитѣ природни хубости. Окржжающитѣ тая долина височини ставатъ понизки, поудобни за обработване и често покрити съ лѣсове. Тѣзи лѣсове намѣсти допиратъ до самитѣ кжщи на селата и правятъ изгледа на послѣднитѣ доста веселъ и живописенъ. Много пжти кжщята биватъ распръстнжти нашироко и нѣкои отъ тѣхъ мило поглеждатъ изъ срѣдъ самий лѣсъ. Кжщитѣ сж покрити съ керемиди и иматъ бѣли стѣни.

Селскитѣ кжщи въ Сърбия прѣдставляватъ по-голѣми удобства, отъ колкото кжщитѣ на селянитѣ въ много части на България. Стаитѣ всѣкога биватъ издигнжти надъ равнището на земята и повече сж освѣтлени и провѣтрявани. Стѣнитѣ имъ сж отъ непечени кирпичи или исплетени отъ пржти и добрѣ измазани. Рѣдко се срѣща кжща съ една стая. Повечето кжщи иматъ по двѣ стаи, а нѣкои и по три. Първата стая се нарича куча, а втората соба. Първата е съ огнище срѣдъ кжщи, а втората е съ соба. Въ първата жи-

вѣ.е цѣлото семейство и се приготвя всичко за ядение, въ втората се приематъ гости или се живѣе зимѣ. Надъ огнището въ пьрвата стая виси верига за закачание котлитѣ надъ огъня, а около стѣнитѣ стоятъ лавици и полици за нареждание на разнитѣ покѫщнини. Прозорцитѣ се облепятъ съ книги, агнешки шкембета, а по нѣкѫдѣ и съ стькла.

Около кѫщата за живѣяние има, споредъ състоянието на селянина, нѣколко други колиби, които се наричатъ *ваяти* и въ които се съхраняватъ припаситѣ и другитѣ покѫщнини, що не влазятъ въ кѫщи. Наредъ съ ваятитѣ стоятъ и хамбаритѣ. Съ чистотата си тѣзи кѫщи не могѫтъ се похвали, нъ въ сравнение съ чистотата въ кѫшята на много български села, тий сѫ по горни. Покѫщнината не е ни помногосложна, ни по-удобна отъ покѫщнината на българскитѣ селяне отъ срѣдня ржка; при всичко това въ кѫщата на сьрбский селянинъ пѫтника всѣкога по добрѣ ще си хапне и ще отдѫхне. Като оставимъ на страна имущественното състояние, което азъ намирамъ по-добро у нѣкои българе, кѫщята на сьрбскитѣ селяне се сравняватъ съ кѫщята на добритѣ селяне въ Срѣдня и Въсточна България.

Съ постѫпвание по-навѫтрѣ въ Сьрбия развъжданието на овцѣтѣ и козитѣ се намалява, за да се усили развъждането на свинитѣ. Този послѣдний родъ добитъкъ се развъжда по цѣла Сьрбия, нъ най-много той изобилова въ Шумадия. Тука количеството на свинитѣ е значително по-голѣмо.

Шумадия се нарича всичката сѣверозападна часть отъ Сьрбия. Тя почева на сѣверъ и западъ отъ Ягодина и се простира до Дунавъ, Сава и до Дрина. А нарича се тая часть отъ Сьрбия тъй, защото е покрита съ гора, по сьрбски *шума*.

Да се прѣдава охотно на свиноводството сьрбский селянинъ, особенно въ Шумадия, се понуждава не само отъ условията на мѣстото и отъ материалната полза отъ тоя родъ добитъкъ, нъ еще повече отъ леснотията да се въдятъ и гледатъ свинитѣ. Гледанието на овцѣтѣ изисква несравненно по-голѣмъ трудъ, по-голѣма вѣщина и по-голѣмо внимание,

а на такъвъ трудъ сърбский, особенно шумадийский, селянинъ не иска да се подлага. Той не обича да има голѣми, усилени и постоянни, ежедневни попечения за своето домакинство. Той иска да има повече праздни часове за приказка и явяване въ селската кръчма *). И въ земледѣлието, и въ скотоводството той прѣдпочита най лесний начинъ за работяние. По тая причина както въ гледанието на добитъка, тъй и въ земледѣлието, той не е усвоилъ еще никакви усъвършенствования и не е знаилъ да извлече отъ свободата си голѣми ползи въ това отношение. И у него, както у българский до вчера потиснѫтъ селянинъ, земледѣлието се върши по начина и съ орѫдията на добритѣ стари времена. Между сърбскитѣ селяне и впрѣгането на кони еще не е въведено въ широки размѣри. Воловетѣ и патриархалнитѣ кола сѫ обикновеннитѣ средства за прѣвозъ и за работяние на земята.

Кираджийскитѣ конни кола, които срѣщаме по голѣмитѣ пѫтища и които прѣвозватъ вноснитѣ стоки отъ дунавскитѣ градища на вѫтрѣ, сѫ повечето, ако не изключително, кола и кони на маджари и нѣмци.

Беспечни сѫ до значителна степень всичкитѣ селяне въ Сърбия, защото всички се стараятъ да прекаратъ времето си по-легко, да посѣдяватъ по кръчмитѣ повечко, да пропиватъ немилостиво дохода си и да свързватъ дългове; нъ най горѣ въ това отношение стоятъ жителитѣ на плодородната моравска долина. Колкото по-лесно добиватъ отъ земята всѣкакви хлѣбни растения и плодове, толкози по-беспечно дочакватъ тий утрешний день, толкози по лесно спускатъ своето състояние въ бездънниитѣ джебове на механежиитѣ и толкози по-охотно се подлагатъ на нови дългове. Дългове иматъ селянетѣ въ всичкитѣ краища на Сърбия; нъ никѫдѣ тѣзи дългове не достигатъ до

*) Къмъ тѣзи жители напълно се прилагатъ думитѣ на народната пѣсень, която казва:

. . . . . је село поносито;
У години три пореза даје:
Један цару, а два исаилу (миханджию).

таквизи размѣри, какго у селянетѣ на Моравската долина. Споредъ думитѣ на сърбский списатель Г. Миличевича (*Кнежевина Србија*) тука има селяне, които до 1876 година сѫ длъжали на *Управу Фондова* съ хиляди динари (левове). До какъвъ размѣръ сѫ достигнѫли днесь тѣзи дългове, менѣ е неизвѣстно, защото по нови свѣдения по тая часть не можихъ да съберѫ. Г. Миличевичь ми каза, че по нова статистика за населението въ Сърбия и за неговото материално състояние отъ оная, която той привожда въ горѣпомянѫтото си списание, нѣма.

Землята въ Сърбия произвожда почти всичкитѣ произведения, които произвожда и землята въ България. Единственното различие между двѣтѣ страни въ това отношение е поголѣмото плодородие на кукурузата въ сѣверозападната часть на България. Навънъ Сърбия испраща жито, ячмикъ, рѫжъ, кукуруза въ голѣми количества. Тютюнь се развъжда на всѣкѫдѣ, нъ остава за мѣстно употребление.

Руди въ Сърбия сѫществуватъ въ изобилие. Таквизи Г. Миличевичь изброява съ десятини и отъ всѣкакъвъ видъ; нъ и въ Сърбия тѣзи богатства до толкози сѫ изслѣдвани и разработвани, колкото и въ България. Подъ землята въ Сърбия лежѫтъ слѣдующитѣ руди: сребро въ малки количества, олово, мѣдь, желѣзо, антимоний, кобалтъ, мраморъ, гипсъ и камьнни вѫглища по нѣкѫдѣ, каквото въ Чуприйский окрѫгъ, въ твърдѣ голѣми количества; нъ истеглянието на тѣзи подземни богатства ще остане за бѫдѫщитѣ поколѣния. Днесь се разработватъ успѣшно отъ англійцитѣ само два рудника: единъ оловенъ, въ Пожаревачкий окрѫгъ, а други мѣденъ и желѣзенъ въ Краински окрѫгъ. Оловото тука е смѣсено съ сребро и злато, нъ въ слаба пропорция.

Сърбия не е лишена и отъ минерални води, нъ голѣмата часть отъ тѣзи води остава и до сега неизслѣдована и безъ полза за населението. Само около Зайчаръ, Алексинацъ и въ Подринский окрѫгъ има бани, които се посѣщаватъ отъ населението на близкитѣ мѣста.

Главний поминъкъ на селското население и въ Сърбия

ако и да е земледѣлието, тамъ на равно число жители се обработва по малко земя, нежели въ България. Ако и да не ми е намѣрението да правя статистики, азъ ще си позволя да прѣдставя количеството на разработванитѣ въ двѣтѣ страни полета съ цифри. При едно население отъ около 1360000 души Сърбия въ 1875 година 1) е засѣвала подъ разни храни (безъ градинитѣ) едно пространство отъ около 900000 дюнюма. Нека това пространство да се е въскачило днесъ до 1100000 дюнюма. Значи на житель тука се пада по 0,80 дюнюма засѣяно мѣсто. Шумненский окржгъ въ България има жители до 105000, които засѣватъ ежегодно едно пространство отъ около 200 — 220000 дюнюма или по 2 дюнюма на душа.. Въ други по-малко гористи окржзи пропорцията е по-голѣма. Слѣдва, че България е повече земледѣлческа страна. Нъ и вънъ отъ тѣзи положителни данни лесно може да се види, че въ България земледѣлието става въ по широки размѣри: доста е да се вземе въ внимание обстоятелството, че у насъ и най безпомощний селянинъ-земледѣлецъ посѣва не по-малко отъ 8—10 дюнюма. Земледѣлцитѣ съ посѣви въ 30, 40 и дори до 80 дюнюма не се рѣдкость въ всѣко наше село, когато въ Сърбия тий сж рѣдкость, както сж рѣдкость и чифлицитѣ. Като приемемъ, че плодородието на землята е еднакво и въ двѣтѣ страни, то България въ нормални години ще испрати навънъ по-много земни произведения не само вслѣдствие на по-голѣмото число на жителитѣ си, нъ още и по слѣдствие на по-многото си посѣви. Пропорцията на извоза между днешна Сърбия и България ще бжде въ този случай 9:25.

Увеличението на територията у Сърбия съ присъединението на окржжията: Пиротско, Нишко, Вранско и Лѣсковско николко почти не измѣнява тая пропорция, защото съ увеличение на територията увеличи се въ сжщата мѣра и на-

1) По-нова статистика по тая часть азъ не можихъ да срѣщнж, както не срѣщнжхъ таквази и за добитъка въ Сърбия. Впрочемъ това не вреди на работата, защото положението малко се е измѣнило и производството не се е увеличило въ бозна какви голѣми размѣри.

селението на Сърбия и защото, освѣнъ това, нѣкои отъ присъединенитѣ мѣста сѫ гористи и по това твърдѣ малко земледѣлчески.

Както и въ България, селското население въ Сърбия развъжда и разни видове домашенъ добитъкъ, не само за своята ступанска потрѣба, нъ и за продань. Споредъ статистическитѣ данни прѣди десять-петнаесеть години въ Сърбия е имало едъръ добитъкъ (кони и говеда) 865000 глави. Щекаже на житель тамъ се е падало по 0,64 глави. При благоприятни условия това число могло е да порасте прѣзъ послѣднитѣ години до 0,75, 0,80. Не е трудно да се види, че количеството на добитъка въ Сърбия не се е умножило въ по голѣми размѣри 1) и че числото 0,80 може безбоязненно да се приеме за приблизително въ сегашно време.

Ако вземемъ изедно количеството на всичкий едъръ и дребенъ добитъкъ (овци, кози и свини), тогава на житель се падатъ около 4 глави. Отъ дребний добитъкъ най-първо мѣсто залавятъ овцѣтѣ, сетнѣ свинитѣ. Количеството на свинитѣ въ цѣла Сърбия на 1867 година е било около 1292000, а на овцѣтѣ — 2,677.500 глави.

Да се проведе и въ това отношение паралель между Сърбия и България е май трудно, защото точни данни за количеството на едрий добитъкъ въ България не сѫществуватъ за сега. Нъ за да не остане безъ всѣкакво сравнение и тая страна отъ живота на двата сѫплеменни народи, азъ ще се възползовамъ отъ свѣденията, които дава послѣдний статистически календаръ на бивший Дунавски Велаетъ. Този календарь е отъ турската година 1290, сир. отъ 1875 по нашему. Обнародванитѣ въ него свѣдения сѫ погрѣшени твърдѣ много, нъ тѣзи погрѣшки като не сѫ въ смисълъ на прѣувеличение, а въ смисълъ съвър-

1) Наистинѫ въ послѣднитѣ години голѣми старания сѫ се полагали за размножението на добитъка въ цѣла Сърбия; нъ и тамъ населението твърдѣ апатично се отнася къкъ съвѣтитѣ и настояванията на правителството по такивизи въпроси. Освѣнъ това много е побъркала и на Сърбия въ това отношение послѣднята война, която завлече много добитъкъ, и задържа твърдѣ много материалний напрѣдъкъ на съсѣднята страна.

шенно противоположенъ, тий не могжтъ да прѣдставятъ работата само въ полза на България. Въ тѣзи свѣдения само количеството на овцѣтѣ и на свинитѣ е показано колко-годѣ вѣрно, защото турското правителство е имало голѣмъ интересъ да провѣрява по нѣколко пжти исписването на тоя добитъкъ. Количеството на едрий добитъкъ е показано, както сж го записвали или показвали самитѣ общини, които никога не сж расположени да покажжтъ имота си въ истинскитѣ му размѣри.

Споредъ даннитѣ въ рѣченний календаръ на всѣки житель въ Русчушкий санджакъ се пада по 0,95 глави едъръ добитъкъ и по 5,1 гл. едръ и дребенъ наедно (въ послѣдний влазятъ и магаретата); въ Видинский по 0,78 едръ и 6,08 смѣсенъ; въ Софийский по 1,15 едъръ и 10,7 смѣсенъ; въ Търновский по 0,67 едъръ и 4,63 смѣсенъ; въ Варненский по 1,20 едъръ и 8,44 дребенъ, което иде въ срѣдне число за цѣла България по 0,95 гл. едъръ и 6,99 гл. смѣсенъ. Цифрата на дребний добитъкъ би се показала още по-голѣма, ако на добитъка въ собственна България би се притурило и количеството на добитъка, който много български поддавници иматъ въ Румжнска Добруджа.

Съ повече развитото селско ступанство у Българетѣ се обяснява факта, гдѣто България тегли едъръ добитъкъ изъ Сърбия. Туй стопанство като изисква и по-много добитъкъ, то недостающата часть отъ такъвъ добитъкъ (освѣнъ кони) България си набавя изъ Сърбия. Кони въ Сърбия има малко. На 100 говеда тамъ се падатъ едно възъ друго по 16,5 коня. У насъ въ Руссенский санджакъ на сто говеда (заедно съ биволитѣ) са падатъ около 36 коня, а въ Софийский 32.

Пчеловодството въ Сърбия е твърдѣ слабо и постоянно испадва. Тамъ прѣди десятина години едвамъ се е падало по $^1/_4$ кошара на душа.

Хранянието на фтици е съвсѣмъ занемарено въ чисто сърбскитѣ окржзи. Види се, че грижитѣ за това не сж по сърдцето на сърбкинитѣ.

Развити сѫ въ Сърбия винодѣлието и разработванието на глиниѣ. Въ Сърбия нѣма толкози лозя, колкото ги има въ България; нъ догдѣто у насъ хората извлачатъ отъ лозята си твърдѣ малка полза, у Сърбия ступанитѣ на лозята добиватъ отъ тѣзи си имоти голѣми ползи, които ежегодно растѫтъ. Сърбското вино, особенно виното на Неготинъ и Смедерево, е получило всеобща извѣстность и се е издигнѫло до една цѣна, която много добрѣ възнаграждава винодѣлцитѣ. Новото вино въ Неготинъ се продава по 2—3 австр. жълтици 40 тѣхъ оки; старото вино отъ 2—3 години до 5 австр. жълтици, а старото на 7—8 години и нагорѣ до 8—10 жълтици 40 тѣхъ оки. Смедеревското вино е по-тънко и по-легко. То се продава на $^1/_5$ или на $^1/_4$ по долу отъ неготинското. Вината отъ другитѣ части на Сърбия сѫщо тъй иматъ доста добра цѣна и се харчѫтъ не само въ Сърбия, нъ се изнасятъ и въ странство.

Да се придаде на сърбскитѣ вина таквази цѣна и да имъ се отворятъ чуждеземнитѣ търгове спомогнѫли сѫ главнимъ образомъ двѣ обстоятелства: а) вѣщото приготвяние на туй вино и б) дьржанието му да узрѣе и устарѣе. Въ Сърбия се занимаватъ съ развъждание на лозята не само селянетѣ и проститѣ жители, нъ и хора търговци, хора богати и даже министри, и се занимаватъ наедро, — условие, което допуща на ступанитѣ да правятъ всѣкакви усъвършенствования, както въ разработваниѣто на лозята, тъй и въ приготвянието на виното и на орѫдията за това. Неготинъ и Смедерево днесь продаватъ вино на винодѣлческа по прѣимущество Франция и ще ѝ продаватъ дълго време, ако продължаватъ да произвождатъ добро вино.

Гдѣто ступанитѣ не сѫ кадѫрни да направятъ сами добро вино, тамъ гроздието се продава на особенни прѣдприимачи, които го берѫтъ и обращатъ на вино по особеннитѣ за това правила. Въобще откъмъ винодѣлието си и разработванието на лозята ний стоимъ несравненно по-долу отъ сърбитѣ и можемъ да се поучимъ отъ тѣхъ твърдѣ много нѣща по тая часть. Пространството на лозята въ Сърбия въ 1867

КЛАС. ДЪВИЧЕСКО

год. е достигнало до 200,000 дюнюма. Днесь то е значително по-голѣмо.

Разработванието на сливитѣ въ Сърбия е единъ отъ важнитѣ клонове на селското ступанство. Не зная точното количество на извозванитѣ ежегодно изъ Сърбия сушени сливи, нъ зная че това количество се смѣта съ милиони оки и докарва на страната милиони грошове полза.

Дохода отъ свинитѣ и отъ сливитѣ запълнява много добрѣ празднотията, която остава въ ступанството на сърбскитѣ селяне по причина на слабото имъ земледѣлческо ступанство.

Отъ сливитѣ се прави въ Сърбия и ракия—*сливовица*, която е обикновенната ракия на сърбитѣ и която начева да става на мода и въ българската столица. Хубавата сливовица не пада по долу отъ хубавата грѣцка мастика и нашитѣ българе ще сторятъ много добрѣ, ако почнятъ да употребяватъ сливовицата, която има надъ мастиката това прѣимущество, че не съдържа въ себе си никакви подправки и смѣси и не възбужда кашлица.

Съ дръводѣлство се занимаватъ най много въ западната и сѣверо-западната часть на Сърбия. Освѣнъ разнитѣ дрьвета и дъски за мѣстна потрѣба, тамъ се приготвятъ дьрвета за Бѣлградъ и за други прибрѣжни градища, отдѣкато една часть се разнася на мѣстото, а друга се изнася на външъ. Извоза на дьрветата е слабъ, защото снеманието на керестето било по Дрина и Сава, било по сухо до Бѣлградъ става трудно и скѫпо. Повечето отъ това кересте бива храстово и цѣрово, а по-малкото буково.

Дьрва за горение Сърбия вади повече. Тая стока тя испраща по крайдунавскитѣ мѣста дори до Браила и Галацъ. Въ послѣднитѣ градове и по други мѣста тя испраща и много готови бъчови които въ Галацъ не се считатъ отъ най-здравитѣ. Въ България потрѣбата отъ бъчви еще не е голѣма и мѣстната индустрия еще насмага да удовлетвори тая потрѣба, на която не малко служѫтъ и бъчвитѣ отъ въвезенитѣ спиртове и ромове; нъ при вѣроятностьта да се

усили производството на виното и потрѣбата отъ бъчови ний твърдѣ лесно бихме могли да си добиваме тая стока изъ Сърбия.

Засѣянитѣ полета въ Сърбия се смѣтатъ не съ дюнюми или съ друга каква да е мѣрка за пространство, а съ днитѣ на работяние. Тамъ казватъ, че засѣяната въ еди кое село храна с отъ толкози дневна орань, а лозята отъ толкози мотики като разбиратъ подъ орань на единъ день едно пространство отъ около единъ дюнюмъ, а подъ мотика пространство около $^1/_2$ дюнюмъ. Хранитѣ се продаватъ всѣкога на оки, а не на мѣрки.

Въ послѣдне време въ Сърбия се е усилило разработването на тютюня. Той се произвожда твърдѣ много особенно въ южната и югоизточната части на Сърбия и твърдѣ умѣсто дохожда за селянетѣ; защото имъ помага до нѣкждѣ да си улучшаватъ материялното положение, безъ да ги товари съ какви да е нови даждия и да имъ налага нѣкакви стѣснения. Селянина може да сѣе и много и малко тютюнъ, безъ да е принуденъ да плаща мурурието и да засѣва полета по-голѣми отъ извѣстно пространство. Акцизи и патентъ плащатъ само търговцитѣ съ тютюнъ и тютюнюрѣзцитѣ. Даже бандеролитѣ еще не сж въведени въ Сърбия.

Нъ макарь годишния сборъ на тютюня да се качва на 1—2 милиона оки, тоя тютюнъ не се ползова съ голѣмъ почетъ въ самата Сърбия, защото е отъ долньо качество. Той може да служи само за удовлетворение на просташки вкусове. Цѣната му не надминава цѣната на проститѣ тютюни въ България.

Тютюнюпродавница и тютюнюрѣзница има право всѣкий да отваря съ единственното условие за пьрвий да плати за право на търгувание, а за вторий да плаща за всѣка ока нарѣзанъ тютюнъ извѣстенъ акцизъ. За да се слѣди, колко оки тютюнъ се нарѣзва въ извѣстно заведение, това послѣднето е задлъжено да държи точни и прави книги за входящий въ заведението тютюнъ.

Подобри тютюни Сърбия добива изъ Македония.

V.

Градъ Алексинацъ станѫ извѣстенъ на всѣки Българинъ прѣзъ времето на войната въ 1876 година. Той лежи около три часа на вѫтрѣ отъ старата граница на Сърбия по пѫтя отъ Нишъ за Бѣлградъ, и за това много е пострадалъ отъ турцитѣ прѣзъ 1876. Турцитѣ сѫ го прѣвзели и произвели въ него много опустошения. Сега разрушенията сѫ почти поправени и само по расказитѣ на жителитѣ се научава человѣкъ, до колко лошьвини сѫ стрували и тука башибозуцитѣ и черкезитѣ.

Нази на всѣкѫдѣ добрѣ приемаха и испроваждахѫ братията Сърби. Нъ до тука тѣзи приемания бѣхѫ повече официални, повече отъ началствата, нежели отъ народа. До Алексинацъ ний се запознавахме съ сърбский народъ само чрѣзъ началствата и отъ просто виждание. Да влѣземъ въ сношение съ жителитѣ и да поговоримъ съ тѣхъ; да чуемъ тѣхнитѣ мнѣния и да познаемъ тѣхнитѣ чувства, намъ еще не бѣше се случило. Това ний можихме да направимъ само въ Алексинацъ, гдѣто при насъ дойдохѫ и ни приехѫ не само жандарми и началства, а и много отъ гражданетѣ. Послѣднитѣ показахѫ къмъ насъ таквози приятелство, посрѣщнѫхѫ ни съ таквози братско радушие, щото тая братска срѣща никога не ще издѣзе изъ ума ни.

Ако и да не се забавихме въ Алексинацъ освѣнъ единъ-два часа, насъ заведохѫ въ кѫщата на единъ достопочтенъ старецъ, у когото слазялъ самъ краля, когато минавалъ прѣзъ Алексинацъ. Кѫщата е отъ стара постройка, здрава и удобна. На долний етажъ живѣятъ ступанитѣ, на горний приематъ гости. Кѫщата е накитена повечето съ нововременни покѫщнини, които остро противорѣчѫтъ на староврѣменото облѣкло на домовладиката. Този послѣдний, старецъ седемдесятъ годишенъ, носи старовремено облѣкло и

фесъ: сукнени потури, сукнена антерия до колѣни, поясъ прѣзъ крьста, сукненъ минтанъ, попьстренъ съ гайтани и толѣмъ фесъ отъ форма на султана Мохамудовото време — таквази бѣ накитата на старий, нъ еще здравъ и бодъръ домовладика. На стѣната въ една отъ стаитѣ бѣха окачени оржжията на старий юнакъ. То бѣхж стари богатоукрасени пищови, стари широки сабли и стари пушки. При тѣхъ стояхж и оржжия отъ новото време, нъ не на тѣхъ се запираше окото. Домовладиката, дѣдо *Прендичь*, бѣше отъ Милошовитѣ другари и носяше титлата *кабинетенъ татаринъ*. Въ важни случаи и за важни работи сърбскитѣ князове него сж проваждали въ Цариградъ съ писма. Дѣдо Прендичь много пжти минавалъ прѣзъ София и прѣзъ други части на България и Румелия и познава много мѣста и лица. Нашето посѣщение го обрадва до толкози, щото добрий старецъ не рачеше никакъ да сѣдне, а само тичаше да служи и пригодява на гоститѣ си. Той бързаше да подаде цигарка и огънь, или да ни угости съ кафе, чай, сливовица и плодъ отъ градината си — хубави дюли, отъ които три голѣми, прѣголѣми и хубави прѣдаде за кралицата.

При насъ дойдоха много граждане и ний прѣкарахме много приятенъ и веселъ часъ въ тѣхното съобщество. Отъ разговоритѣ и обращението на тѣзи добри хорица, ний можахме да видимъ и разберемъ, че у жителитѣ на Алексинацъ повече сж се спазили старата простота въ обращението, искренностьта въ чувствата и разговора, теплотата въ приятелството. По причина на далечната му отъ Австроунгарскитѣ граници, на този градъ австрийската цивилизация по-малко е наложила своя печатъ. Добритѣ хорица единодушно и съ непритворна искренность правяха пожелания за ягко и трайно приятелство между Сърбия и България, за тѣсни братски врьзки между български и сърбский народи. Нашитѣ увѣрения, че и желанията на българетѣ сж сжщо таквизи, дълбоко радвахж тѣзи безъискуственни натури.

Окржжний началникъ съ неговий откритъ нравъ и съ неговото привѣтливо лице, твърдѣ добрѣ отговаряше на об-

щото настроение на жителитѣ. Той бѣше добрѣ подобранъ за Алексинацъ.

Алексинацъ лежи на пѣсната страна на Морава, която минава на 200—300 раскрача подъ него. Той е малъкъ, но чисть градецъ. Жители има около 5000. До сега неговитѣ жители, еснафи и търговци надребно, сѫ се поминавали доста добрѣ, защото цѣлий окржгъ е тичалъ на пазаръ въ Алексинацъ. Сега тоя поминъкъ начева да намалява, защото голѣма часть отъ селата на югъ отъ града почеватъ да прѣдпочитатъ пазаритѣ въ Нишъ, а много отъ селата на сѣверъ намиратъ за по-добрѣ да отиватъ на пазаръ въ околийский градъ Парокинъ. Самий желѣзенъ пѫть обхожда Алексинацъ на 6 — 7 километра.

По пѫтя изъ Алексинацъ къмъ Парокинъ, при селото Делиградъ и на сѣвѣроистокъ отъ височинитѣ Джунисъ, ний имахме случая да видимъ мѣстото на обкопанний сърбски лагеръ и зданието, въ което е живѣлъ Генералъ Чернаевъ на 1876, когато командуваше сърбскитѣ войски. Това здание лежи токо до шосето и е служило и служи еще за училище на Делиградъ и на други нѣкои ближни села. Въ времето на нашето заминаване въ училището се учахѫ до 27 ученика раздѣлени на 3 отдѣления. Повече отдѣления не се полагахѫ и това обстоятелство заедно съ малкото число на ученицитѣ за прьвъ пѫть ни показа, какъ стоятъ народнитѣ училища въ Сърбия.

Джунисъ и Делиградъ! Колко скърбни въспоминания пробуждатъ въ душата на искренний сърбинъ тѣзи двѣ названия! Колко надежди не само сърбски, нъ и общеславянски, бѣхѫ свързани въ началото на войната прѣзъ 1876 съ тѣзи мѣста и какви неожиданни разочарования замѣнихѫ тѣзи надежди слѣдъ нѣколко мѣсеца? Турцитѣ нагазихѫ Сърбия отъ много страни; тий се появихѫ на Джунисъ и сърбското орѫжие се показа слабо да защити по нататъкъ нападнѫтото отечество. Струпанитѣ въ Делиградъ сърбски войски се принудихѫ да отстѫпятъ прѣдъ турцитѣ и да оставятъ пѫтьть прѣдъ турцитѣ отво-

ренъ. На мѣсто тържество и побѣди, сърбското повдигание бѣше приготвило за Сърбия разрушение и ново поробване отъ турцитѣ. Опасноститѣ бѣхѫ тъй голѣми и близки, щото само едно чудо можаше да спаси Сърбия отъ турскитѣ ноги. За добра честь на Сърбия и на славянството това чудо не се забави да се появи въ видъ на руска намѣса и да избави Сърбия отъ срамъ и съсипване. Руссия поиска, и тържествующето турско оржжие не само не отиде по-надалечъ, нъ трѣбаше и да се прѣклони предъ единъ миръ, който запази всецѣло и сърбската свобода, и сърбската територия. Сърбия се избави, нъ чудно нѣщо! Отъ тая минута нейнитѣ отношения къмъ Россия почеватъ да ставатъ не само постудени, нъ нѣкакъ си и непріятелски. Освободената отъ Руссия Сърбия, се отвърнѫ отъ освободителката си и пригърнѫ съюза съ вѣчната ѝ непріятелка, каквото днесь прави и Италия съ Франция.

Каква ли е причината на туй печално за славянский миръ явление? Ако слуша человѣкъ сърбитѣ, вината трѣбало да падне на самитѣ русси. Сърбитѣ казватъ, че вмѣшателството на русската политика въ вжтрѣшнитѣ дѣла на Сърбия е било станѫло тъй силно и тъй тягостно за Сърбия, щото сърбското самоуправление е наченѫло да страда много отъ туй вмѣшателство. За обезпечение на своята вжтрѣшна самостоятелность, Сърбия е била принудена да тури край на русското вмѣшителство въ нейнитѣ, на Сърбия, вжтрѣшни дѣла. Поведението на русскитѣ доброволци прѣзъ 1876 и тѣхната отнаска къмъ сърбитѣ въобще и къмъ сърбското правителство въ частности, еще повече усилили тягостьта отъ русската политика и желанието на Сърбия да се избави отъ тая тягость. Войната 1877-78 и берлинский конгресъ дали на Сърбия възможность да испълни своето горѣщо желание.

Така казватъ Сърбитѣ; нъ менѣ се струва, че причинитѣ да се отдѣли Сърбия отъ Руссия и да се приближи до Австрия не се криятъ само въ това, което сърбитѣ говорятъ. Сърбитѣ не сѫ до тамъ глупави, щото да не разбиратъ, че

при сѫществующитѣ у тѣхъ партии отъ вѫтрѣ и при слабостьта на дьржавата имъ въ дѣлата отъ международенъ характеръ, Сърбия всѣкога ще бѫде принудена да търпи влиянието на нѣкоя отъ великитѣ сили, и че е прѣдпочтително да търпи влиянието на Руссия, своята благодѣтелка, нежели на друга нѣкоя дьржава. Обстоятелството, че намѣсто русска намѣса, Сърбия търпи днесь по-тягостната намѣса на Австрия, ясно доказва, че не е само русското вмѣшателство въ дѣлата и́, което е накарало Сърбия да се отрѣче отъ Руссия. Тука има и други причини, които не е мѫчно да се съгледатъ и разберѫтъ. Сърбитѣ се сърдятъ на Руссия за това, гдѣто тя имъ дала твърдѣ малко чрѣзъ Санъ-Стефанский трактатъ и гдѣто съ този актъ тѣхнитѣ надѣжди и мечтания за расширение на Сърбия съ ущърбъ, може би, на България, сѫ били нѣкакъ осуетени. Навикнѫли да гледатъ на Сърбия като на Пиемонтъ, който трѣба да простре властьта си надъ цѣлий Балкански полуостровъ, Сърбитѣ погледнѫхѫ на Санъ-Стефанский договоръ като на обида за себе си, разсърдихѫ се на Руссия и се хвърлихѫ въ обятията на Австрия само и само, да си отмьстятъ на Руссия и да грабнѫтъ отъ България между другитѣ мѣста и чисто българский окрѫгъ Пиротъ. Съ това Сърбия показа неприятелство не само къмъ Россия, а и къмъ нашето отечество; нъ благоразумието иска отъ насъ не да и́ се сърдимъ за тая врѣждебность, а яката да се пазимъ отъ таквози поведение: а) защото злото тя сама не стори, б) защото погрѣшката си тя вече тежко исплаща и ще я исплаща до тогава, докле не я поправи. Откакъ се е прѣдала въ рѫцѣтѣ на Австрия, тя се е обьрнала въ всичко на австрийска слугиня и не вьрше освѣнъ онова, което е угодно на Австрия. Тя е прѣстала да се наслаждава и съ вѫтрѣшно спокойствие и правителството и́ не знае, що го чака утрѣшний день. Нейнитѣ вѫтрѣшни свободности даже се компрометирани и правителството и́ не се дьржи освѣнъ съ натискъ, произволи и до нѣкждѣ шпионства. За хатъра на Австрия и за австрийска полза Сърбия не само започнѫ прибьрзано да строи желѣзни

пѫтища, нъ еще прие тежкитѣ условия на Бонту и се подложи на материални загуби, които далеко надминаватъ ползитѣ отъ полученитѣ съ австрийска помощь български мѣста.

Така, Сърбия прие мнимото покровителство на Австрия не за да стане вѫтрѣшно и външно по независима, а просто и чисто на пукъ на Руссия, на пукъ на своята благодѣтелка, на пукъ на тая страна, която ѝ е извоювала свободата, която я спаси на 1876 и къмъ която пакъ ще прибѣгне, когато Австрия почне да си забива ноктитѣ по-силно въ тѣлото на Сърбия. Какво ли можаше да бѫде тогава, ако Руссия постѫпяше сѫщо тъй необмисленно и откажаше своята помощь на братский сърбски народъ?!!

Нека не се зловиди никому, гдѣто съмъ си позволилъ да кажѫ нѣколко думи върху отношенията на сърбитѣ къмъ Руссия. Цѣлта ми не е била да осѫждамъ нѣкого и да укорявамъ, а да спомогнѫ колко-годѣ да си разъяснимъ това, що сме длъжни къмъ Руссия и какъ трѣба да се отнасятъ сърби и българе къмъ своята благодѣтелка въ прѣминѫлото, къмъ своята покровителка въ настоящето, къмъ своята спасителка въ бѫдѫщето.

Истина е, че нѣкои прѣкалени русси съ думитѣ и дѣлата си често оскърбяватъ по най-горчивъ начинъ народното ни чувство и вѫтрѣшното самоуправление въ Сърбия и България; истина е, че всѣко наше осѫждение противъ таквизи русси се взема безъ резонъ и испитъ отъ другитѣ между насъ русси като нападение върху всичкитѣ русси, върху самата Руссия; истинна е, че въ много случаи русситѣ, отъ категорията на горѣуказанитѣ, сами ставатъ причина на важни неспоразумѣния между тѣхъ и насъ, като се обхождатъ съ дѣлата и лицата не както искатъ нуждитѣ на мѣстото, а както имъ скивне; истина сѫ всички тѣзи нѣща, тий обаче не ни даватъ ни право, ни достаточенъ поводъ да се дѣлимъ отъ Руссия и да се хвьргаме въ обятията на нейнитѣ неприятели.

Взаимнитѣ жалби, ако имаме таквизи, ний трѣба да ги

разглеждаме по между си и да ги рѣшаваме миролюбиво и справедливо. Ако нѣкой отъ русситѣ прѣчи на това добро споразумѣние между сърби и русси или русси и българе, общата полза налага на двѣтѣ страни не да се каратъ за такъвъ руссинъ, а да се погрижатъ за неговото своевременно отдалечение отъ работитѣ даже и въ такъвъ случай, когато въ всѣко друго отношение е правъ и добъръ. Много сърби и българе се обвиняватъ днесь въ неблагодарность къмъ Руссия само и само за това, защото си позволяватъ да указватъ на недобритѣ дѣла на нѣкои русси. Ако таквизи случки бихѫ се разглеждали повече спокойно отъ самитѣ русси, нѣма съмнѣние, че послѣднитѣ сами бихѫ осѫдили таквизи свои съотечественници. Нъ има ли у насъ таквози скокойствие? Българе и сърби много пѫти викатъ прѣувеличено и осѫждатъ онова, за което трѣбаше да си мълчѫтъ. Напротивъ русситѣ въ Сърбия и България изведнажъ вематъ тѣзи викове противъ отдѣлни лица за викове срѣщу русситѣ и сърдятъ се, лютятъ се безъ да вникнѫтъ въ работитѣ или да се помѫчѫтъ да ги поправятъ. Много пѫти тий сами ставатъ, причина да се хвьрли една часть отъ народа въ тая или оная страна и послѣ винятъ самитѣ българе или сърби въ немирства, недобромисленность и не знамъ еще въ що. Нека само си прѣдставимъ какви и колко вида политики сѫ играли само прѣдставителитѣ на русското правителство въ София отъ 4 години насамъ и ний лесно ще си обяснимъ, гдѣ е источника на недоразумѣнията между българе и българе отъ една страна и българе и русси отъ друга. Тѣзи неспоразумѣния не ще се вдигнѫтъ доклѣ и двѣтѣ страни не се рѣшѫтъ да се слушатъ, да разгледватъ спокойно произходящитѣ неспоразумѣния и да ги рѣшаватъ не всѣкой за себе си, а съгласно съ взаимната дружба и съ общата полза. Българе и сърби въ таквизи случаи не трѣба да забравятъ, че сѫ облагодѣтелствовани отъ Руссия и че като таквизи, не трѣба да правятъ въпроси отъ всѣка незначителна грѣшка на русситѣ между тѣхъ. За да спазимъ съгласие съ благодѣтелитѣ си, наша длъжность е да

бѫдемъ и осторожни, и благоразумни, и деликатни въ нашитѣ относки съ русситѣ. Отъ своя страна нашитѣ благодѣтели като помнятъ всѣкога, че тий сѫ въ сѫщото врѣме и наши учители и че трѣба да ни насочватъ всѣкога къмъ доброто и полезното, да ни насочватъ къмъ все що е съгласно съ истинската полза на Руссия и съ онова уважение, което трѣба всички да имаме къмъ тая велика дьржава, — сѫществующитѣ недоразумѣния и взаимни жалби отъ само себе си ще се разрѣшѫтъ и доброто съгласие между разнитѣ заинтересувани страни ще се въдвори съ нова сила и съ нова приятность за всички насъ, русси, сьрби и българе.

VI.

На пѫтя къмъ Бѣлградъ стоятъ градищата: *Парокинъ*, *Чуприя*, *Ягодина*, и *Смедерево*, а малко на страна и *Крагуевацъ*. Като изключимъ Смедерево, гдѣто търговското движение е по-голѣмо, другитѣ градища си приличатъ и по постройкитѣ, и по числото на жителитѣ си, и по търговското си значение, и по отсѫтствието на фабрична мѣстна промишленость. Освѣнь бирата, за приготвяние на която има фабрики въ Бѣлградъ, Ягодина и Чачакъ; освѣнъ проститѣ пръстени издѣлия, които впрочемъ въ нѣкои мѣста правятъ доста хубаво и се мѫчѫтъ да ги уподобяватъ на фаянсови; освѣнъ дьрвенитѣ селскоступански орѫдия, като: оси, колела, ракли и др. под.; освѣнъ дебелитѣ домашни сукна (аби) и еснафскитѣ кожани и мѣшинѣни произведения — всички други изложени стоки сѫ отъ иностранно происхождение. Както и въ нашитѣ български градища, дюгенитѣ тука сѫ много и земания-даванията не толкози силни. Желанието да се търси поминъкъ въ работа по-производителна и по-благодарна отъ простото прѣпродаване на чужди стоки и тука е тъй слабо, както и въ България. Сьрбитѣ по градищата еще по-силно отъ нашитѣ българе обичатъ да вьрвятъ по отъпканитѣ вече пѫтища и да не се трудятъ да търсятъ нови пѫтища за добиване на своя поминъкъ и за-повече удобно сѫществование.

Въ Парокинъ, градецъ между Алексинацъ и Чуприя, има фабрика за сукна. Тая фабрика сѫществува отъ 2—3 години, нъ и тя е иностранно заведение. Нейнитѣ ступани и експлоататори сѫ иностранци и фабриката сѫществува само въ силата на монопола, който е получила отъ сърбското правителство. Тя доставя нужното за сърбската войска количество сукна по една отнапрѣдъ опрѣдѣлена за 10 години цѣна и безъ всѣка конкурренция. Тя се ползова още и съ правото да внася всичкитѣ нужни ней материали безъ всѣкакво мито. До колкото азъ зная, нашето правителство намѣри за тягостни условията за подобна фабрика въ България и ги отхвърли прѣзъ минѫлата година, ако и да бѣхѫ въ едно отношение по-легки за страната. Прѣдложенията на иностранцитѣ за сукнена фабрика въ България не исключавахѫ ни вѫтрѣшната, ни външната конкуренция. Отъ нашето правителство се искаше само това, щото то да прѣдпочита сукната на тая фабрика отъ другитѣ сукна при равни качество и цѣна. Кое отъ двѣтѣ правителства е постѫпило по-разумно, азъ не се рѣшавамъ да отрѣжѫ. Това само ще кажѫ тука, че въ рѣшението на въпроса въ България много се е обращало внимание на недовѣрието къмъ нѣкои иностранци.

Какви сѫ цѣнитѣ на сукната, които сърбското правителство получава отъ парокинската фабрика, азъ нѣмахъ случай да науча; казватъ обаче, че тѣй били умѣренни и че само на това основание се е приело условието за недопущание на никаква конкуренция. Казватъ още, че фабриката искарвала сукна и за употребление на публиката; какви сѫ обаче тѣзи сукна и по какви цѣни се продаватъ, азъ нѣмахъ време да испитвамъ, защото вечерьта късно пристигнѫхме въ този градъ и зараньта заминѫхме хвърдѣ рано и не видѣхме никого отъ гражданетѣ. Околийский началникъ, който ни посрѣщнѫ на границата на околията и съ когото се разговаряхме и въ хотела, не можа да ни даде желаннитѣ по тоя предмѣтъ свѣдения. Всичко което зная за тѣзи сукна, ограни-

чава се въ това, че тий сѫ твърдѣ малко распространени по Сърбия.

Всичкитѣ горѣпомянѫти градища еще запазватъ типа на турски градища, колкото и да се силятъ правителственнитѣ и муниципалнитѣ власти да имъ придадѫтъ обновенъ видъ съ расширение на улицитѣ и съ новитѣ постройки. Низкитѣ дървени дюгени и архитектурата на всичкитѣ по стари здания ясно показватъ, какво сѫ били и що сѫ еще тѣзи градища, на които жителитѣ се колебаятъ между 3500 и 6000 души. Нѣма съмнѣние, че улицитѣ, чаршиитѣ и много отъ зданията иматъ повече обновенъ видъ, нежели улицитѣ и чаршиитѣ въ българскитѣ градища; нъ по търговията си и по материалното си състояние сърбскитѣ срѣдоземни градища едва ли надминуватъ нашитѣ. Въ нѣкоч отъ нашитѣ непоправени еще градища има по видимому не по малко капитали, ако и да имъ липсува оная външность, която забавлява окото . . .

Въ Парокинъ има много прѣселенци изъ Австрия. Тѣзи прѣселенци сѫ надошли еще прѣди послѣднята война, нъ материалното имъ състояние е доста долньо. Тѣхнитѣ домове изглеждатъ твърдѣ жалостно въ отношение на чистота и редовно ступанство. Тѣзи прѣселенци отъ австрийскитѣ сърби наумѣватъ твърдѣ много татарскитѣ прѣселенци въ Добруджа. Казватъ, че тукъ-тамѣ изъ Сърбия и даже около Нишъ имало нови прѣселенци изъ Австрийска Сърбия, нъ за тѣхъ се отзиватъ, че тий сѫ по добри ступани и че въ това отношение ще могѫтъ да послужѫтъ за примѣръ на подражание и на кореннитѣ сърбски жители. На востокъ отъ помянѫтитѣ градища се срѣщатъ и власи и българе.

Иностранци и Евреи рѣдко се срѣщатъ въ сърбскитѣ градища. Сърбското общество твърдѣ малко насърчвало подобни хора и градищата се избавили отъ тия тягостни въ много отношения съжители. Наистинѫ, сърбската вносна и износна търговия пакъ е повечето въ рѫцѣтѣ на евреитѣ и иностранцитѣ, нъ участието на евреитѣ въ разорението на

страната не се простира и до вѫтрѣшната търговия и до търговията на дребно. По многото кѫтове на Сърбия сѫ свободни отъ евреитѣ.

Градскитѣ жители въ Сърбия сѫ тѣлесно доста добрѣ развити. Тий се виждатъ повече едри, нежели дребни, и носятъ знаковетѣ на добро здравие. Малката обаче плодовитость на туй население силно противорѣчи на здравий изгледъ на хората. Въ сърбскитѣ градища, а по нѣкждѣ и въ сърбскитѣ села, ний не видѣхме таквози множество дѣца, каквото се забѣлѣжва при влазянието въ българскитѣ села и градища. Мень е много жално, че нѣмамъ нарѫчѣ точни свѣдения за рожденията въ България и не могѫ да направя сравнение между двѣтѣ страни и въ това отношение. Числото на рожденията прѣзъ годината въ Сърбия възлазя днесь на около 65000, поне така говори въ Просвѣтни-Гласникъ Докторъ Валента. Числото на рожденията въ България е съвсѣмъ неопредѣлено. Свѣденията, които е събрало нашето статистическо Бюро за рожденията въ България прѣзъ 1881 година, сѫ твърдѣ погрѣшени, за да може человѣкъ да ги взема въ внимание. Това число възлазя до 60000, нъ то е по долне отъ дѣйствителното количество на рожденията поне на една третя часть. Тая голѣма погрѣшка е произлѣзла огъ двѣ главни причини: 1) отъ неохотата на населението да записва всичкитѣ рождения по лъжливо страхуване за бѫдѫщето на дѣцата прѣдъ дьржавнитѣ повинности; 2) отъ неумѣнието на назначенитѣ лица да записватъ точно и во време рожденията и смьртитѣ. Азъ самъ видѣхъ какъ небрѣжно ставахѫ тѣзи записвания. Петь мѣсеца бѣхѫ са изминѫли отъ годината 1881, а въ по-многото села на шумненский окрѫгъ еще не бѣше записано никакво рождение, именно по незнание на священиицитѣ и на имамитѣ, какъ да записватъ подобнитѣ свѣдения.

Тая малка плодовитость на сърбскитѣ семейства особенно по градищата нѣма за основа нѣкои естественни причини. Причинитѣ на това се криятъ по-скоро въ нежеланието на самитѣ жени да бѫдѫтъ обременени съ многочисленно семей-

ство. Многото дѣца искатъ отъ майкитѣ си не само много-грижи, нъ и по-голѣмо домосѣдство. Може и да съмъ се излъгалъ въ моитѣ наблюдения, нъ азъ не забѣлѣжихъ у сърбскитѣ жени голѣма охота къмъ домосѣдството. Напротивъ азъ видѣхъ, че тий тичатъ по улицитѣ отъ ранната сутрина до късний вечеръ. За тѣхъ е, види се, по-приятно да прѣчатъ по улицитѣ и да посѣщаватъ магазинитѣ и приятелкитѣ си, отъ колкото да се занимаватъ удома си съ домакинство и съ дѣца. Разбира се сега, че при таквози настроение на женский полъ къмъ външенъ животъ, нито домакинството имъ бива добрѣ уредено, нито плодението ще бѫде тъй силно, нито въспитанието на дѣцата ще става тъй грижливо. Въобще болшинството на женитѣ въ Сърбия има сѫщитѣ понятия за своитѣ домакински и матерински обязанности и сѫщото прѣдосѫдително поведение, каквито почеватъ да ги имать нѣкои модници по нашитѣ градища. Расходитѣ, модитѣ, свободата отъ всѣкакви домашни грижи, веселитѣ събрания, разговоритѣ за балове и за всѣкакви други глупости—това сѫ великитѣ цѣли и занятия за тѣзи господжи. Вънъ отъ лекото и приятното прѣминаване на времето тий не знаятъ и не щатъ да признаятъ никакви други цѣли въ живота.

Образа на живѣяние и облѣклото на градскитѣ жители въ Сърбия е смѣшение отъ стари мѣстни форми и отъ привнесени извънъ привички и подражания. Накита на сѫщитѣ, съ нѣкои малки исключения, е полуевропейски, полувъсточенъ, какъвто е и начина на живѣянието. Наредъ съ Европейскитѣ канапета стоятъ старитѣ софи съ мѣстнитѣ накривки. Облѣклото на мѫжетѣ е смѣсено. По младитѣ и по-развититѣ граждане носятъ френски дрѣхи; останалото мѫжко население се облача съ дрѣхи отъ турски покрой: потури, абички, памуклии антерии и фесъ или калпакъ. По богатичкитѣ правятъ тѣзи дрѣхи отъ сукно. Ботушитѣ у мъжитѣ въ Сърбия сѫ по рѣдки, нежели въ България. Въ Сърбия гражданетѣ носятъ разни видове кундури и чипици, а селенитѣ цървули и пантофи и рѣдко ботуши. Вратоврьзкитѣ не сѫ на почитъ даже у

онѣзи, които се облачатъ въ по-скѫпи френски дрѣхи. По расходкитѣ и въ събранията вий често ще срѣщнете мѫжи; придружени съ модно облѣчени дами и сами облѣчени въ скѫпи френски дрѣхи, безъ всѣкакъвъ знакъ отъ вратовръзка.

Женитѣ носятъ облѣклата, които се донасятъ изъ Австрия и изъ другитѣ части на Европа; нъ има и таквизи, които носятъ старий сърбски костюмъ, който състои отъ обикновенна рокля по старий кроежъ, отъ минтань съ златни шивове наоколо и съ широки на края ржкави; отъ единъ поясъ изъ скѫпа материя и съ спуснѫти отъ страна краища, отъ фесъ и отъ ржченикъ завитъ окола феса въ видъ на малка колица. Феса всѣкога стои малко на страна и у богатитѣ жени дъното му отвънъ бива общито съ едъръ маргаритъ на дебели пластове. Националний костюмъ обикновенно носятъ едритѣ и пълнитѣ жени. На сухитѣ и дребнитѣ жени той не стои толкози добрѣ. Сърбкинитѣ обичатъ модницитѣ и скѫпитѣ облѣкла, нъ за това ще се поговори по-надолу.

Селянитѣ и селянкитѣ се облачатъ повечето съ облекла отъ домашни платове. Женитѣ носятъ вълняни фусти отъ една или нѣколко бои. Пъстритѣ фусти приличатъ по пъстрилата си на чергитѣ по нѣкои отъ нашитѣ села и биватъ испъстрени на длъжъ и на ширъ съ жълти и червени или жълти и зелени пръчки; а тѣзи, що сѫ отъ една краска, биватъ повечето морави и на долнята часть притъкани съ червено. Прѣзъ лѣтото на плѣщитѣ си селянкитѣ носятъ разни купешки елечета, а зимѣ памуклии антерии, а по нѣкоги и дълги вълнени капути нарѣчени *зубуни*. На краката си обуватъ пъстри дебели чорапи, каквито виждаме у арнаутитѣ, и върху чорапитѣ царвули или пантофи. Чорапитѣ сѫ домашно издѣлие. Нѣкои селянки отъ по-богати родове обуватъ и чипичета. Забрадката имъ състои отъ два-три бѣли и пъстри ржченика, отъ които пъстритѣ се свързватъ отдолу, а бѣлитѣ се забождатъ на врьхъ главата и висятъ надолу несвързани.

Селянетѣ, мѫжетѣ, носятъ дрѣхи отъ домашно дебело-

сукно (аба) и отъ турски покрой. Потуритѣ и абичкитѣ сѫ се спазили тамъ повече, отъ колкото у насъ. Пьстритѣ чорапи или какви да е парцали за навуща, царвулитѣ, калпака или фесчето и зимѣ дългата аба — това е облѣклото на сърбский селянинъ. Проститѣ фесове, на които краската скоро се загубва, твърдѣ много се употребляватъ отъ сърбскитѣ селяне, особенно въ Шумадия и въ южна Сърбия. Огъ петима селяне тримата ще бѫдѫтъ покрити съ фесове, които твърдѣ злѣ отговарятъ на бакембардитѣ, съ които сърбскитѣ селяне обичатъ да украшаватъ лицето си. Лѣтѣ фесоветѣ се носятъ безъ всѣкакво друго покривало; нъ зимѣ тий се завиватъ съ домашни кърпи (пешкири), които предаватъ на мѫжетѣ видъ на нашитѣ помаци-катранджии. Въ Юговъсточна Сърбия намѣсто фесове нѣкои отъ жителитѣ носятъ рунтави калпаци, които придаватъ на человѣка нѣкакъвъ си дивашки изгледъ. Калпацитѣ се правятъ отъ нестригани кожи съ остра вълна, на която коситѣ всѣкога висятъ надолу и покриватъ до нѣкѫдѣ лицето на селянина. Въ тѣзи мѣста облѣклата отъ бѣла аба се срѣщатъ по-често, когато другадѣ тий се съгледватъ по рѣдко.

Облѣклото на много отъ сърбскитѣ селяне не е ни толкози здраво, ни толкози топло. Отъ стотинитѣ и хилядитѣ селяне, които срѣщахъ прѣзъ Декемврия по пѫтя къмъ Смедерево, една голѣма часть отъ тѣхъ бѣхѫ облѣчени съ истрити и даже съдрани дрѣхи, твърдѣ малко сгодни да запазятъ человѣка отъ студъ и отъ мразъ. Съ таквизи дрѣхи може да прѣкарва зимата само онзи, който малко чувствова нейното дѣйствие, само человѣкъ здравъ и навикнѫлъ на студъ.

До колкото можахъ да разберѫ, двѣ причини прѣчали на много сърбски селяне да се облѣкѫтъ по-добрѣ и по-топло. Пьрвата отъ тѣзи причини е, че много отъ тѣхъ повече мислятъ и харчѫтъ за пития, отъ колкото за облѣкло, за което по нѣкога нищо не остава; втората е, че и самитѣ жени по нѣкога се показватъ твърдѣ небрѣжни къмъ

облѣклото на мажетѣ си и малка грижа полагатъ за исправното състояние на това облѣкло. Въ много семейства мѫжа самъ трѣба да мисли за своето облѣкло. Жената си гледа другитѣ работи и не мисли, както мислятъ селянкитѣ по много мѣста у насъ, че скъсаното и оцапаното на мѫжавата дрѣха е срамъ и укоръ на жената. 1)

Между сърбскитѣ селяне се срѣщатъ разнообразни типове; нъ ако вникне человѣкъ въ тѣзи типове, той ще види, че два отъ тѣхъ сѫ прѣобладающи, а всички други сѫ видоизмѣнения тѣхни. Селянетѣ въ юговъсточна и въсточна Сърбия, гдѣто въ жилитѣ на сърбитѣ тече и българска и влашка кръвь, принадлежѫтъ къмъ единий типъ, а селянетѣ отъ Западна и Сѣверозападна Сърбия, чистокръвнитѣ сърби, къмъ другий. Селянетѣ отъ пьрвий типъ иматъ кожа повече бѣла, коса чернокестенияна или възруса, очи кафенияни, форми повече окрѫгли, ръстъ повечето срѣденъ. Погледа по-охотно се спира на тѣзи правилни и не неприятни лица. Този типъ ясно говори, че отъ кръстосването на породитѣ, всѣкога излиза по-добро потомство.

Селянетѣ отъ вторий типъ иматъ черникава кожа, коса и очи повечето черни, угловати форми, ръстъ възъ едъръ. Окото по-неохотно се спира на тѣзи фигури, които въ цѣлото си не произвождатъ толкози приятно впечатление.

Разбира се, че между тѣзи два типа има множество прѣходни степени, които не допускатъ да се опрѣдѣли точно линията на раздѣла между едина и другия отъ тѣхъ.

Ако и да принадлежѫтъ повечето къмъ вторий типъ,

---

1) За скопосията на нѣкои отъ женитѣ въ Сърбия народната пѣсень ето какво казва:

Врчин село варошка касаба:
Седам кућа, а осам бунара,
Па им опет жене неопране!

Сѫщата пѣсень така въспѣва ступанството на нѣкои сърбски села:

У Реснику, болан сукну носе,
Сукну носе, а суруткy просе:
Iедну козу девет кућа музе
Iош се хвале да се добро хране,
И от сира карауле граде!

сърбскитѣ граждане значително сѫ си измѣнили чертитѣ подъ влиянието на градский животъ и на условията му. и днесь прѣдставляватъ таково видоизмѣнение на първоначалний типъ, което силно говори въ полза на тѣзи граждане. На чернитѣ коси, вѣжди и очи притурили сѫ се правилни черти и потънъкъ погледъ . . . . . .

Въ нравственно отношение двата типа по нищо почти не се различаватъ: сѫщата безпечность, сѫщата наклонность къмъ посѣдяване по механитѣ, сѫщото равнодушие къмъ въспитанието на дѣцата и къмъ поведението на женитѣ и дьщеритѣ. Прѣдоставени сами на себе отъ безпечнитѣ мѫжи и бащи и често принудени да мислятъ сами за себе си и за дѣцата си, женитѣ и момичетата въ сърбскитѣ села често се излагатъ, бѣднитѣ, на случаи отъ искушение и измама. Ако въ нашата столица и въ нѣкои градища се срѣщатъ толкози нещастни сърбски момичета, то винатá на тѣхното нещастие, въ голѣма степень, трѣба да падне на родителитѣ имъ, които не сѫ знаили съ отеческитѣ си попечения и внимателность да си спазятъ любовьта на чадата и съпругитѣ си и, заедно съ това, да имъ сназятъ и честьта. Наистинѫ въ това зло е виновато и цѣлото сърбско общество, както ще имаме случай да видимъ по-долу, нъ все пакъ голѣмата вина остава върху самитѣ родители и съпрузи. Любовьта на родителитѣ и съпрузитѣ и тѣхната грижлива внимателность къмъ онѣзи, които природата и закона сѫ повѣрили на тѣхното попечение, могли би въ много случаи да избавятъ слабитѣ отъ най голѣмитѣ съблазни и опасности.

Задружното живѣние и задружнитѣ ступанства между братията и родственницитѣ сѫ рѣдкость и исключение въ Сърбия. По тая причина тамъ рѣдко ще срѣщнете многочисленни семейства и голѣми селски ступанства. Задружното ступанство и живѣяние се спазва, като рѣдко исключение, само между таквизи братия, на които старий баща или старата майка живѣе и поддьржа съгласие между братията.

Парокинский околийски началникъ като ни бѣше казалъ,

че заранѣта ще дойде да ни посрѣщне Чуприйский окржженъ началникъ, ний тръгнжхме изъ Парокинъ доста рано съ цѣль да избавимъ началника отъ трудъ и да отклонимъ съвършенно почеститѣ, които ни правяхж сърбскитѣ власти на всѣкждѣ. За зла наша честь Началника ни срѣщнж въ пжтя и дойде съ насъ не само до Чуприя, нъ и до Ягодина, вопрѣки молбитѣ ни да не струва това.

За да се избавимъ отъ тѣзи незаслужени почести, ний намислихме да си промѣнимъ пжтя и, намѣсто да вървимъ право къмъ Смедерево, да се отбийме въ Крагуевацъ. Намислено, сторено, и ний наистинж отъ границата на Ягодинский окржгъ останахме съвършенно свободни. Вече никой не ни съпроваждаше и никой не ни караше да се чървимъ за струванитѣ зарадъ насъ отъ началствата трудове и беспокойства.

Ако и да е билъ отпърво столица на сърбското княжество, а по сетнѣ сѣдалище на скупщината, Крагуевацъ малко се отличава отъ другитѣ сърбски градища. Неговитѣ жители не надминаватъ числото 6—7000 и неговий изгледъ не прѣдставлява голѣми особености. Ако и расширочени и постлани по-добрѣ съ камъни, улицитѣ му сж криви и новитѣ, голѣмитѣ здания сжщо тъй сж рѣдки, както и въ другитѣ градища. Голѣма часть отъ старата дървена чаршия съ пейкитѣ и продължений напрѣдъ покривъ еще украсява главната улица на града.

По причина на праздничний день, ний не можихми да посѣтимъ и разгледаме отвжтрѣ тополивницитѣ на сърбската държава, които тополивници лежжтъ на края на града. Сжщо тъй не можахме да разгледаме и находящий ся близо до ливницитѣ дървенъ дворецъ, (шарений конакъ) на покойний князь Милоша. Зданията на тополивницитѣ сж едноетажни и залавятъ съ оградитѣ едно пространство отъ около 1000 метра на длъжъ и на ширъ. Тий се дѣлятъ на 6 отдѣла: тополивница, пушкарница, лафетница, лаборатория, арсеналъ и барутхане.

Освѣнь другитѣ училища, въ Крагуевацъ има правител-

ствена гимназия. Тука има и печатница, притяжание на частни лица.

Смедерево е подиръ Бѣлградъ, главното Дунавско пристанище на Сърбия. Чрѣзъ Смедерево се изнасятъ хранитѣ и другитѣ произведения на всичкитѣ срѣдни окржзи на Сърбия. Отъ това търговията тука е оживена и града се обновява по-бистро. Улицитѣ му сж ни тесни ни широки и по нѣкога биватъ тъй много утрупани съ кола, щото мжчно може да се примине по тѣхъ. Нови и голѣми здания тука има повечко и повечко се правятъ въ сравнение съ другитѣ градища въ Сърбия. Споредъ развитата извозна търговия тука има повече капитали, малка банка и голѣми шансове за материаленъ напрѣдъкъ. Тука силно се развива винодѣлието и вече нѣколко завода дѣятелно приготвятъ мѣстнитѣ вина по-наученъ начинъ и за потребление на хора съ по истънчени вкусове. Жители въ Смедерево има около 5000 души.

Въ Смедерево се е спазила еще отъ сърбскитѣ времена малка крѣпость, която лежи на сѣверо-въсточната часть на града, на единъ носъ надъ дунава. Тая крѣпость малко полза може да принесе днесь и за това не се съдържа въ исправность. Тя би могла да послужи за защита само откъмъ Дунавъ. За защита откъмъ сухо тя е съвсѣмъ негодна, защото височинитѣ въ самий градъ и надъ града впълно господствоватъ надъ нея. Освѣнъ това нейнитѣ старовремски зидове не могжтъ се противи на ударитѣ на новитѣ топове.

VII.

Най-послѣ, ето ме и въ Бѣлградъ, столицата на братский сърбски народъ. Азъ съ нетърпение чакахъ тая минута, когато ще пристигнж въ Бѣлградъ, защото тука щѣхъ да видя по-добрѣ и по-пълно не само всичко, що е добро и велико за Сърбия, нъ и всичкитѣ напрѣдъци, които е направилъ сърбский народъ отъ времето на своето освобождение до днесь. За мене бѣше любопитно да видя, що може да на-

прави вѫтрѣшната свобода за всестранното развитие на единъ народъ, прѣдоставенъ на неговитѣ собствени сили.

Съ своята външность Бѣлградъ ми направи впечатление на единъ европейски градъ. Улицитѣ му сѫ широки и добрѣ постлани съ калдѫрѫмъ. Чаршиитѣ му сѫ голѣми и почти обновени. Кѫщитѣ му сѫ доста изгледни и почти всички туфляни и варосани. Има и таквизи, които сѫ доста голѣми сравнително, и красиви, ако и не толкози топли и удобни отвѫтрѣ. Топлитѣ кѫщи тука се рѣдкость. Гостинницитѣ сѫ многочисленни и нѣкои отъ тѣхъ доста удобни. Зданията по главнитѣ улици сѫ двуетажни; по другитѣ улици сѫ едноетажни, нъ има тукъ-тамѣ и многоетажни. Отъ тѣзи послѣднитѣ по забѣлѣжителни сѫ Великата школа и Грандъ Отель. Срѣдата на града украшава театрото, а на сѣверозападната часть, близу до сливанието на Сава въ Дунавъ, се издига съборната черкова съ нейната прѣкрасна камбанария, върху която стои добъръ часовникъ. Кралевский дворецъ лежи тоже въ центра на града, нъ е скритъ и изведнъжъ не се види. Него трѣба человѣкъ нарочито да търси, ако иска да го види. Външностьта на двореца съ нищо особенно не се отличава. Желѣзна рѣшетка и двѣ желѣзни рѣшетести врати отдѣлятъ градинката прѣдъ двореца отъ улицата и, ако не сѫ сърбский гербъ и царското знаме на зданието, миновача едва ли ще се сѣти, че това е кралевский дворецъ.

Зданието на двореца е старъ и много пѫти прѣправянъ и подправянъ двуетаженъ домъ. Нинѣшний краль, който обича величието, значително го е прѣправилъ и украсилъ. За сърбскитѣ князове този дворецъ може и да е билъ достатъченъ; нъ за краля той като се е оказалъ твърдѣ малъкъ, поченали сѫ да го разголѣмяватъ съ нови триетажни отдѣления. За сега се строи отдѣлението отъ едната страна на сѫществующий дворецъ; по сетнѣ ще се построи таквози сѫщо отдѣление и отъ другата страна. Какъвъ ще стане посетнѣ кралевский дворецъ, азъ не могѫ да кажѫ. Онова което днесь се хвърга въ очи, то е, че при днешното си със-

тояние този дворецъ, като здание, е много по малъкъ и по-простъ отъ двореца на Български князь. Кралевский дворецъ има обаче това прѣимущество, че отвѫтрѣ е накитенъ съ много по-богата покѫщнина. Срѣбрнитѣ вѣщи тука сѫ несравненно по много.

За увеличението на двореца сърбското съкровище се показва много по пистовно отъ българското; защото първото твърдѣ малко и твърдѣ неохотно отпуща парить за тая работа, когато второто забрави смѣтката на суммитѣ, що сѫ се исхарчили за софийский дворецъ.

Бѣлградъ е расположенъ на мѣстото, гдѣто се влива р. Сава въ Дунавъ и залавя съ по голѣмата си часть малкитѣ възвишенности надъ двѣтѣ рѣки. Кѫщитѣ му, освѣнъ онѣзи по главнитѣ улици, стоятъ раздалечь една отъ друга и иматъ доста широки дворища. Отъ това града е доста распрьстнѫтъ, така распрьстнатъ, щото залавя едно пространство около $2^1/_2$ пѫти по голѣмо отъ София. Ако гледа человѣкъ на това пространство, той би помислилъ, че населението въ Бѣлградъ не ще да е по малко отъ 50 — 60000 души. На дѣло то е между 30 и 35000 души, (точната цифра на туй население днесь не се знае, защото въ Сърбия нѣма ново исписване на жителитѣ).

Най хубавото мѣсто, на носа между Дунавъ и Сава (мѣсто до водата низко, а по навѫтрѣ значително възвишено) залавя Бѣлградската крѣпость, която турцитѣ държахѫ до прѣди 20 години и отъ кояго щѣхѫ да съсипятъ града на 1862 год. ако не бѣхѫ се вмѣсили чуждитѣ сили и не бѣхѫ турили юзда на турский фанатизмъ. Крѣпостьта (по сърбски: градъ) залавя около четвьртитъ километръ пространство и има множество казарми и други здания за служба на крѣпостьта. По прѣди тамъ е била струпана цѣла турска махала. Днесь въ крѣпостьта живѣятъ само сълдати и арестантитѣ. Между другитѣ останали отъ турцитѣ здания останала е и една баня, на която подобни се срѣщатъ само въ Цариградъ. Тя е голѣма и хубава, нъ съдържа се много нечисто.

Праздното мѣсто между крѣпостьта и града тъй наричаемий по-прѣди *калемейданъ*, днесь е обърнѫто на публична градина, въ която населението отива да се расхожда и освѣжава вечеръ и сутрина. Градината е голѣма, украсена е хубаво и съвсѣмъ почти закрива градътъ отъ крѣпостьта. Отъ нея се гледа далеко на насрѣщната страна и австрийский градъ Землинъ залавя много видно мѣсто въ разстланата прѣдъ погледа панорама.

Бѣлградъ е центръ на политический и умственний животъ на сърбитѣ въ кралевството. Отъ това тамъ сѫ съсрѣдоточени всичкитѣ умственни сили на сърбский народъ, тука е огнището на сърбското просвѣщение, тука сѫ намиратъ по високитѣ и образцовитѣ сърбски училища, тука се печататъ книгитѣ и вѣстницитѣ, тука е сѣдалището на ученитѣ дружества, тука сѫ струнани всички главни и централни правителственни и финансови учреждения Освѣнъ множеството основни училища, тука има духовна семинария, семинария за приготвяние на учители, двѣ полугимназии, гимназия, реално училище, женско висше училище, военно училище, велика школа (университетъ) съ три факултета: философски, тѣхнически и юридически, Велика Народна Библиотека, Народенъ Музей, Учено Дружество, Селскостопанско Дружество, Лѣкарско Дружество. Философский Факултетъ въ великата школа се распада на двѣ отдѣления: историкофилологическо и природоматематическо.

Търговия Бѣлградъ върши доста добра, нъ не таквази обширна, каквато би си помислилъ человѣкъ, когато първи пѫть влѣзе въ Бѣлградъ и изгледа неговитѣ чаршии. До скоро Бѣлградъ е съсрѣдоточавалъ почти половината отъ външната търговия на Сърбия, нъ днесь тая търговия значително е намалѣна. Смедерево много му е повредило въ това отношение. Другитѣ градища на Сава и на Дунавъ сѫщо тъй сѫ почнѫли да подпиратъ Бѣлградъ, особенно въ извозната търговия, и да стѣсняватъ района на мѣстата, които си снематъ произведенията въ Бѣлградъ. Ввозната търговия сѫщо

така е намалѣла, защото стоки за Босна и за турско вече не се внасятъ изъ нѣмско прѣзъ Бѣлградъ, а отиватъ или направо, или по Дунавъ и прѣзъ Солунъ. Днесь се ввозватъ стоки само за мѣстно потрѣбление и до нѣкждѣ транзитно само за нѣкои сърбски градища. Нъ тая ввозна търговия като се расподѣля между много дребни търговци, ползитѣ отъ нея не сж до тамъ чувствителни, оборотитѣ не сж значителни, капиталитѣ не сж толкози едри. Тая търговия крѣпи днесь Бѣлградъ, нъ не го развива и обогатява, по която причина той и не може да се похвали съ голѣми богатства. Отъ ввозната сърбска търговия, на която годишната стойность се върти около 30—35 милиона динари, само една третя часть се пада на дѣла на Бѣлградъ. Сжщото може да се каже и за извоза.

Освѣнъ храната, изъ Сърбия се извозватъ и слѣдующитѣ сурови стоки: лой, восъкъ, кожи, вълна, добитъкъ и др. мн. А въвозватъ се изъ странство въ Сърбия мануфактурни стоки, покжщнини и все що е нужно за накитъ на человѣка и на кжщата. Най голѣмата часть отъ тия стоки иде изъ Австрия и Германия, защото сърбина не търси всѣкога найдоброто и здравото, а лъскавото и ефтиното; а пъкъ такъвзи стока може да даде само Австрия.

Чаршии въ Бѣлградъ има голѣми. Магазинитѣ съ разновидни стоки сж многочисленни. Нъ ако се прѣгледа добрѣ, то лесно ще се забѣлѣжи, че всичкитѣ стоки сж почти модни и хаби-пара. Тѣзи стоки сж приравнени на дневнята мода и не прѣдставляватъ ни солидность, ни истинска хубавина. Тежки стоки отъ не нѣмска фабрикация тука рѣдко се срѣщатъ, както рѣдко се срѣщатъ и охотници за тѣхъ. Тукашнитѣ стоки сж легки и скоропрѣходящи, както сж легки нѣкои отъ Бѣлградскитѣ господжи и скоропрѣходящи тѣхнитѣ вкусове.

Бѣлградъ се дѣли на 6 части, които сж: *Варошка махала*, *Сава махала*, *Врачаръ*, *Теразия*, *Палилули* и *Дьортъ-йолъ*. Отъ тѣхъ Варошка-махала, Теразия и Палилу-

ли съставляватъ собственно града, а другитѣ три части иматъ видъ на прѣдмѣстия. Сава-махала лежи по брѣга на Сава, Врачаръ протача града на юго-западъ, а Дьортъ-йолъ лежи на ниското по край Дунавъ.

Общинското управление въ Бѣлградъ състои отъ единъ съвѣтъ изъ 22 изборни членове (ако не съмъ криво разбралъ), отъ единъ общински сѫдъ и отъ единъ прѣдсѣдатель.

Въ прѣдѣлитѣ на своята компетентность общинский сѫдъ разглежда тѫжби между членоветѣ на община, а прѣдсѣдателя съ съвѣта води управлението на ступанската и уредническата части на общината. Трѣба да се знае, че общинското управление въ цѣла Сърбия е доста независимо отъ административнитѣ власти и че въ прѣдѣлитѣ на своята компетентность туй управление върши всичко почти безъ най-малката намѣса на окрѫжнитѣ и околийскитѣ държавни власти. Въ градищата общинското управление се държи токо-рѣчи независимо отъ окрѫжнитѣ управители.

Общински сѫдове има при всѣка градска или селска община съ право да рѣшаватъ примирително и окончателно граждански искове по земание-давания до 200 динаря, а по спорове за недвижимости до 100 динара. Рѣшенията за по голѣми суми се издаватъ неокончателно. Тѣ се апелиратъ прѣдъ окрѫжнитѣ сѫдове.

Общинский бюджетъ въ Бѣлградъ е около половинъ милионъ динари. При общинското управление се намиратъ петима доктори: единъ за надзиравание на санитарната часть на града въобще, а другитѣ четирма за прѣгледвание на бѣднитѣ болни. Докторитѣ даватъ съвѣти и помощь на тѣзи болни не само когато имъ дойдѫтъ на крака, нъ длъжни сѫ да ходятъ и по кѫщята имъ.

Расхода за съдържанието на пожарната команда въ града сѫщо така пада върху общинското управление. Тая команда въ Бѣлградъ състои отъ 3 или 4 гасителни тръби и отъ два вида хора: отъ нѣколко наемни лица и отъ ненаемни граждане, които сѫ доста много. Ненаемнитѣ лица отъ

командата принадлежѫтъ на доброволното гасително дружество, което състои отъ разни търговци и отъ лица изъ другитѣ еснафи, задлъжени отъ дружеств. уставъ да тичатъ и да работятъ на всѣки пожаръ наравно съ наемнитѣ пожарогасители.

Както наемнитѣ, тъй и доброволнитѣ пожарогасители иматъ особенна форма и каски и даватъ да се мисли, че въ дадена минута могѫтъ да бѫдѫтъ отъ голѣма полза. Азъ незная каква е бивала ползата отъ тѣхъ въ други случаи, нъ на пожара, който се случи прѣзъ моята битность въ Бѣлградъ, тий бидохѫ отъ малка, твърдѣ малка полза, защото пристигнѫхѫ съ двѣ трѫби късно и не можихѫ да дѣйствуватъ по нѣмание на вода.

Водата си получаватъ Бѣлградчане отъ нѣколкото чешми, които имъ сѫ останѫли отъ доброто старо време. Чешмитѣ като сѫ малко, на брой всичко 7 — 8, то около тѣхъ често става голѣма навалица. Вода отъ Сава и отъ Дунавъ рѣдко се взема. Между тѣмъ тая послѣднята вода е много по сладка и легка отъ водата на чешмитѣ. Водата на чешмитѣ е варовита и трьпкава.

Това обяснява, защо пожарната команда остава често безъ вода. Отъ чешмитѣ да се взема потрѣбната за гасение вода е мѫчно, а да се достави отъ Сава и Дунавъ е невъзможно, защото нѣма достатъчно количество саки.

Града е освѣтленъ твърдѣ недостатъчно. Фенери има само по нѣкои улици и то тъй нарѣдко, щото все едно би било хичь да ги нѣма.

На публичнитѣ биржари се обрьща твърдѣ малко внимание. Тий работятъ само деня. Щомъ мръкне, тѣ се оттеглятъ удома си и оставятъ нуждающитѣ се да се блъскатъ по тъмнитѣ улици, колкото искатъ. Ако отъ рано поржчашь нѣкому да ти дойде вечерьта и да те занесе до театра или до кѫщата на нѣкой приятель, ти си длъженъ за такъвъ курсъ да заплатишъ не по малко отъ единъ наполеонъ. Добрѣ че по улицитѣ нѣма калъ, а въ по главнитѣ има и троттуари;

безъ това тежко щѣше да бѫде за жителитѣ да се подаватъ нощя изъ кѫщѫта си. Ако въ Бѣлградъ бѣше било тъй кално, както е въ София, Бѣлградчане трѣбаше непрѣмѣнно да се отрѣкѫтъ отъ удоволствието да излазятъ вечерь и да се виждатъ съ приятели прѣзъ нощнитѣ часове.

Живота въ Бѣлградъ е така сѫщо скѫпъ, както и живота въ София. Наема на квартиритѣ е непомѣренъ, а припаситѣ за ядение сѫ достигнѫли до една цѣна, която до сега не е била позната въ Бѣлградъ. Да се появи тая скѫпотия е помогнѫло наводнението на множество иностранци прѣдприимачи, инжинери и работници на желѣзний пѫтъ и на моста прѣзъ рѣката Савва. Тази навалица като е била по голѣма, отъ колкото е билъ приготвенъ да приюти Бѣлградъ наведнажъ, то квартиритѣ, а съ тѣхъ заедно и всичко друго, сѫ подскѫпнѫли твърдѣ много. За двѣ малки стаици тамъ се плаща сега споредъ улицата отъ 5 до 10 дуката въ мѣсецъ. Говеждото мѣсо се плаща по динаръ и по динаръ и 20 стот. оката. Хлѣба има софийскитѣ цѣни, отъ 30 стотинки до 60 най чистий. Свинското мѣсо се дава 70 стотинки оката, нъ тука то се продава съблѣчено отъ слабината.

Други нѣкои припаси, не отъ обща потрѣба, се продаватъ еще по скѫпо, защото се добиватъ изъ отсрѣщѫ. Тъй напримѣръ прѣсната риба и прѣсното кравье масло както и нѣкои зеленчуци като се добиватъ изъ *Землинъ*, иматъ твърдѣ голѣма цѣна и не сѫ по средствата на всѣкиго. Прѣсната риба се продава по 2 и по 3 динара оката, а маслото е еще по скѫпо. Ако и между двѣ голѣми рѣки Бѣлградъ купува прѣсна риба отъ Землинъ, а солена чакъ откѫдѣ Тулча не по друго, а само защото на отсамний брѣгъ нѣма хора да се занимаватъ съ риболовство на едро. Ако въ Дунава има риба за Землинъ, има-ще и за Бѣлградъ, ако има кой да я лови. Говеждето масло се купува изъ Австрия, защото отсамъ не го правятъ или го правятъ твърдѣ

малко. Между населението друго масло овѣнъ свинската масть, не е ни извѣстно, ни употрѣбително.

По причина на тая скѫпотия, многочисленний класъ на чиновницитѣ и на военитѣ прѣкарва въ Бѣлградъ доста тягостенъ животъ. Заплатитѣ на чиновницитѣ сѫ тука сравително доста малки и трудно достигатъ да покриятъ необходимитѣ разноски на получающитѣ ги. Ако въ София парата се разиграва най много отъ чиновницитѣ и отъ военнитѣ, въ Бѣлградъ този класъ е принуденъ да живѣе най умѣренно и най малко да прьска паритѣ. Иначе и неможе да бѫде, когато генерала тамъ получава всичко всичко прѣзъ годината 10000 динара, полковника — 7000, офицеритѣ по 2 и 3 хиляди, подсекретаритѣ въ министерствата, често възпитанници на великата школа, по 1800 — 2000 динара.

При постоянно възрастающитѣ моди и нужди средствата на тѣзи хора се оказватъ недостатъчни и поминаването доста стѣснително. Не отъ спистяванията на този класъ ще чака Бѣлградъ увеличение на своитѣ богатства!

Населението на Бѣлградъ не е така еднородно, както въ другитѣ сърбски градища. Въ Бѣлградъ живѣятъ множество евреи и доста много нѣмци и маджари. Нъ колкото и да бѫдѫтъ инородцитѣ, въ сърбската столица по малко се чуватъ иностранитѣ язици, нежели въ София. — Грьцки семейства има само 5 — 6, а цинцарски съ десятини. Цинцари има много и по селата. Нѣма село въ Сърбия, гдѣто да нѣма кръчмаринъ цинцаринъ и гдѣто населението да не пѫшка подъ тягостьта на дълговетѣ къмъ подобенъ кръчмаринъ. Впрочемъ този видъ хора не сѫ малко и въ западнѫ България. Българе има доста, нъ бекяре. Градинарството, хлѣбарството, млѣкарството и нѣкои други отъ занаятитѣ сѫ почти въ рѫцѣтѣ на Българетѣ. Има и търговци отъ българетѣ, нъ тий сѫ вече загубени за България. Тий сѫ се оженили въ Сърбия, приели сѫ сърбский язикъ и само слаби въспоминания спазватъ за първото си отечество. Тѣхнитѣ дѣца сѫ чисти сърби по чувства и въспитание. — При ос-

вѣтяванието на Князь Михаиловий памятникъ, Бъгаретѣ изъ България и Македония поднесъхѫ наредъ съ сърбскитѣ корпорации вѣнецъ покойному князю.

Черкови въ Бѣлградъ има четире, а типографии петъ или шестъ, отъ които едната е правителственна и доста обширна. Печати се въ Бѣлградъ на $^1/_3$ по ефтино отъ София.

Отъ кредитнитѣ учреждения азъ ще поминѫ *кредитний заводъ*. Това учреждение има за основенъ капиталъ, ако не се лъжѫ, 200,000 австр. жълтици, събрани чрѣзъ акции. Правителството нѣма въ него никаква намѣсѫ. Другитѣ кредитни заведения сѫ частни, еврейски, и не заслужватъ никакво внимание.

Най-приятно мѣсто за расходка на Бѣлградчане е мѣстото, което се нарича *Топчи дере*, и което лежи на югъ отъ Бѣлградъ на 6 километра. Това мѣсто е една прѣкрасна долина, усѣяна съ гъста гора и съ мнѫжество лѣтни кѫщи и други здания. Тука има домъ на пок. Князя Милоша, малка църква, частни домове, и кафенета, распрьстнѫти по гората. Има и казарми, въ които проживѣва една часть отъ войската. По преди, до напущанието на Бѣлградската крѣпость отъ турцитѣ, тѣзи казарми сѫ служили за затворъ на прѣстѫпницитѣ. Днесь прѣстѫпницитѣ се затварятъ въ казармитѣ на крѣпостьта. На природнитѣ хубости на Топчидере человѣческото искуство е притурило нови, които силно увеличаватъ приятноститѣ на расходката. Тука се е убилъ отъ неприятелска ржка князь Михаилъ Обрѣновичь III на 29 маия 1868.

На тойзи истинно достоинъ князь, който е билъ скроменъ, въ положителенъ въ своитѣ цѣли и въ избора на средствата за достижението имъ, който по тая причина е направилъ на Сърбия повече добро, отъ колкото би направилъ при еднакви обстоятелства повече даровитъ, нъ съ пожива фантазия и съ по-обширни планове господарь, на тоя князь благодарна Сърбия въздигнѫ памятникъ върѣдъ Бѣлградъ и го освяти съ голѣмъ блѣсъкъ на 6 Декемврия 1882 год.

Памятника е повече отъ заслуженъ. Когато Държавний Съвѣтъ въ Сърбия намѣрилъ за нужно вслѣдствие на събитията прѣзъ 1862 год. да облѣче Князя Михаила съ неограничена власть за неопрѣдѣлено време, Князя не само не се възползовалъ отъ тая власть, за да измѣни порядъка или да стѣсни въ нѣщо правата на гражданетѣ, нъ слѣдъ 4 мѣсеца побързалъ да снеме отъ себе си тоя тежькъ товаръ, като обявилъ съ прокламация отъ 24 септемврия 1862, че нуждата отъ пълномощията вече се е минжла.

Блазѣ на онѣзи народи, които иматъ подобни господари!

Заслужва да се упомяне тука и Бѣлградската фабрика за бира. Тая фабрика е обширно заведение, което праща надолу по Дунавъ и по Сърбия много стока и което, за лесно товаряние и растоварване, има своя собственна желѣзница отъ фабриката до пристанищего на града. Желѣзницата се простира на едно разстояние около 2 километра.

Климата на Бѣлградъ не е до тамъ здравъ по причина на миязмитѣ, които се вдигатъ и разносятъ отъ наврѣщнитѣ низки мѣста, често заливани отъ водитѣ на Дунавъ. Тая послѣднята есень тия мѣста надалеко бѣхж покрити съ вода.

Освѣнъ това тука прѣзъ цѣли недѣли твърдѣ често духа единъ вѣтъръ, който прави ходянието по града доста трудно. Тоя вѣтъръ духа откъмъ истокъ и се нарича *кошава*.

VIII.

Като съсрѣдоточава въ себе си умственний и политический животъ на цѣла Сърбия, Бѣлгр дъ съсрѣдоточава въ сжщото време и всичкитѣ нравственни достоинства и недостатъци на сърбското общество. За това моитѣ думи за нравственната страна на Бѣлградското общество ще иматъ приложение, ако и въ по-малка мѣрка, и къмъ цѣлото сърбско общество.

Въ Бѣлградъ, по улицитѣ, не се срѣщатъ дрипаво облѣчени жени. Облѣченитѣ по просто сж или слугини изъ

отсрѣщната страна, или търговки на разни провизии пакъ изъ насрѣщѫ. Мѣстнитѣ жени всички сѫ облѣчени по мода, така както у насъ се облачатъ най доволнитѣ фамилии. Нъ ако испитате за състоянието и положението на този моденъ свѣтъ, вий съ удивление ще чуете, че тъй добрѣ облѣченитѣ жени не сѫ нито всички господарки, нито всички състоятелни. Малко сѫ измежду тѣхъ онѣзи, които се облачатъ добрѣ, защото иматъ добри средства. Повечето се облачатъ по мода нарочито за това, защото нѣматъ достатъчни средства.

Да се обясня.

Едни отъ тѣзи суетни господжи искатъ да се покажѫтъ нѣщо повече, отъ каквото си сѫ въ дѣйствителность; други — да угодятъ и да спечелятъ приятелства. Слугинитѣ по кѫщята и по гостинницитѣ и цѣлъ класъ отъ млади жени и дѣвойки, които не могѫтъ и не знаятъ нищо полезно да вършѫтъ въ кѫщи, на които не се ще нищо да учѫтъ, а между тѣмъ на които се ревне добрѣ да се облачатъ, да не липсуватъ отъ театрото и да се рисуватъ по улицитѣ, всичкий този легкомисленъ свѣтъ се облача така, както и самитѣ аристократки, и на человѣка е прѣтрудно да различи простата уличарка отъ почетната господжа.

Какъ се добиватъ срѣдствата за такъвъ животъ отъ този легкомисленъ свѣтъ, това е печално да се издирва и да се говори. Това е черната и опаката страна на голѣмитѣ градища, това е жалостната история и на Бѣлградъ.

Доста е да се каже, че много майки живѣятъ отъ срама на дъщеритѣ си и че на 1000 рождени дѣца поне 60 сѫ незаконнорождени.

Както въ столицата на Сърбия, тъй и въ селата, множеството гледа на живота твърдѣ своеобразно, твърдѣ легкомисленно. Туй множество гледа на живота почти като на карнавалъ, гдѣто всѣки трѣба да се весели и да прави глупости, колкото може по-много. Поведението се сѫди твърдѣ снисходително, грѣшкитѣ и невѣрноститѣ лесно се прощаватъ

и забравятъ, защото се смятрятъ като шалости въ маскированъ балъ.

Въ този вихъръ на удоволствията, въ туй надваряние, кой да се облѣче по-добрѣ и да прѣмине по-весело, въ туй стремление да се държи всѣкой въ по-весела компания, много пѫти се забравя всѣка друга грижа, всѣки други поривъ, всѣка друга по-възвишена, нъ по-трудна цѣль. Грижѫтъ се и мислятъ за таквизи нѣща само по-прѣднитѣ хора — нѣкои държавници и ученитѣ; осѫжда се отъ послѣднитѣ и се отхвърля течението, което е повлѣкло по-голѣмата часть отъ Бѣлградското общество, а слѣдъ него и населението на голѣма часть отъ Сърбия: нъ безсилѣнъ е гласа на тѣзи отдѣлни личности, слаби сѫ словата имъ да измѣнятъ сѫществующето у болшинството настроение. Подражанието на уличната европейска цивилизация и желанието да не се покаже въ нищо по-долньо отъ съсѣдитѣ си маджаритѣ сѫ тъй силни у болшинството на гражданетѣ, щото проповѣдитѣ и прѣдупрѣжденията на ясновидящитѣ хора оставатъ безъ всѣкакво дѣйствие надъ умоветѣ. Тия съвѣти впрочемъ се заслоняватъ твърдѣ много и отъ виковетѣ на партиитѣ и политическитѣ борби. За младитѣ сили на Сърбия и за множество общественни дѣятели е по важно, какъвъ ще бѫде депутатина на тая или оная община, нежели състоянието на общественнитѣ нрави. Въ распаленностьта на политическитѣ борби тѣзи сили не щѫтъ и да знаятъ, че само при добра нравственность на обществото сѫ възможни добритѣ и трайнитѣ политически наредби и че при легкомисленно общество и най добритѣ политически опитвания сѫ осѫдени на несполука и на нетрайность.

Коренитѣ на таквази нравственна распустеность у голѣма часть отъ сърбското общество, азъ намирамъ въ неправилното въспитание на младитѣ поколения и до нѣкѫдѣ въ лъжливитѣ прѣдставления у сърбскитѣ учени и държавни мѫжи за прѣминѫлото, настоящето и бѫдѫщето на Сърбия и на сърбский гражданинъ. Не ще се побоя отъ сериозно възражение, ако кажѫ, че домашното въспитание на дѣцата

въ Сърбия е съвсѣмъ прѣнебрѣгнѫто и че школата не само недопълня тая празднина, нъ еще я увеличава като при другото прилага голѣмо самооболщение у бѫдѫщитѣ граждане и ги отклонява отъ почвата на скромната, нъ полезната дѣятелность. Безъ правиленъ погледъ на живота неможе да се мисли за правилно разбирание и испълнение на собственнитѣ длъжности, а именно за таково гледание на живота малко се помишлява между болшинството на сърбскитѣ граждане. Родителитѣ прѣдоставятъ въспитанието на малкитѣ дѣца на случая. Тѣ се лъжѫтъ съ надеждата, че училището всичко ще направи и оставятъ дѣцата да се въспитаватъ само отъ примѣритѣ, които ги окрѫжаватъ и които не сѫ всѣкога отъ най достоподражателитѣ. Отъ своя страна школата като не е нагласена да въспитава, а само да научава на разни прѣдмѣти, и като се запира само на формалната страна на прѣподаваемитѣ уроци безъ да дава внимание на нравственнитѣ и практическитѣ нужди на обществото, младото поколѣние излазя отъ школата съ всичкитѣ недостатъци на прѣнебрѣгнѫтото въспитание и въ добавъкъ съ прѣубѣждението, че Сърбия е прѣдназначена за голѣми сѫдбини, че да бѫдешъ гражданинъ на Сърбия е голѣмо нѣщо, че за такъвъ гражданинъ малкитѣ, обикновеннитѣ граждански добродѣтели могѫтъ да останѫтъ и съвсѣмъ игнорирани.

Отъ прѣнебрѣжението на нравственното въспитание до забравянието на всѣко нравственно правило като има само една стѫпка, то никой не трѣба да се чуди на това, което по горѣ казахъ за нравитѣ на една часть отъ сърбското общество, което ще кажѫ по долу и което си има приложението и къмъ множество отъ жителитѣ на нѣкои български градища. Отъ прѣнебрѣжението къмъ нравственното въспитание излазя, гдѣто цѣла масса отъ бѣлградското население остава безъ постоянно занятие, и безъ производителна работа и проживѣва на гърба на останѫлитѣ жители, като принася на обществото разни услуги отъ най-съмнително свойство и като спомага за съвършенното истребление на нравственното

чувство у цѣлото общество. Безъ това прѣнебрѣжение тая масса не можаше да живѣе тъй лесно, да се облача тъй хубаво и съ своя примѣръ да влияе така силно върху общитѣ нрави. Безъ него поведението на тая масса не щѣше да бѫде толкози съблазнително за слабитѣ и не щѣше да изхабяна толкози семейства. Безъ него домашното щастие и бѫдѫщето на дѣцата не щѣше да се жертвова на уличний безгриженъ животъ . . . .

Да бѫде человѣкъ сѫдия на единъ народъ и да се произнася върху неговитѣ душевни и нравственни качества по таквози кратковременно изучвание, каквото е било е моето, е твърдѣ самонадѣянна работа; читателя обаче ще ми прости тая смѣлость, като вземе прѣдъ очи обстоятелствата, че моитѣ писма не сѫ научни изслѣдвания, а лични впечатлѣния, и че человѣкъ трѣба да бѫде искренъ и къмъ себе си и къмъ онѣзи, за които пише. Азъ не могѫ да скрия отъ читателитѣ си онова, което най силно е подѣйствовало на мене и което ми е причинило болки и скърби, както не скривамъ и всичко, що е подѣйствовало на душата ми отрадно. Като народъ, сърбитѣ не могѫтъ да не прѣдставятъ изъ себе си нѣкои мрачни страни. У насъ българетѣ, тѣзи страни сѫ повече и сърбский пѫтешественникъ въ България би направилъ голѣмо упущение, ако би ги прѣмълчалъ въ своитѣ писма за България.

Сърбитѣ въ кралевството сѫ вѫобще тихъ и миренъ народъ. По-прѣди азъ съмъ си ги прѣдставлявалъ за повече воинственни, нъ по близкото знакомство съ тѣхъ ми доказа че прѣдставленията ми били прѣувеличени. Подъ влиянието на дългогодишний миренъ животъ ли, или по политическо благоразумие, сърбитѣ днесь се въодушевляватъ съ явно миролюбиви чувства и наклонности. У тѣхъ днесь нѣма въ това отношение други желания, освѣнъ желанията да ги оставятъ да си живѣятъ мирно. Говоря не за сърбското правителство и за нѣкои главатари на партиитѣ, а за сърбский народъ въобще. Освѣнъ думитѣ на множеството, самитѣ фак-

тове подтвърждаватъ това мирно настроение на сърбитѣ въобще. Неохотата, съ която народната сърбска войска отиваше на бой въ 1876 и напушанието на редоветѣ отъ тая войска при първата възможность; несполуката да се произведе въ Сърбия какво да е движение било въ полза на Каратеоргиевича, било въ полза на нѣкакъвъ другъ прѣвратъ, колкото силно и да се работи за това между сърбский народъ — всичко това високо говори за мирнитѣ наклонности на масата въ Сърбия и за неохотата на тая маса да си проливa кръвьта за рисковани цѣли и въ расковани движения. Всичко, що си допуска въ таквози направление сърбский народъ, то е пассивного съпротивление на неугоднитѣ правителственни распореждания. Тъй, напр. правителството напразно заповѣдва, настоява и заплашва да се избержтъ нови лица за прѣдставители въ скупщината, намѣсто изгонените изъ нея радикали и либерали. Народа си останѫ при своето и при повтаренитѣ нѣколко пѫти избори, вишегласието се паднѫ пакъ на сѫщитѣ лица — испѫденитѣ. Наистинѫ, правителството не почете народната воля и въ скупщината повика угоднитѣ нему лица, при всичко това съпротивлението на избирателитѣ си остава такъвъ фактъ, който ако неговори за воинственность у сърбитѣ, говори много добрѣ за достатъчна политическа зрѣлость, която е подобра гарантия за сполука, отъ колкото честитѣ, необмисленнитѣ и всичко рискующитѣ въоружени немиротва.

Незадоволството на сърбский народъ отъ политиката и поведението на днешното негово правителство е твърдѣ голѣмо. Съюза съ Австрия, нещастнитѣ конвенции съ Бонту за заемъ и за построя ание на желѣзницитѣ, разбуждането на черковний въпросъ, който раздѣля сърбската черкова и сърбский народъ на два враждебни лагера, безцеремонното обращание съ нѣкои отъ правата на народа и раболѣпното услужване на Австрия сѫ толкози причини за голѣмо незадоволство и за насилственно оборване на правителството. Е, добрѣ, народа не слуша възбудителитѣ и нѣкои отъ извършенитѣ вече събития приема, както си сѫ (конвенциитѣ съ

Бонту), а противъ другитѣ се готви и се мѫчи да се бори парламентарно. Борба на слова става силна. Въ тая борба партиитѣ сѫ беспощадни една къмъ друга; тий се нападатъ до несправедливость и не прѣпущатъ да направятъ възъзвание къмъ народа, като го възбуждатъ къмъ месть и насилия; — народа продължава да мирува и да се отказва отъ всѣкакви непарламентарни средства и движения.

Сърбина е общителенъ, говорливъ, веселъ и вьрлъ любитель на увеселенията. У него нѣма оная мълчалива и мрачна недовѣрчивость, която прави българина дивъ въ обществото, тежькъ събесѣдникъ и невеселъ другарь Сърбина се сприятелява лѣсно и въ приятелството си не прави припазвания, като българина. Той говори и дѣйствова прѣдъ приятелитѣ си безъ стѣснение и често съвсѣмъ бесцеремонно, нъ всѣкога откровенно. У него нѣма и онова ловяние на словата, което кара българина да търси задня мисълъ и черна страна даже въ най приятелскитѣ словесни излияния. Онова което дотегва у сърбина, то е многословието, и понѣкога голѣмата беззастѣнчивость, съ която се залавя, знае не знае, да говори за всѣко нѣщо. Тая страстъ къмъ многословие по нѣкога дохожда до нелѣпость. Азъ не ще забравя, колко много и колко бесполезно се говори на двѣ приятелски трапези, гдѣто бѣхме честити да бѫдемъ поканени. Здравицитѣ нѣмахѫ край и витийствованията върху една тема, която за насъ се исчерпваше съ двѣ думи, се продължихѫ цѣли часове. Тъй наприм. единъ отъ ораторитѣ прѣзъ цѣлъ часъ се мѫчи да ни увѣрява, че нуждата за приятелство съ България се усѣща и повтаря не само между образованитѣ сърби, нъ и въ колибата на послѣдний сърбски кюмюрджий!

Сѫщата наклонность къмъ многоглаголание се забѣлѣжва и въ засѣданията на скупщината. При послѣднето чтение на телеграфо-пощенската конвенция между Сърбия и България освѣнъ докладчика на надлежната коммисия, говорихѫ еще петима оратори, говорихѫ върху сѫщностьта на конвенцията и върху братственнитѣ врьзки между Сърбия и България. Съ

малки исключения ораторитѣ говорихѫ безъ голѣма нужда почти сѫщото. Разбира се, че ний българетѣ бѣхме и сме много благодарки за крайне съчѹвственнитѣ къмъ нашето отечество думи на тѣзи оратори, нъ нашата благодарность едва ли щѣше да бѫде въ нѣщо щърба, ако словата бѣхѫ само двѣ, намѣсто 5—6.

Сърбина люби веселбитѣ, пѣснитѣ, хорàта и всѣкакъвъ родъ забавления. Той мѫчно прѣпуща случаитѣ да се повесели и да се прѣдаде на забавлението всецѣло, безъ грижа за утрѣ. Той тича на сбороветѣ, на театрото и на увеселенията съ голѣма охота и съ единственното желание да прѣкара времето си весело. Много пѫти той отива въ театрото безъ да знае, каква ще бѫде прѣдставляемата пиеса и безъ да се интересува колко-годѣ за това. Всичкий интересъ за него се съсрѣдоточава въ случая да прѣкара часътъ си повесело и въ компания.

Туй желание да убива времето си въ забави, въ весели компании и въ приятни разговори привнася въ характера на сърбина и на сърбкинята, а особенно на послѣднята, таквизи нови наклонности, които по никой начинъ не гармониратъ съ кореннитѣ свойства на тоя добъръ въ други отношения характеръ. Сърбина става повече фантазистъ, мечтатель и поетъ отъ колкото положителенъ человѣкъ, а отъ туй дохожда, гдѣто той лесно пропуща безъ внимание нѣкои дневни въпроси отъ положително свойство, за да се спира на онѣзи, които хранятъ фантазията и льстятъ боленичевий патриотизмъ. Тия нови наклонности бутатъ множеството къмъ единъ животъ, който не може да служи за основа на правилно развитие на семейнитѣ и общественнитѣ отношения на гражданетѣ; тий пакъ каратъ многома да не съзиратъ до нѣкѫдѣ истинното положение на работитѣ, да си прѣдставяватъ прѣминѫлото и настояще-о въ неправиленъ видъ и да мечтаятъ за работи, за достижението на които се изискватъ и по голѣма сила, и по голѣми средства, и по-голѣмо право. Въ това отношение сърбитѣ смахнуватъ на гърцитѣ, които

величието и правата на своята държава и на своята националность основаватъ не на дѣйствителнитѣ собственни достоинства, заслуги и права, а на прѣминалото и на прѣцьвтѣлата слава на тѣхнитѣ праотци. Нѣма сърбинъ, който да не гледа съ прѣувеличение на прѣминалото и бѫдѫщето на Сърбия. Най-развититѣ сърби сѫ положени на тая слабость и въ съчиненията си по историята на Сърбия и въ разсѫжденията си по дневнитѣ въпроси не могѫтъ да се избавятъ отъ фантазирането. Не само хора отъ пасмината на извѣстния *Милоша Милоевича*, нъ и хора съ много по-голѣми способности, съ по-обширно образование и съ положение, което трѣбаше да ги направи по положителни, по-практични и по-усмотрителни, продължаватъ да твърдятъ, че Македония и голѣма часть отъ България сѫ сърбски области и че Сърбия трѣба да ги добие по който начинъ и да е. Професора на Великата Сърбска Школа и бивший министъръ на просвѣщението въ Сърбия *Стоянъ Бошковичъ* ето какво говори за Македония въ книгата си: *за просвѣту и слободу:*

„Въ етнографическо отношение най напрѣдъ се обрьща внимание на язика, прѣданията и обичаитѣ на по-многото отъ жителитѣ. На това основание ний поддържаме, до колкото ни е познато, че формитѣ на народний говоръ не само въ Пиротско, нъ и въ Софийско, сѫ много по близки на сърбското, нежели на българското нарѣчие, и че отъ истинско български форми тука нѣма нито най-незначителни чърти. Туй може да се каже особенно за массата на селското население. Само въ градищата могло би да се допусти, че има сѫщи българе. Ами какво да кажемъ за онѣзи чисто сърбски мѣста, каквито сѫ *Трънъ*, *Враня* и *Скопия?* Горката Скопия, на държавний съборъ въ която Душанъ е прогласилъ своя прочутъ законникъ! . . . . . Колкото до етнографическото значение на границитѣ, които по С.-Стефанский Договоръ ще се дадѫтъ на България откъмъ западъ, сир. откъмъ Стара Сърбия и Македония, ний ще забѣлѣжимъ, че таквози разширение на границитѣ прѣзъ Охридско и Велесско (славний Ве-

лесъ на краль Милутина) е съвсѣмъ неправилно и неправедно. Самси азъ познавамъ лично нѣкои хора отъ тѣзи старосърбски мѣста, селяне и граждане, които сж говорили по сърбски много добрѣ и безъ да смѣсятъ българска дума. Сега тѣхнитѣ дѣца, подъ влиянието на българскитѣ училища отъ новото време, особенно откакто се е повдигнала българската екзархия, поченжли се да се отдалечаватъ отъ язика на своитѣ отци и дѣдове и да се приближаватъ къмъ български.»

Пита се, не е ли фантазия и фантазия боленичьва да се казва, че македонското славянско население въ 10 — 15 години се е обърнжло отъ сърбско на Българско? За други хора таквази нелѣпостъ била би тъй очевидна, щото никой не би могълъ да я чуе безъ да се зачърви и засрами. Между гърцитѣ и сърбитѣ таквизи нелѣпости, нелѣпоститѣ за българогласни гърци и сърби, сж обикновенни приказки, съ които се залъгватъ распаленитѣ фантазии. За да поддържжтъ на нищо неоснованитѣ си претенции върху Македония, гърцитѣ и сърбитѣ сж готови да отрѣкжтъ българщината на цѣло Македонско население!

И това искривение на дѣйствителностьта не остава само въ сферата на книжевнитѣ теории, а се прѣкарва прѣзъ цѣлий животъ на народа, поставя се и въ основитѣ на въспитанието. Кратката география за Сърбия и приложената при нея карта, по които се изучава географията въ основнитѣ сърбски училища, прѣдставляватъ за сърбска земя не само цѣла Македония, подъ името: *Турска Сърбия*, нъ и западна България отъ една точка на истокъ отъ Самоковъ до градъ Рахово на Дунавъ.

Освѣнъ това въ сърбскитѣ вѣстници Охридско не се смятря освѣнъ за чисто сърбски край. . . . . .

Така мислятъ и говорятъ много сърбски учени, така вѣрва подиръ тѣхъ и сърбский народъ. Само на основание на едновременно случайно завоевание, бѣзъ внимание къмъ националностьта на днешното население въ Македония и къмъ

сѫщитѣ права на българитѣ и турцитѣ, сѫщо тъй завоеватели, сърбитѣ искатъ да направятъ Македония тѣхна страна. Нека искатъ! голѣмитѣ идеали сѫ свойственни на поетическитѣ народи. Ако на поетическото настроение на сърбский народъ таквази храна е приятна, нека оставимъ този народъ да се храни съ нея, колкото ще. Да му се сърдимъ за това, ний нѣмаме право; да го измѣнимъ, не е въ нашитѣ сили. Онова което е въ нашитѣ рѫцѣ, въ рѫцѣтѣ на Българетѣ, то е да живѣемъ съ съсѣдитѣ си въ миръ, съгласие и любовъ, като се пазимъ отъ увлечения, които насъ могѫтъ да отвлекѫтъ отъ почвата на дѣйствителностьта, а съсѣдитѣ ни да оскърбятъ. Ний трѣба да не забравяме, че не историческитѣ права правятъ днесь дьржавитѣ и народитѣ обезпечени и велики, а голѣмий умственъ капиталъ и суммата на наличнитѣ способности, на опита и на умѣнието да се наредятъ както трѣба и да се поставятъ въ възможно по голѣма независимостъ отъ другитѣ народи. Догдѣто сърбитѣ се хранятъ съ фантазии и въ всичко сѫ подчинени на други народи и дьржави, а ний не можемъ да се уредимъ политически и да си обяснимъ гдѣ се намираме, що сме и що можемъ да бѫдемъ; догдѣто въ финансово, търговско и промишленно отношение зависимъ, сърби и българе, отъ другитѣ народи, до тогава и съ Македония и безъ Македония Сърбия ще си остане Сърбия и България — България, бѣдни, слаби, играчки на другитѣ. . . . Ако нашитѣ съсѣди не щѫтъ да погледнѫтъ на дѣйствителностьта, както си се тя прѣдставлява; ако тий продължаватъ да считатъ Македония за часть отъ Сърбия, а пъкъ Македония си е българско по язикъ и по чувства, толкози по злѣ за тѣхъ, защото толкова по-тежко и по поразително ще бѫде разочарованието имъ въ часа, когато настѫпи рѣшителната минута и се раскрие истината.

IX.

Повращаме са къмъ чьртитѣ на сърбский характеръ.

Прѣувеличеното прѣдставление на сърбитѣ за прѣминѫлото и бѫдѫщето на тѣхното отечество ги прави не само привързани къмъ прѣданията и обичаитѣ на отечеството и къмъ тѣхний языкъ, нъ и доста самоувѣренни.

Сърбина лесно свързва сношения съ хора отъ всѣкакво състояние и отъ всѣкакъвъ стѫпъ. Той счита себе си за нѣщо, за человѣкъ, годенъ за какво да е, и показва повече довѣрие и къмъ силитѣ и намѣренията у другитѣ хора. Той е далечъ отъ онова мрачно недовѣрие на българина и къмъ себе си и къмъ другитѣ. Сърбина се държи прѣдъ чужденеца съ достоинство и не се счита прѣдъ него по доленъ, както това се съгледва у русси и българе. Той не съглежда въ думитѣ и дѣйствията на всѣки свой сънародникъ само мрачни, черни страни, той вѣрва въ себе си повече, та повече вѣрва и въ другитѣ. Онъ не е наклоненъ, като българина, за една неугодна нему дума или мисъль да отрѣче всѣко достоинство, сѣка справедливость въ казаното и писаното отъ други българинъ. Сърбина обича Сърбия отъ всичката си душа, защото гледа на нея прѣзъ своитѣ идеали и защото фантазията му я украшава съ всѣкакви величия. Той съзира отечеството си не толкози въ настоящето, колкото въ прѣминѫлото и бѫдѫщето. Даже въ партизанскитѣ си борби сърбитѣ иматъ прѣдъ очи повечето прѣминѫлото и бѫдѫщето, нежели настоящето. Ето еще гдѣ се крие причината на това, гдѣто сърбина лесно се помирява съ съвършившитѣ се фактове и се прѣкланя прѣдъ таквизи вредни за държавата явления, какви то сѫ конвенциитѣ за заемъ и за построяване на желѣзницитѣ.

Сърбина обича своето огнище не зарадъ самото него, а за това, че то се намира въ милото му отечество, всрѣдъ обичната нему обстановка. Семейството и кѫщата си той напуща безъ голѣмо съжалѣние и лесно ги забравя. Отечеството си, языка му, обичаитѣ му и начина да гледа на живота той никога не забравя. Кѫдѣто и да го прѣмѣстите, посрѣдъ каквато обстановка и да го поставите, той си спазва сърбскитѣ черти, сърбский языкъ и отечественнитѣ обичаи.

Въ това отношение между българина и сърбина има твърдѣ голѣма разлика. Българина обича огнището си повече отъ отечеството си, защото отъ прѣминжлото на послѣднето не е спазилъ освѣнъ въспоминания за страдания, настоящето не го весели, а бжджщето му е неизвѣстно, когато огнището му, напротивъ, му е било всѣкога утѣхата и радостьта. То е неговото царство, онзи миренъ жгълъ, гдѣто рѣдко сж го стигали външнитѣ горчевини, външнитѣ страдания. Тука, посрѣдъ семейството си той е намиралъ утѣшение за прѣтърпѣното зло, услаждение въ настоящето и черпалъ е сила за бжджщето. Тука, и само тука, той е намиралъ своитѣ радости. Отъ това всрѣдъ семейството си той често е забравялъ и забравя отечеството си, язика му, прѣданията и обичаитѣ му. Само съ това се обясняватъ онѣзи многочисленни погърчвания и повлашания на българетѣ. Рѣдкость е, да се отдѣли българката отъ семейството и да иде на чужбина самичка. Повече, тя мжчно отива слугиня и въ собственното си отечество. Въ чисто българскитѣ мѣста тя се рѣшава да напусти бащиното огнище само при условие, че ще стане членъ на новото семейство, въ което влазя. Тя отива да стане не слугиня, а храняница, и като се пази строго да не се покаже чужда за новото семейство, скоро приема обичаитѣ и даже язика на туй семейство. Ако неволята я принуди да стане проста слугиня, тогава тя рѣдко остава дълго време таквази. Тя бърза да се върни при семейството си или да се омжжи и да състави нова челядь. Сърбкинята охотно отива като слугиня или като другиня въ чуждо семейство и лесно забравя своето. Ако ней е отъ малкомалко добрѣ, тя прѣзъ цѣлъ животъ не помисля за бащиното си огнище и за съставяние ново, нейно семейство. Грижитѣ за домакинство и за материнство не сж толкозъ привлекателни за нея, и вѣроятно за това разводитѣ въ Сърбия сж твърдѣ обикновенно нѣщо не само между простолюдието, нъ и между по-образованнитѣ классове на обществото. Тука мжжь и жена, родители на нѣколко дѣца, се раздѣлятъ

тъй лесно, както се отдѣля человѣкъ отъ единъ слуга. Господствующата въ Сърбия распустеность на нравитѣ у множеството прѣдставлява и нужнитѣ поводи, и изискванитѣ за това основания. *Невѣрностьта* е главната побудителна причина на разводитѣ. Много пѫти и двѣтѣ страни се опиратъ на тая причина и получаватъ раздѣлителни писма за еднакво удоволствие на мѫжа и жената. Освѣнъ лошото влияние върху общитѣ нрави, такъвъ порядъкъ силно и вредно влияе и на въспитанието на младитѣ поколѣния. При другото той докарва и това—да не се чувствова и вижда безобразието на таквози поведение.

Вѣроятно по причина на близостьта до Австроунгария, до страна съ несравненно по голѣми средства, сърбското общество, а особенно Бѣлградското, си е създало таквизи и толкози нови нужди, щото собственнитѣ му средства далеко не достигатъ за удовлетворението имъ. Една голѣма часть отъ туй общество търси допълнителни средства отъ всѣкѫдѣ и по всѣкакъвъ начинъ. Многома тичатъ подиръ парата и еще по-многома се силятъ да я добиятъ по който и да е начинъ И въ тѣзи борби и усилия жената не остава по-долу отъ мѫжа . . . . .

Трѣба да забѣлѣжѫ обаче, че въ това бѣгание подиръ парата, не за трупание богатство, а за удовлетворение на излишни и неоправдателни нужди, за кражби и за взяточничество между държавни чиновници никаква дума не става. Види се, че тѣзи явления не сѫ обикновенни въ Сърбия.

Сърбина, особенно селянина е малко пистеливъ и расчетливъ. Той има колкото да живѣе и не се мѫчи съ икономия и съ удвоенъ трудъ да си увеличи срѣдствата. Освѣнъ занятията отъ дѣда и баба, той мѫчно се предава на други и прѣдоставя тѣзи другитѣ на хора не изъ срѣдата си, на хора извънъ. Кръчмаритѣ по селата сѫ цинцари, а съдържателитѣ на отелитѣ и бирариитѣ въ градищата повечето сърби изъ Австрия или и нѣмци. Хлѣбаритѣ въ Бѣлградъ сѫ нѣмци, маджари или Българе. Дори халваджиитѣ и бозаджии-

тѣ сѫ, като и въ нашата нескопосна България, арнаути.

Пакъ изъ Маджарско вѣроятно сѫ прѣминѫли страшнитѣ и многочисленнитѣ псувни, които пълнятъ новосърбский языкъ. Таквози богатство отъ псувни славянский языкъ не представлява.

Къмъ похвалнитѣ чърти на сърбското общество трѣба да причислимъ и тая, че въ Сърбия нѣма сѫществующитѣ у насъ раздѣление и съперничество между гражданскитѣ власти и гражданетѣ отъ една страна и съсловието на военнигѣ отъ друга. Напротивъ тамъ военнитѣ власти почитатъ гражданскитѣ, гледатъ си своитѣ чисто военни работи и не искатъ да бѫдѫтъ всичко и надъ всичко, както у насъ. Види се, че не е имало, кой да учи сълдатитѣ да казватъ на братията и бащитѣ си *мужици*, на съгражданетѣ си *сапожници*, а за гражданскитѣ власти да нѣматъ нито сѣнка отъ почитание.

Каквото и българина, сърбина е твърдѣ малко набоженъ. До колкото азъ можахъ да видя, той не обича да посѣщава църквитѣ, когато богослужението не е свързано съ нѣкое друго праздненство, съ нѣкой парадъ. Освѣнъ нѣколко ученици и нѣколко старци, въ недѣлнитѣ и праздничнитѣ дни азъ невидѣхъ на богослужението други богомолци. Само парадитѣ привличатъ населението къмъ църквитѣ. На погребението на професора *Джура Даничича* бѣхѫ сѫ стекли всички бѣлоградчани и множество сърби извънъ столицата не само изъ почитъ къмъ паметьта на покойния, а и отъ желание да видятъ невиденний до тогава въ Бѣлградъ парадъ по погребението на единъ сърбски гражданинъ.

Сърбина охотно тича по мънастиритѣ и по селата въ днитѣ на черковнитѣ храмозе, не да се помоли на празднуемий святецъ, а да се повесели въ кѫщата и въ дружеството на своитѣ познайници и приятели. Ядение и пиянието, пѣнието или слушанието на селский гусларъ, службата на когото днесь испълняватъ повечето циганитѣ, и най послѣ хорàта за по младитѣ — това сѫ главнитѣ и неминуемитѣ дѣйствия, съ които се посрѣщатъ и испращатъ сбороветѣ. Въ

таквизи случаи сърбина бива твърдѣ гостолюбивъ. Той забравя всѣки расчетъ и всѣка грижа за утрѣшний день и не гледа освѣнъ какъ по-добрѣ да угости своитѣ приятели и гости.

Другъ обичай за весело празднувание въ Сърбия сѫ днитѣ на славитѣ. Слава наричатъ у Сърбия тържественното празднуване деня на свѣтеца, когото си избира всѣко семейство за домашенъ покровитель. Този обичай е тъй общъ, щото на него се подчиняватъ и министри, и владици, и всички граждане. Сърбский митрополитъ прави своята слава на Св. Никола, 6 Декемврия. Всѣки домовладика избира свѣтия който му се аресва. Въ нѣкои семейства, струва ми се у по-многото, свѣтия е останѫлъ, тъй да рѣкѫ, отъ дѣда и баба.

Въ градищата славотвореца се посѣщава и поздравлява прѣзъ цѣлъ день отъ всички приятели и познайници. Вечерьта обикновенно има въ кѫщата му угощение, на което се поканватъ роднини и приятели. Освѣнъ многочисленнитѣ наздравици и благопожеланията, които често биватъ многословни и многочисленни, на трапезата се пѣятъ тропаря и други стихири на праздника, разни други черковни пѣсни, които всички се завьршватъ съ многолѣтия. Пѣе се напримѣръ стихъ: *Веселите ся людие, пойте небеса Божию славу* и тосъ часъ слѣдъ стиха многолѣтие. Праздника се заключва съ пѣсни и хора.

Въ селата празднуването се започева съ молитви, продължава се съ ядение-пияние и се свьршва съ пѣсни и хора. Трапезитѣ се нареждатъ и не се раздигатъ до зараньта на на другий день. Свободни сѫ въ днитѣ на славата да сѣднѫтъ на трапезата и лица съвсѣмъ непознати на домовладиката. Нъ трапезата украсяватъ разбира се роднинитѣ и приятелитѣ на славотвореца. Въ този день сърбската натура тъй се растваря и распуща, щото е готова всичкото си състояние да сложи на трапезата и да го прѣдаде на истребление на приятели и роднини. Много пѫти това и наистинѫ се случава. Славотвореца тъй усърдно и благодушно угощава тѣзи, които сѫ го почели съ присътствието си, щото по-

дирь праздника съ учудване се съгледва, че всичкото скромно състояние на гостолюбивий славотворецъ прѣминѫло въ рѫцѣтѣ на селский дюгенджия или механеджия.

Прочелъ съмъ нѣкѫдѣ, не помня кѫдѣ, че въ Черна Гора славитѣ сѫ се празднували еще по-тържествено, нъ и несравненно по разорителнo за славотворцитѣ. Тамъ празденствата траяли до тогава, доклѣ всичко у славотвореца се поядало и испивало. Много пѫти у творивший слава не е оставало ни посипъ брашно, ни пара въ кесията, което и накарало най-сетнѣ черногорскитѣ пърveнци да молятъ своя вождъ и владика (това било прѣди нѣколко десятини години) да издаде клѣтва срѣщу онѣзи, които за напрѣдъ би поискали да правятъ слава. Съ този начинъ се е турило край на обичая да се правятъ слави въ Черна Гора.

За любопитство на читателитѣ азъ заемамъ у Г. Миличевича описанието на обрядитѣ, които се извършватъ поселата прѣдъ сѣданието на трапезата въ днитѣ на слава.

«Домовладичицата слага на чело на трапезата единъ кравай, върху който стои восъчена свѣщь, нѣколко зърна тимиянъ и цвѣте, всичко покрито съ чисть бѣлъ пешкирь. Като открие кравая, тя цѣлува рѫка на домовладиката и на всички присѫтствующи, които и отговарятъ:

— Да си жива, да ти е честитъ кравай!

Подирь това донасятъ на домовладиката кадилница. Домовладиката се навожда, взема свѣщьта отъ кравая, цѣлува я и, като се обрьща къмъ гоститѣ, казва:

— Простете и благословете да запалимъ Богу и святому (името на святеца) свѣщь!

— Богъ и Христосъ! отговарятъ всички, ставатъ на крака и си снематъ калпацитѣ.

Домовладиката покадява гоститѣ наредъ, повръща се на мѣстото си, покадява кравая и свѣщьта и казва:

— Нека се помолимъ на Господа Бога и на днешний святий. Боже и днешний хубавъ деньо, святий . . . . . моя слава, помогни и зарадвай ни, молимъ ти се!

И пакъ прикадява цѣлата трапеза. Като се повърне на мѣстото си и трети пѫть почене да кади кравая и свѣщьта той казва:

— Нека се помолимъ на Господа Бога и на свята троица, на свята Петка и на свята Недѣля. Тий прѣзъ годината често дохождатъ, насъ грѣшнитѣ често спохождатъ, дано ни избавятъ отъ всѣкаква мѫка и да ни укриятъ отъ душманска рѫка.

Подирь третекратното прикадяване на цѣлата трапеза, домовладиката се врьща на мѣстото си, взема чашата въ рѫка и казва:

— Заповѣдайте всички наредъ!

— На добъръ часъ! отговарятъ всички.

— Нека пийме по чашка винце за славата и за закона! продължава домовладиката. Гдѣто се слави и се почита славата, тамъ и да помага! нека наслави споръ и берекетъ, животъ и здравие, любовь и правда!

Сега почеватъ всички да куснуватъ отъ виното въ чашата; а догдѣто се продължава това пияние за славата и за закона, гоститѣ двама по двама пѣятъ:

Кой за слава вино пие
Помага му Богъ,
Помага му Богъ!
Да м' помогне слава божя
И самъ Господь Богъ,
И самъ Господь Богъ;

Като мѫжитѣ мѫжитѣ, откликватъ се отъ женската трапеза женитѣ и повтарятъ:

Да м' помогне слава Божя
И самъ Господь Богъ,
И самъ Господъ Богъ!

Това свьршено, домовладиката напълнюва чашата съ вино и я слага прѣдъ оногози, който еще отнапрѣдъ е отреденъ да разрѣже кравая и който въ този случай се нарича *колачаръ*. Колачара зема ножъ и кравая, обрьща се къмъ гоститѣ и казва:

— Простете и благословете да разрѣжемъ кравая на Бога и на святий . . . .

— Богъ и Христосъ! Отговарятъ гоститѣ.

Колачара се прѣкрьстюва и почева да рѣже кравая, като казва:

— Въ слава и честь на святий . . . .

Като стигне ножа до срѣдата на кравая, колачара изведнажь се запира и казва на домовладиката:

— Обѣщавай, щото ще обѣщаешь, плуга закачи о единъ пьнь и не ще да иде по нататъкъ.

— Ведро вино и печено прасе, или печенъ шаранъ! отговаря домовладиката.

Кравая се разрѣзва тогазъ на крьстъ, а колачара зема вино, капнува на четире мѣста на кравая и казва:

— Во имя отца, аминъ; и сина, аминъ; и святаго духа, аминъ!

Виното отъ кравая пакъ се повръща въ чашата, до колкото това е възможно, а домовладиката, колачара и гоститѣ олавятъ кравая съ по една ржка и, като го клатятъ, както се клати рѣшето, когато се сѣе жито, пѣятъ;

— Господи помилуй, Господи помилуй, Господи помилуй!

Послѣ изведнажь издигатъ кравая нагорѣ и казватъ:

— Величай, Боже, дома и домакина! Величай, Боже, дома и домакина! Величай, Боже, дома и домакина!

Гоститѣ слагатъ кравая, а домовладиката и колачара го расчупватъ по брѣзнитѣ отъ ножа на четире къса и се цалуватъ три пѫти по страната като казватъ:

— Христосъ посредь насъ!

Слѣдъ това и двамата се залавятъ да начупватъ кравая надребно, като си дьржѫтъ ржцѣтѣ накръстъ. Изъ лѣвата ржка тий спущатъ на трапезата, а съ дѣсната си ржка колачара хвьрга на лавицитѣ (полицитѣ). Въ това време домовладичицата се явява съ сито, а домовладиката спуща въ ситото едната чѣтверть отъ кравая *да е сита годинята* и нѣколко пари *за добра сполука*.

И това свършено, домовладиката взема чашата съ виното и, като покаля гоститѣ съ нея, казва:

— Заповѣдайте!

— Подирь Бога иде домовладиката! отговарятъ гоститѣ.

Тогава домовладиката се прѣкрьстя, покланя се на гоститѣ и казва:

— Хвала и поклонъ на всички народъ! Пихме за славата и за закона, сега нека пиемъ за крьста и за крьстното име. Гдѣто се помянува крьстното име, тамъ нека Богъ помага!

Въ това време гоститѣ пѣятъ двама по двама;

Който вино пие за крьстното име,
Да му Богъ помага и крьстното име!

Когато всичкитѣ гости и домашнитѣ срьбнѫтъ отъ виното за крьстно име, домовладиката казва:

— Нека се прѣклонимъ прѣдъ Господа Бога и прѣдъ днешний святий. . . . . .

Гоститѣ се крьстятъ и правятъ по нѣколко поклона. Послѣ си тургатъ калпацитѣ на главата, сѣдатъ около трапезата и казватъ:

— Нека е на здравие! Нека даде Богъ да бѫде на добъръ часъ!

И всички почеватъ да ядѫтъ и да пиятъ.»

Свадебнитѣ обичаи и обичаитѣ за помянување на мьртвитѣ сѫ и въ Сьрбия многоразлични, както и въ България. Пакъ за любопитство на читателитѣ азъ привождамъ свадебнитѣ обичаи въ Княжевачкий окрѫгъ, а обичаитѣ за поминки на Рудничкий окрѫгъ, като говоря съ думитѣ на сѫщий Г. Миличевича.

Годежъ.

Като приготви печено прасе или агне, буре съ вино и друго съ ракия и напълни цѣлъ платникъ съ хлѣбове, момковий баща натоварва всичко това на кола и заедно съ нѣкои отъ своитѣ роднини и приятели, тръгнува къмъ дома

на момата. Съ тѣхъ върви гайдата, а прѣдъ тѣхъ *колаузина*, който извѣстява за пристигание на сватоветѣ.

Прѣдъ сватоветѣ вървятъ и двѣ дѣвойки, които пѣятъ съотвѣтствующи на случая пѣсни.

Отъ своя страна майката на момъка турга на колата една пълна бъклица и пита, върху която стои кравай. На кравая се поставя китка, окачена съ жълтици. Това е мѣната на невѣстата.

Като стигнѫтъ до кѫщата на момата, колаузина влазя напрѣдъ да извѣсти за пристиганието на сватоветѣ, и подиръ малко поканватъ се и сватоветѣ. Обикновенно и тука се намиратъ събрани роднини и приятели съ женитѣ си. Безъ помайвание всички сѣдатъ около приготвената трапеза и почеватъ да ядѫтъ и пиятъ. Въ това време става между сватоветѣ спогодба не само за времето на свадбата, нъ и за нѣщата, които трѣба да се купятъ и дарятъ отъ двѣтѣ страни на свадбата. Сключи ли се съгласието, калаузина снема отъ колата кравая и бъклицата и ги поставя на трапезата. Подъ кравая само питата, а на него китката и една ябълка. Кравая, китката и ябълката момковий баща подава на момината майка, а човаля съ хлѣба и бурето съ виното донася въ кѫщи и казва:

„Благословете!“ на което всички му отговарятъ: „Богъ да благослови!“

Слѣдъ това се залавятъ пакъ за ядение пияние, което се продължава до другий день. На другий день годеницата сама впрѣга воловетѣ и сватоветѣ си отиватъ у дома си. Момъка не присѫтствува на годежа.

Свадба.

Свадбата се почева еще отъ петъкъ вечеръ. На мрънувание въ петъкъ момцитѣ донасятъ селскитѣ байраци въ кѫщата на младоженеца и се оттеглятъ. Въ сѫбота четирe отъ събранитѣ моми тургатъ въ сито момковата риза и мно-

то цвѣтя и възлазятъ върху купа на дървата да виятъ вѣнецъ и да пѣятъ. Като се увие вѣнеца, момитѣ слазятъ отъ купа и съ захлупено на главата на нѣкое отъ момичетата сито влазятъ въ кѫщи. Въ сѫбота вечеръ всички свадбаре се събиратъ въ кѫщата на младоженеца и, щомъ се смрькне, тръгуватъ къмъ кѫщата на невѣстата. Тамъ тий сѣдятъ, догдѣто съвне. Като се разсъвне добрѣ, невѣстата се извожда отъ нейний братъ и се прѣдава на девера. Девера подлага на невѣстата нови обуща, въ които спуска и нѣкаква монета, и всички потеглюватъ къмъ цьрквата.

Слѣдъ вѣнчалний обрядъ всички се вращатъ пакъ у невѣстата, дѣкато яджтъ и пиятъ до подирь пладнѣ. Въ това време невѣстата дарява свадбаритѣ. По-сетнѣ дарозетѣ се натъпкуватъ въ двѣ торби и се натоварватъ на коня, който трѣба да се възсѣдне отъ свекъра. Невѣстата сѫщо тъй се качи на конь слѣдъ като стѫпи на единъ столъ, който подирь това се съсича на късове. Свадбаретѣ тръгватъ и булчиний конь се води до половината пѫть отъ брата на булката. На половината пѫть брата се запира, а младоженеца и девера му, които биватъ такожде на кони, припнуватъ къмъ дома на свекъра, грабнуватъ гърне съ ракия и посрѣщатъ свадбаретѣ. Свадбаритѣ продължаватъ своя пѫть. Прѣдъ портитѣ ги чака свекървата, сѣднѫла на столъ Тука свадбаритѣ почеватъ да пѣятъ:

Соколъ лети, соколица носи.
Кой ли соколъ, коя л' соколица?
Излѣзла е младоженку майка:
„Мой е соколъ, моя й соколица.“

Тоя, който е взелъ на себе си ролята на шутъ (сойтария) и който се нарича *лъжлю* хваща булчиний конь за юларя и три пѫти го обвожда около свекървата. Тогава на булката подаватъ иконичка, която булката цьлува, издига нагорѣ и подава назадъ. Това свьршено, подаватъ й сито, въ което има жито и вълна. Като просѣе житото и расчепка вълната, булката слазя отъ коня, цьлува рѫка на свекъра

и, водима отъ него за пояса, влазя въ кѫщи. Младоженеца стои до прага на стаята и поднася намазаний си съ медъ прьстъ на невѣстата да го облизне. Въ кѫщи свекървата обикаля съ булката три пѫти огнището и всички сѣдатъ да вечерятъ . . . . . »

Тѣзи свадебни обичаи сѫ сѫщитѣ, които господствоватъ и въ много мѣста на България. Както се види тий сѫ прѣнесени въ Сърбия отъ българетѣ, които въ разни времена сѫ се прѣселвали въ Сърбия и съ които е пълна източната часть на сърбското кралевство. Въ другитѣ части на Сърбия тѣзи обичаи съвсѣмъ се отличаватъ. Нъ не сѫ само свадебнитѣ обичаи въ които се съгледва влиянието на български елементъ въ източната часть на Сърбия: тука туй влияние се съглежда и въ облѣклото (бѣлитѣ дрѣхи), и въ язика, и въ пѣснитѣ, и въ много други обичаи. Въ тая часть на Сърбия не само се говори тукъ-тамъ български язикъ, нъ и въ говорний сърбски язикъ сѫ се опазили множество български думи и глаголни форми. Тъй напр. тамъ не се казва: *да одимо*, *да учимо* и пр. и пр., а *да ходиме*, *да научиме* и пр.

Тамъ названията на ястиетата сѫ не таквизи, както въ остала Сърбия, а чисто български. Тамъ вий ще чуете и ще видите: *каша*, *пихтия*, *бѣлъ мѧжъ* и др. под.

Особенно добрѣ сѫ се опазили тамъ българскитѣ обичаи въ живота на овчаретѣ. Въ Кнежевачки окрѫгъ сдружаването на овчеретѣ у общи бачии (кѫшли), водянието на смѣткитѣ у тѣзи бачии, плащанието на овчеретѣ съ шилета и въобще водянието на общото ступанство сѫ сѫщитѣ онѣзи, които сѫществуватъ не между сърбскитѣ скотоводи, а между българскитѣ въ цѣла България. Около Зайчаръ и до сега се пѣятъ множество български пѣсни и се употрѣбяватъ български коледници (коледни наздравици). Нѣкои отъ тѣзи пѣсни може да види всѣкой, който е любопитенъ, въ *Кнежевина Србија* на г. Миличевича. Тука азъ ще приведѫ са-

мо една коледна наздравица, както е записана у истий сърбски писатель.

„Добра стана станувахме, добра пѫтя пѫтувахме, кални друми прѣходихме, тьмни нощи прѣкарахме, сѫдѣ ходихме, сѫдѣ бѣ добро; тука дойдохме, най добро найдохме. Дойдохме тука у нашего господина . . . . . , намѣрихме го на божа царска трапеза, на ястие и на питие. Той се надѣяше за добри гости коледници и ние му тѣзи добри часове дофтасахме, че му малко попѣхме, че го малко повеселихме, и той станѫ самси веселъ.

Че си скочи отъ трапези, че засука бѣли рѫкави, че запретнѫ златни скути, че ни даде добра дарба, добра дарба ведро вино, на виното прѣпранъ месаль, на месаля прѣвитъ кравай, на кравая желта бѣла прѣпеличка, обрядена, обрѣчена, намъ нарѣчена.

Той намъ това давалъ, нему Господъ дважъ помагалъ. И еще му Господъ даде добри честни синове, добри честни дъщери, че го старосватяхѫ че го старокумяхѫ на девето село, на десято село, на врани кони, на сини сѣдла, на позлатени стремни.

Той се носи и подноси като мрѣна риба по дълбина, като соколъ по висина, като славей съ ясенъ гласецъ по зелена гора.

Еще му Господь даде криво ралце и босилкова копралка, че разора, че раскопа дълга-дълга нивица; на дългата нивица купи се прѣвалятъ, на малката нивица крьстци се прѣклаждатъ; на малката нивица на края крушка, на крушката люлка, въ люлката момче, като златенъ божи крьстецъ: на рамо му кованъ кривакъ, на плѣщи му енджици, написани съ иглици.

Тейко му го гони по високи гори, по дълбоки долища, овцѣ да пасе, кози да брѣсти, а той си бѣга по топлитѣ зимници, по черноокитѣ моми, както правилъ баща му на младитѣ години.

Това дукато ако бѫде рѣзано, рѣзани му кошари, ако

бѫде червено, чьрвени му кобили, ако бѫде бѣло, бѣли му овчици, ако бѫде срѣбьрно — срѣбро му се ляло, ляло и ковало прѣзъ прага, като лецъ на Ивановъ-день. Здравичка на васъ, да си пийнѫ и азъ!»

Поминки.

Ето сега какъ правятъ поминки подиръ умрѣлитѣ въ Рудничкий окрѫгъ.

«Трапезата се поставя на двора прѣдъ кѫщата и всѣкога привечеръ. Като се наредятъ около нея всички, единъ отъ познайницитѣ на домовладицитѣ се исправя и, като показва едно по едно кой какво отъ присѣдящитѣ е донесълъ, казва:

«Наший съсѣдъ или приятель (еди кой) донесълъ е домакину тая пита или тая бъклица съ вино като знакъ на голѣма жалость. Дано даде Богъ да му се върне на радость!»

Всички отговарятъ: «Дай Боже!»

Като наближи да се свърши тая работа, до человѣка се исправя най ближнята родственница на покойния въ дрипави дрѣхи, съ расплетена коса, съ глава искривена на една страна и съ рѫцѣ подпрѣни отъ двѣтѣ страни на пояса. Задъ нея стоятъ всички сестри, снахи и други родственници. Щомъ се свърши показванието на приноситѣ, жената трьгнува около трапезата съ крачки медленни и съ високъ гласъ почева да уплаква умрѣлий. Нарежданията често биватъ тъй хубави и жаловни, щото всички на трапезата почеватъ да плачѫтъ или поне да си трияТъ очитѣ. За ядение въ това време никой не мисли. Като я оставятъ да забиколи така трапезата два-три пѫти, нѣкой отъ по-пьрвитѣ хора на трапезата, или нѣкоя баба, доближава до плачущата жена, олавя я за рѫката и ѝ казва: «стига сестро, стига Пено (както ѝ е името). Таквази е била волята Божия. И ний ще идемъ подиръ покойния. Недѣй гнѣви Бога: нека сѫ живи останѫлитѣ!»

Тъй се прѣкратява печалната сцена. Женитѣ се оттеглятъ и на трапезата пакъ почева да се чува разговоръ и млъщение.»

Пѣснитѣ, що се пѣятъ и слушатъ по сбороветѣ и по разнитѣ веселби въ Сърбия, сѫ повечето отъ епическо съдържание. Лирическитѣ пѣсни, особенно по селата, сѫ помалко употрѣбителни. По свойственната наклонность на сърбский народъ да си прѣдставлява прѣминѫлото на своето отечество въ повече привлекателенъ видъ той прѣдпочита пѣснитѣ, които разсказватъ за това прѣминѫло.

Народното творчество въ Сърбия стои много по горѣ отъ творческата способность на Българетѣ. Въ Сърбия не само има по много народни пѣсни, нъ и сложението на тѣзи пѣсни е по-хубаво и по съвършенно отъ сложението на българскитѣ народни пѣсни. Формата е по-поетична, а съдържанието по-богато и по-увлекателно.

Нѣма важно събитие въ сърбската история и въ сърбский животъ; нѣма колко годѣ виденъ народенъ юнакъ било отъ епохата на турското нашествие въ Балканский полуостровъ, било отъ послѣдующитѣ епохи, — които народното творчество не е въспѣло съ стихове отъ неотрицаема хубавина. Искуството въ сложението и пълнотата въ съдържанието въздигатъ тѣзи пѣсни на степень на епически поеми, които въсхищаватъ не само сърбина. Тий каратъ всѣко сърбско сърце да се гордѣе съ прѣминѫлото на своето отечество, а сърбската жива фантазия — да се унася въ поетическитѣ сфери на минувшето и да забрави твърдѣ често настоящето.

Мень е много жално, гдѣто не могѫ да приведѫ тука нѣколко отъ тѣзи хубави пѣсни. На сърбски тѣхъ малцина бихѫ впълно разбрали, а да ги прѣведѫ на български не е моя работа. За любопитство обаче на читателитѣ, азъ ще си позволя да приведѫ откъсляци отъ поемата за поражението на сърбский краль Лазара въ 1389 година на Косово поле. Пѣсеньта разсказва за приготовленията на Султанъ Мурада

да удари на Сърбия и говори, че щомъ Мурадъ пристигнѣлъ на Косово поле, написалъ е царю Лазару писмо, въ което казва:

«Ој, Лазаре, од Србије главо!
Нит' је било, нити може бити:
Једна земља, а два господара;
Една раја два харача даје;
Царовати оба не можемо.
Већ ми пошли кључи и хараче,
Златне кључи од свију градова,
И хараче отъ седамъ година.
Ако ли ми то послати нечеш
А ти хајде у поле Косово,
Да сабљами земљу поделимо!

Лазаръ отговаря на туй писмо съ призивъ всичкитѣ сърби на бой у Косово:

Да је коме послушати било,
Како љуто кнеже проклињаше:
«Ко не доге на бој на Косово,
Од руке му ништа не родило,
Ни у пољу бјелица шеница,
Ни у брду винова лозица!
Не имао од срца порода
Ни мушкога, ни девојачкога;
Рђомъ као док му је колена!«

Войската е вече въ столицата и се готви да тръгне за полето на битката, а

Цар Лазар сједе за вечеру,
По крај њега царица Милица
Вели њему царица Милица:
«Царе Лазо, српска круно златна!
Ти полазишь сутра у Косово,
Собомъ водишь слуге и војводе,
А код двора никог не остављаш,
Царе Лазо, од мушкијех глава,

Да ти може книгу отнијети
У Косово, и натраг, вратити,
Одводиш ми девет миле браће,
Девет браће, девет Југовича;
Остави ми брата бар једнога
Једног брата сестри од заклетве.»
Њој говори српски кнез Лазаре:
„Госпо моја, царице Милице,
Кога би ти брата најволела,
Да т' оставимъ у бијелу двору?»
Остави ми Бошка Југовича!
Тада рече српски кнез Лазаре:
„Госпо моја, царице Милице!
Када сутра бјел дан осване,
Дан осване и огране сунце
И врата се отвори на граду,
Ти ишетај граду на капиу,
Туд' ке проги војска на алаје;
Све коњици под бојнимъ копљима,
Пред нима е Бошко Југовичу
И он носи крсташа барјака;
Кажи њему од мене благослов:
Нек' да барјакъ коме њему драго
Па нек' с тобомъ код двора остане.»
Кад у јутру јутра освануло
И градска се отворише врата,
Тад ишета Царица Милица,
Она стаде граду код капије
Ал' ето ти војске на алаје:
Све коњици под бојнимъ копљима,
Пред нима е Бошко Југовичу.
На алату, вас у чисту злату.
Крсташ га је барјакъ поклонио,
Побратиме, до коња алата.
На барјаку од злата јабука,

Из јабуке од злата крстова,
Од крьстова златне ките виси,
Те куцају Бошка по плечима.
Примаче се царица Милица
Па ухвати за узду алата,
Руке склони брату око врата,
Па му поче тихо говорити:
„О, мој брате, Брате, Бошко Југувичу!
Цар је тебе мени поклонио
Да не идеш на бој на Косово,
И теби ie благослов казао,
Да даш барјак коме теби драго,
Да останеш са мном у Крушевцу
Да имадем брата од заклетве."
Ал' говори Бошко Југовичу:
„Иди, сестро, на бијелу кулу;
А ја ти се не бих повратио
Ни из руке крсташ барјак дао,
Да ми царе поклони Крушевац;
Да ми рече дружина остала:
Гле страшљивца Бошка Југовича,
Он не смеде поћи у Косово
За крст часни крвцу проливати
И за своју вјеру умријети."
Па протера коња кроз капиiу.
Ал' ето ти старог Југ Богдана
И за њиме сецам Југовића.
Све је седам остављала редом
Ал ни једанъ ни гледати не че.
Мало време за тим постаiало
Ал' ето ти Југович војина
И он води цареве једеке,
Покривене све сувијем златом.

Она си обвива рѫцѣтѣ и около неговата шия, нъ и той я отпраща назадъ въ кулата и продължава:

„Ја ти се ни бих повратио
Ни цареве једеке пустио
Да бих знао, да бих погинуо;
Идем, сејо, у Косово равно
за крст часни крвцу проливати
И за вјеру с браћьом умријети.“
Пак протера коња кроз капијў.
Кад то виде царица Милица,
Она паде на камен студени,
Она паде, па се обнезнани,
Ал' ето ти славнога Лазара.
Када виде Госпожу Милицу,
Удрише му сузе низ образе;
Он с' обазре с десна налијево
Те дозивље слугу Голубана:
„Голубане, моја взерна слуго,
Ти одјаши од коња Лабуда
Узми Госпу на бјеле руке,
Пак је носи на танану кулу;
Од мене ти Богом просто било,
Немој ити на бој на Косово,
Веч остани у биелу двору!“
Слугата послушалъ и занесълъ царицата на кулата,
Ал' свом срцу одољет' не може,
Да не иде на бой на Косово;
Веч се врати до коња Лабуда,
Посъеде га, оде у Косово.

Всички отишли на бой и всички намѣрили тамъ своята смьрть. Когато стареца Югъ Богданъ съ своитѣ синове отишьлъ на Косово, неговата баба паднѫла на молитва и горѣщо се Богу молила да ѝ даде очи соколови и крила лебедови, да си фрькне на бойното поле и си види старца Югъ Богдана и негови юнашки синове. Богъ и послушалъ молитвата и

Она лети на Косово равно:

Мртвих наге девет Југовича
И десетогъ стар, Юга Богдана
И више њих деветь бойних копља,
На копљима девет соколова,
Око копља деветъ добрих коња,
А поред њих девет љутих лава

. . . . . .

И ту майка тврда срца била
Да од срца сузе не пустила.
Пакъ се врати двору биеломе
Далеко ie снахе угледале
Мало ближе пред њу ишетале:
Закукало девет удовица
Заплакало девет сиротица.

. . . . . .

И ту майка тврда срца била
Да од срце сузе не пустила.
Кад ie било ноч у по ночи,
Ал' заврища Дамњановъ зеленко;
Пита майка Дамњанове љубе:
„Снахо моia, љубо Дамњанова!
Што нам врищи Дамњанов зеленко?
Ал' ie гладан шенице бiелице
Ал' ie жедан воде са Звечана?"
Проговара љуба Дамњанова:
„Нит' ie гладан, нит водице жедан,
Веч ie њега Дамњан научио,
Да по ночи ситну зоб зобати,
Ог по ночи на друм путовати
Пакъ он жали свога господарья,
Што га нiе на себи донео."
И ту майка тврда срца била
Да од срца сузе не пустила.
Кад у iутру данак освануо,
Али лете два врана гаврана,

Крвава им крила до рамена
На кљунове біела пена тргла:
Они носи руку од іунака.
И на руци бурма позлатена,
Бацаіу іе у крноци мајци.
Узе руку Юговича майка,
Окретала, превртала њоме;
Па дозивље љубу Дамњанову:
„Снахо моіа, љубо Дамњанова,
Би л' познала чиіа й ова рука?"
. . . . . .
„Свекрвице, Дамњанова майко,
Ово й рука нашега Дамњана!
Іера бурму іа познаіем, майко!
Бурма іе са мном на венчању била."
Узе майка руку Дамњанову!
Окретала, превртала њоме,
Пак іе руци вако говорила:
„Моіа руко, зелена іабуко,
Где си расла, где л' си устргнута?
А расла си на криоцу моме,
Устргнута на Косову равномъ!
Надула се Іуговича майка
Надула се, па се и распаде
За своіиіех девет Іуговича
И десетим стар Іугом Богданом."

Между това въ царь Лазаревий дворецъ е владѣяла гробна тишина. Его летятъ двѣ черни злокобни птици и кацнуватъ на царската кула. Една отъ тѣхъ почева да грака, а другата проговорва:

„Да л', іе кула славног кнез Лазара?
Да л' у кули нигде никог нема?"
То из кули нико не чуіаше
Веч то чула царица Милица,
Па излази прѣд биелу кулу,

Она пита два врана гаврана:
„Ой бога вам два врана гаврана,
Откуда сте іутрос полетели?
Ниесте ли од поља Косово?
Видесте ли двиіе силне војске?
Іесу ли се војске ударише?
Чиіа ли іе војска задобила?"
Ал' говоре два врана гаврана:
„Ой бога намъ царице Милице,
Ми смо іутрос од Косова равна,
Видели смо двиіе силне војске,
Војске су се іуче ударише,
Оба два су цара погинула,
Од турака нешто и остало,
А од срба и што іе остало
Све раньено и искрвавльено."
Истом они тако бесегьаху
Ал' ето ти слуге Милутина
Носи десну у лиіевоі руку;
На ньему іе рана седамнасет.
Вас му коньиц у крв огрезнуо.
Вели ньему Госпожа Милица:
„Што іе болан, слуго Милутине?
Зар издаде цара на Косову?"
Аль говори слуга Милутине:
„Скин' ме, Госпо, са коньа витеза,
Умиј мене студеном водицом
И залиј ме црвением вином —
Тежке су ме ране освоіиле."

Царицата го снема отъ коня и като го оставя да се почине, запитва го за ратницитѣ. Слугата отгаваря:

„Сви осташе, Госпо, у Косову!
Где погибе славни кнез Лазаре,
Ту су многа копльа изломлена
Изломльена и турска и српска,

Ал' више српска него турска,
Бранеч' Госпо, свога господара,
Господара славног кнез Лазара.
А Іуг ти е, Госпо, погинуо
У почетку, у боіу првоме.
Погибе ти осам Іуговича
Где брат брата издати не хтеде
Докле годе іедан тециіаше:
Іош остаде Бошко Іуговичу,
Крьсташ му се по Косову виіе;
Іош разгони турке на бульуке,
Као соко тице голубове;
Где огрезну крвца до кольена,
Ту погибе Банович Страхиньа.
Милош ти е, Госпо, погинуо
Кодъ Ситници, код воде студене
Где 'но многи турци изгинули.
Милош сгуби турског цар Мурата
И турака дванаест хильада.
Бог да прости ко га іе родио!
Он остави спомен роду Српскомъ,
Да се прича и проповиеда
Док іе льуди и док іе Косова.
А што питаш за проклетог Вука?
Проклет био и ко га родио,
Проклето му племе и колено!
Он издаде цара на Косову
И отведе дванаест хильяда,
Госпо моіа, льутог оклопника.

По гласа си сьрбскитѣ пѣсни смахнуватъ на македонско-арнаутскитѣ, защото въ началото или въ края на куплетитѣ се почувва арнаутското ахтение.

Хорàта въ Сьрбия сѫ многочисленни и разнообразни. Тий се играятъ повечето подъ звуковетѣ на циганскитѣ цигулки и пѣсни, на свирката и на гайдата. Споредъ изброя-

ването на Г. Миличевича, употрѣбителнитѣ въ разнитѣ части на Сърбия хора сж слѣдующитѣ:

Четворка, Острольанка, Нишевльанка, Поломка, Шарено-коло, Ситниш, Дуда, Палежанка, Джурджевка, Зара, Србијанка, Бугарија, Препишора, Ропота, Кисильевка, Чемерика, Велико-оро, Циганчица. Влахиња, Іагодинка, Крагујевчанка, Неда-гривне, Моравац, Мачванка, Орловка, Мара-тилинцара, Грозница, Крива, Коконица, Лесковчанка, Кнежево оро, Пуцерка, Сремско-оро, Лепа-маца, Зајам, Цариградско-оро и др. нѣкои.

Празднуватъ се и именнитѣ дни, нъ не на всѣкждѣ и не тъй тържественно. Въ Бѣлградъ се въвожда сега обичай да се празднуватъ и днитѣ на рожденията, нъ този обичай не може да земе корени и да се обобщи.

За домашнитѣ е доста веселъ праздникъ вечера срѣщу недѣлята на праотцитѣ, прѣдъ рождество христово. Младитѣ въ семейството, дѣцата и неженените, се събиратъ около дѣда и баба или около баща и майка и имъ свързватъ ржцѣтѣ и краката. Свързанитѣ сж принудени тогава да раздаватъ разни подаръци и да се откупуватъ. По нѣкога вързанието на дѣло не става, нъ само се показватъ нужнитѣ за това прѣдмѣти. Искупуванието обаче трѣба да се испълни.

Какъвъ е смисъла на този обичай, азъ не можахъ да се научж. Самъ Г. Миличевичь, този добъръ знатокъ на сърбский язикъ и на сърбскитѣ обичаи, не можа да ми го истълкува удовлетворително. Азъ мисля, че смисъла на този обичай има относка къмъ станжлото освобождение на человѣчеството отъ старий порядъкъ чрѣзъ рождеството на Иисуса Христа и че вързанието на старитѣ отъ младитѣ нагледно изображава прѣставанието на старий законъ и тържеството на новий.

Сѣдѣнки и ранини ставатъ и у Сърбия, както и у насъ въ България.

Пристанкитѣ и тука сж тъй чести по селата, както и въ България.

Въ нѣкои мѣста на Сърбия тѣзи пристанки сж тъй

чести и тъй обикновенни, щото народното творчество не е прѣпустило да ги осмѣе. Ето напр. що се казва въ една народна пѣсень за голѣмото село *Рипань*, въ Бѣлградский окржгъ:

Рипань село, та то ти іе варош!
У нему су пашали девойке:
Сами суде, сами пресуѣуіу,
Свако вече по іедна утече!

X.

До колкото мень се показа, училищата въ Сърбия нѣматъ твърдѣ голѣмо влияние върху живота, нравитѣ и материалний напрѣдъкъ на народа. Причинитѣ на това азъ намирамъ въ слѣдующитѣ двѣ обстоятелства: 1) че тѣзи училища не сж дѣло на рждѣтѣ на народа, 2) че на въспитателното призвание на училищата не се обраща надлежното внимание.

Всичкитѣ училища въ Сърбия се намиратъ подъ вѣдомството и подъ непосрѣдственното управление на министерството на просвѣщението. Наистинж, ближайший надзоръ надъ основнитѣ училища принадлежи на общинскитѣ власти, нъ тѣзи власти надзиратъ училищата въ общината не като прѣдставители на самата община, а като прѣдставители на министерството. Общината нѣма право ни учителя си да избере, ни заплатата му да опрѣдѣли, ни курса на училището да измѣни. Общинскитѣ власти само бдятъ да се испълнятъ законитѣ и распорежданията на централната властъ за училищата. Программата на училището, степенъта на училището, избора на учителя, плащанието на послѣдния и начина за управлението на училищата — всичко това е дѣло на министерството на просвѣщението. Народа въ това дѣло е или равнодушенъ зритель, или пассивенъ испълнитель. По нѣкои мѣста на кралевството той съвсѣмъ малко се интересува отъ тия наложени нему училища и твърдѣ слабо съдѣйствова за напрѣдъка и умножението имъ. Наистинж, правителството и

законодателната власть правятъ въ това отношение твърдѣ много, нъ апатията на народа и на общинитѣ въ нѣкои мѣста бива по силна отъ старанията и усилията на правителството. За да може да открие училище въ нѣкое село, правителството има нужда отъ училищно здание и отъ помѣщение за учителя. Тѣзи помѣщения като е длъжно по закона да достави самото население, а не ги доставя подъ разни извѣти, медли и самото правителство съ откриването на училището, и много отъ селата оставатъ така безъ училища. Огъ приведената по-долу обща цифра на училищата въ Сърбия прѣзъ минѫлата 1881-2 учебна година читателя ще може най добрѣ да види, че по-многото села въ Сърбия оставатъ още безъ училища.

Вслѣдствие на тая апатия на народа къмъ училищното дѣло, въ Сърбия нѣма това, що е за насъ честь и гордость, нѣма онова чисто общинско народно поддържание и управление на народнитѣ училища, нѣма общинско-училищенъ бюджетъ, нѣма оная ревность, която кара общинитѣ ни да се мѫчѫтъ всѣка година да поставятъ своитѣ училища на по-добри ноги, на по висока степень, нѣма оная свобода, щото общината сама да опрѣдѣля степеньта и програмата на своитѣ училища и да избира сама онѣзи, на които повѣрява въспитанието на дѣцата си. А нѣма всичко това, защото нѣма друго по сѫществено условие, именно условието: жителитѣ сами да си откриватъ училища и сами да исплащатъ разноскитѣ за поддържанието имъ.

За да надвие апатията на населението ли и да побутне училищното дѣло по-бързѣ напрѣдъ, по наклонность ли къмъ централизацията, или най послѣ водимо и отъ двѣтѣ тѣзи побуждения, сърбското правителство е прибрало, съ съгласието на законитѣ по тая часть, въ рѫцѣтѣ си не само старитѣ училищни фондове и сбора на новитѣ помощи за училищата, нъ и всецѣлата грижа за откриването, поддържанието и управлението на всичкитѣ школи въ кралството. То всѣка година заедно съ другитѣ данъци събира по $2\frac{1}{2}$ динара

отъ всѣка *порезска* глава (отъ всѣко лице, което плаща данъкъ) за полза на училищата и съ тая помощь и съ лихвитѣ отъ училищний фондъ (всичко около 1 мил. динара) поддържа основнитѣ училища въ дьржавата, като плаща на учителитѣ изъ хазната и като поставя на всѣкждѣ учители и учителки по свой изборъ.

Азъ не зная, какви качесгва иска министерството отъ учителитѣ, на които повѣрява народнитѣ училища; нъ очевидно е, че въспитателното влияние на тѣзи училища не е удовлѣтворително. Вижда се, че на тая частъ не се обраща таквози сериозно внимание, каквого би слѣдвало да се даде на такъвъ важенъвъ просъ. Тъй като отъ учителитѣ се иска, вѣроятно, само искуство и опитность въ прѣподаването и напрѣдъкъ въ обучението, то тай и не прѣслѣдватъ освѣнъ тая послѣднята цѣль. Въ рапортитѣ на испитателитѣ, които министерството праща по времето на испитанията въ основнитѣ училища, или съвсѣмъ не се говори нищо за въспитателнта часть отъ важната задача на училищата, или ако нѣкой отъ тѣхъ, отъ испитателитѣ, помяне нѣщо, то е да обяви категорически, че въспитателното дѣйствие на училището е съвсѣмъ нищожно. Въ днешното време това дѣйствие е еще повече разслабено, защото учителитѣ сж станжли повече агенти на разнитѣ партии, нежели мирни работници на едно правилно поставено и еще по-правилно водяно народно развитие. По голѣмата часгъ отъ учителитѣ по селата днесь сж агенти на радикалната партия. Останжлата часть прѣкарва между населението стремленията на либералитѣ и напрѣдняцитѣ.

Така, тѣзи училища, основнитѣ училища въ Сьрбия, въ откриването, управлението и назначението на които народа взема толкози слабо участие, тѣзи училища еще не сж успѣли да убѣдятъ массата ни въ своята нужносгъ, ни въ своята полезность.

Числото на основнитѣ училища въ цѣлото кралевство (заедно съ новоприсъединенитѣ краища) прѣзъ минжлата у-

чебна година (188½), както и на учители и ученици, е било слѣдующето:

Мжжки основни училища.	599
Женски. « «	61
Всичко	660

Въ тѣзи училища сж прѣподавали 654 учители и 195 учителки; а сж се учили редовно 30000 ученика и ученички, нередовно 9000.

Ако раздѣлимъ числото на жителитѣ въ Сърбия (около 1,800,000) на числото на основнитѣ училища и на числото на ученицитѣ, ний ще намѣримъ, че едно училище се пада на 2727 жителя, и единъ ученикъ на 46.1 жителя.

Отъ жителитѣ грамотни сж до 75 на хилядата.

Въ България числото на основнитѣ училища прѣзъ минжлата година е било около 1400, а числото на ученицитѣ и ученичкитѣ въ тѣхъ около 60,000 (56000 ученици е имало прѣзъ 1880/1 учил. година. Сега тий се умножихж, както се умножихж и основнигѣ училища). Ако раздѣлимъ числото на населението въ княжеството (2,000,000) съ числото на училищата и на ученицитѣ, ний ще намѣримъ че у насъ едно основно училище се пада на 1430 жителя, а единъ ученикъ—на 33 жители. Както се види отъ самитѣ цифри, България по числото на своитѣ училища и ученици стои по горѣ отъ Сърбия. Това прѣвъсходство ще стане еще по-значително, ако се вземжтъ во внимание слѣдующитѣ двѣ обстоятелства: 1) че отъ населението въ България около 300,000 сж турци и че количеството на тѣхнитѣ училища въ сравнение съ числото на туй население е не толкози голѣмо; 2) че нашитѣ основни училища на всѣкждѣ състоятъ отъ 4 отдѣления, а не сж раздѣлени на триразредни и четиреразредни, както въ Сърбия.

Нъ ако по числото си сж по-долни отъ българскитѣ, сърбскитѣ основни училища иматъ надъ нашитѣ това прѣимуществено, че въ по многото мѣста тий сж снабдени съ подобри учители, съ повече приготвени прѣподаватели. Едно

само това, че тамъ никой учитель не може да се приеме за такъвъ безъ испитъ, показва доста добрѣ, че малко ще бѫде числото на недостойнитѣ учители. Ако на туй важно условие се притурятъ и обстоятелствата, че въ Сърбия отдавна сѫществуватъ учителски семинарии, духовна семинария и други срѣдни учебни заведения, които ежегодно даватъ достатъченъ контингентъ за обновление на учителското тѣло, и че сърбското министерство прави много повече отъ насъ за усъвършенствование на учителитѣ, ний не ще се отдалечимъ отъ истината ако приемемъ, че массата на сърбскитѣ учители въ основнитѣ училища стои по образованието и по подготовката си много по горѣ отъ массата на българскитѣ учители. Въ България учителитѣ наустничаре, както и онѣзи, които едвамъ знаятъ да четѫтъ и пишѫтъ и то неправилно, не сѫ рѣдкость. Въ Сърбия тий сѫ крайне ограничено исключение.

Суммата на заплатитѣ на учителитѣ и учителкитѣ въ сърбскитѣ основни училища възлазя на 860 000 динаря. Платата на учителитѣ и учителкитѣ въ Бълг. основни училища достига до 1,000,000 лева, като смѣтаме едно възъ друго платата на учитель или учителка по 600 лева, нѣщо което за днешно време е по долу отъ дѣйствителностьта.

Ако на тия 1.000.000 лева притуримъ 400,000 лева, които общинитѣ харчѫтъ за поддържание на класнитѣ мѫжки и женски училища въ градищата и въ голѣмитѣ села, па послѣ и суммитѣ, които министерството на просвѣщението иждивява за правителственнитѣ училища, ний ще получимъ една цифра, която надминава цифрата на расходитѣ по просвѣщението въ Сърбия. Расходний бюджетъ на министерството на просвѣщението въ Сърбия прѣзъ минѫлата учебна година, безъ расходитѣ за черковното вѣдомство, за правителственната печатница, за пенсиитѣ по учебното вѣдомство и безъ помощитѣ за театра, възлази на 2,340.000 динаря. Расходний бюджетъ по сѫщата часть въ България, заедно съ общинскитѣ училищни бюджети — до 3,194,000 лева.

Отъ основнитѣ училища ученицитѣ въ Сърбия прѣми-

нават въ полуреалкитѣ и въ полугимназиитѣ, — видъ на двукласни и четирекласни училища, които по курса и по програмата си отговарятъ на реалкитѣ или на гимназиитѣ. Полугимназии има почти въ всичкитѣ окржжни градища; полуреалки сжществуватъ само въ Княжевацъ, въ Горне-Милановo и въ Лозница; гимназии — въ Бѣлградъ и Крагуевацъ, а реалка — въ Бѣлградъ. Учителски семинарии има въ Бѣлградъ и въ Нишъ.

Надъ всички тѣзи училища стои Великата Школа, която не е нищо друго, освѣнъ университетъ съ три факултета. Тоя университетъ наистинж е далечь еще отъ значението, което иматъ университетитѣ въ Европа, при все това въ него сж прѣподавали и прѣподаватъ таквизи професори, които заслужватъ общеславянско уважение. *Даничичь*, *Новаковичь*, *Бошковичь* и много други личности съ честь и достоинство сж работили въ това святилище на науката. И между младитѣ професори има таквизи, които ще оставятъ твърдѣ добро име въ историята на просвѣщението въ Сърбия.

Едно е лошо въ това високо училище: професоритѣ му, съ малки исключения, не се оставятъ за дълго време на мѣстата си, нъ често се викатъ като прѣдставители въ Скупщината и по-сетнѣ на министерски и други постове по държавнитѣ служби. Тоя порядъкъ често докарва голѣми бъркотии въ училището и недостатъчность въ курсоветѣ. Чрѣзъ него много катедри остават прѣзъ цѣли години незаняти и много прѣдмѣти непрѣподавани. Други пжть професори за извѣстни прѣдмѣти има, нъ прѣдмѣтитѣ не се прѣподаватъ прѣзъ цѣла година, защото професора е занятъ съ политика и съ други държавни работи. Професоритѣ *Куюнджичь* и други отъ една година не сж стжпали въ училището, защото се занимаватъ съ политика и съ други дѣла, които иматъ за цѣлъ поддържанието на сегашното правителство.

За Великата школа сърбското правителство харчи ежегодно около 170,000 динаря.

По числото на ученицитѣ въ срѣднитѣ учебни заведе-

ния и у Великата школа не можихъ да съберѫ точни свѣдения.

Училищни инспектори въ Сърбия нѣма. Инспекция надъ основнитѣ училища прави министерството на просвѣщението или чрѣзъ професоритѣ, които се испращатъ во времето на испитанията въ училищата като испитвачи или чрѣзъ испратени чиновници изъ самото министерство въ нѣкои екстренни случаи. Професоритѣ — испитатели, взети измежду учителитѣ на полугимназиитѣ или гимназиитѣ, освѣнъ успѣхитѣ на дѣцата, прѣглеждатъ състоянието на училищата и донасятъ министру подробно за това състояние и за мѣркитѣ, които би трѣбало да се вематъ за улучшение на училищата въ това или онова отношение.

Този способъ на инспекция по моему е добъръ за контролиране годишнитѣ успѣхи на ученицитѣ и способноститѣ съ прилежанието на учителитѣ; той има обаче тия важни неудобства, че оставя безъ внимание прѣзъ цѣла училищна година отношенията на учителя къмъ ученицитѣ и къмъ жителитѣ, отношенията и точното испълнение на обязаноститѣ на жителитѣ къмъ учителя и, главното, не може да съдѣйствова силно за размножението на училищата и за тѣхното материално подобрение, отъ което толкози много зависи учебното подобрение.

Наистинѫ окрѫжнитѣ и околийскитѣ началства иматъ обязанность да се грижѫтъ за размножението на училищата, нъ можѫтъ ли и искатъ ли тѣзи власти да посветятъ много врѣме и много грижи на тая непряма тѣхна обязанность?

За народната библиотека и за музея прѣзъ минѫлата година сѫ били отпустени 19000 динара. Отъ тѣхъ на библиотекаря и на помощника му се е заплатило 7030 динара, а останѫлото отъ суммата се е употрѣбило за купуване и подвързване книги и за ископавание старини за музея.

Народната библиотека въ Бѣлградъ располага за сега съ 22000 разни съчинения и съ около 300 разни нелечатани до сега рѫкописни памятници. Книгитѣ сѫ на раз-

ни язици. Помѣщението на библиотеката не е голѣмо. То даже почева да става твърдѣ тѣсно за онова число посѣтители, което ежедневно дохожда да чете и да иска книги за четение дома.

Освѣнъ народната библиотека, която е правителственно учреждение, въ Бѣлградъ има и Београдска Читаоница (Бѣлградско читалище), която е открита въ 1845 год. и която се поддържа съ помощи отъ частни лица. Най-голѣми помощи е получавало това читалище отъ сърбский родолюбецъ Миша Анастасиевича. Читалището има хубави сбирки отъ книги, картини и стари пари. То има и добъръ капиталъ, който му осигурява сѫществуването за много години.

Споредъ разнитѣ родове прѣдмѣти, които се намиратъ въ него, музея се дѣли на деветнадесятъ отдѣления. Най-богати сѫ отдѣленията на разнитѣ древни монети. Прѣди послѣднята война отдѣлението на славянскитѣ и сърбски монети е заключавалъ въ себе си 2700 парчета; отдѣла на римскитѣ и византийскитѣ монети — 6350 парчета; отдѣла на еллинскитѣ и варварскитѣ — 1020 парчета; най-послѣ отдѣла на монетитѣ отъ срѣднитѣ вѣкове заключава до 3200 парчета.

На народний театъръ въ бюджета на министерството на просвѣщението е било отпуснѫто прѣзъ минѫлата година помощь до 42000 динара.

Въ расходний бюджетъ на министерството на просвѣщението стоятъ и слѣдующитѣ статии:

За заплати и пѫтни разноски на учителитѣ, които се пращатъ въ Турция и Черна-Гора, динаря . .	5052
За издържание на едно училище въ неизвѣстно мѣсто, динаря	7780
Всичко	12832

Писаното ми за сърбскитѣ училища не ще бѫде пълно, ако не приведѫ въ него нѣкои отъ законоположенията на тѣзи училища и программитѣ имъ.

Сърбскитѣ основни училища се раздѣлятъ на *тираз-*

редни и *четиреразредни*. Училищата по селата иматъ три отдѣления, а онѣзи по градищата четире.

За да открие основно училище, общината трѣба да има поне 25 дѣца за училище. Села съ по-малко дѣца устроявать училище заедно съ други съсѣдни села. Общини съ повече отъ 25 кжщи трѣба да прибавятъ за всѣки 100 лишни кжщи по 10 дѣца.

Родителитѣ сж задлъжени да пращатъ дѣцата си въ училището. Непослушнитѣ въ това отношение родители са наказватъ съ глоба отъ 1 до 3 цванцика. Глобата се налага по искание на общинскитѣ власти отъ сждилището и за полза на училищний фондъ.

Най-близний надзоръ надъ училището, по отношение къмъ материалнитѣ му нужди и къмъ точното испълнение на училищний уставъ, принадлежи на нарочито избранний отъ общината и удобренний отъ околийското началство *школский старатель*. Нъ авторитета на старателя е твърдѣ слабъ безъ поддържката на кмета и въобще на общинското управление. Старателя безъ помощьта на кмета рѣдко може да приведе въ испълнение касающитѣ се до него постановления на закона. *Старателя* тука се явява като помощникъ на кмета по особенната училищна часть.

Всѣки учитель трѣба да има свидѣтелство, че се е училъ въ университетъ, гимназия, реалка, духовна семинария или учителска школа. Ако нѣма таквози свидѣтелство, той се допуща до учителството само слѣдъ испитъ прѣдъ отредени отъ министерството лица. Когато встжпатъ въ длъжность учителска, учителитѣ даватъ клѣтва, като държавни чиновници.

По заплатата си учителитѣ въ основнитѣ училища се раздѣлятъ на 10 класса. Учителитѣ отъ I классъ получаватъ въ годината 320 талира (талира има около $4^1/_2$ лева); отъ II класъ — 295; отъ III — 270; отъ IV — 245 отъ V 220; отъ VI — 200; отъ VII — 180; отъ VIII — 160 отъ IX — 140; отъ X — 115 талира.

Кѫща за живѣяние на учителя и огрѣвъ всѣкога се даватъ отъ общината.

Ако подирь десятъ-годишна служба учителя остарѣе, ослабне или остане сакатъ, нему се дава пенсия 40% отъ заплатата, която е получавалъ въ послѣднята година. За всѣка година по-горѣ отъ десятѣхъ се прибавя на пенсията по $2^1/_2$%.

Безъ вина учителитѣ не се смѣняватъ.

Программа на основнитѣ училища.

I отдѣление.

Молитви: Отче нашъ, Богородице Дѣво, Божиитѣ заповѣди.

Сърбски языкъ: Букви и звукове, четение и писване ржкописни и печатни букви и цѣли имена; запознаване съ славянскитѣ букви.

Смѣтание: Четиртѣхъ дѣйствия до 10, устно и писменно.

Пѣяние: Отговори на вечернитѣ и утреннитѣ ектении.

II отдѣление.

Молитви: Прѣдъ ядение и послѣ ядение, разсказ изъ цьрковната история.

Сърбски языкъ: различаване сѫществителни, прилагателни и глаголи; родове и числа, краснописание, запознаване съ прѣпинателнитѣ знакове, писване по диктовка и прѣписване на прочетеното.

Славянски языкъ: Запознаване съ буквитѣ и прочитание.

Смѣтание: По 4-тѣ дѣйствия до 100 съ прости и именовани числа.

География: Запознаване съ отечеството: за училището, за мѣстата около него, за четиртѣхъ главни точки на свѣта, за годишнитѣ времена, какво нѣщо сѫ: село, градъ, околия, дюгени, кѫщи, понятие за занаятитѣ и търговията, полски

занятия, познати исторически мѣста и лица, пѣсни, приказки, обичаи.

Пѣяние: Отговори на литургията.

III отдѣление.

Христианска наука: Катихизисъ.

Сърбски язикъ: Прочитъ, части на рѣчьта, писание по диктовка и отъ само себе. Краснописание

Славянски язикъ: Прочитание свободно.

Смѣтание: По четиртѣхъ дѣйствия до 1000; запознаване съ латинскитѣ цифренни знакове.

Естеств. История: Человѣкъ и животни.

Игиена: Кратки правила за пазяние на здравието.

География: Сърбия.

Сърбска История: кратка, до края.

Пѣяние: Херувима и причастни.

IV отдѣление.

Христ. наука: Кратка църк. история до края; катихизисъ.

Сърбски язикъ: Прочитъ и декламирание отбрани мѣста и съчинения; упражнение въ бързо и красно писвание; скланяние имена, спрягание глаголи, писменни съчинения.

Слав. язикъ: Прочитъ.

Смѣтание: Упражнение върху четиртѣхъ дѣйствия, отношения, съразмѣрности, просто тройно правило, смѣтание съ дроби устно и писменно.

География: Европа и другитѣ части на свѣта, Физическа и Математическа География.

Всеобща История: Запознавание съ извѣстнитѣ народи въ древнитѣ и новитѣ времена.

Пѣяние: Недѣлни и празднични тропари.

Программа на учителскитѣ школи.

Законъ Божий: Църк. История, наука за длъжноститѣ

на христианина, наука за обрядитѣ и църковно правило.

Сърбски языкъ: Граматика, история на сърбската и на друг. югославянски литератури.

Славянски языкъ: Прѣводъ и граматика.

Философия: Психология.

Педагогика: История на педагогиката, теория на педагогиката и методика съ практическо приложение.

История: Всеобща История, Сърбска История, история на южнитѣ славяне.

География: География на югославянскитѣ земли.

Законовѣдение: Понятия отъ сърбскитѣ закони.

Естеств. науки: Естеств. История, Минералогия съ Геологията, Опитна Физика, Химия съ опити, Игиена и погледъ върху селското и домашно ступанство.

Икономия: Селска Икономия.

Математика: Аритметика, Алгебра и Геометрия.

Язици: Единъ кой да е отъ новитѣ язици.

Писвание: Писменни задачи, краснописание и чертание.

Църковно пѣние.

Гимнастика.

Программа на високото женско училище.

Христианска наука, сърбски языкъ и литература, Всеобща и сърбска история, Всеобща и сърбска География, естественна наука, Аритметика, Педагогика съ Методиката и Диететиката, краснописание, женско ржкодѣлие, хора и готварско искуство.

Язицитѣ: Французский и нѣмский, както и чертанието и клавира, допущатъ се само като факултативни.

Забѣлежка. Цѣлта на това женско училище е да приготви учителки за основнитѣ училища. То е раздѣлено на петь класа.

X.

Въ научнолитературно отношение сърбитѣ въ кралевството стоятъ безъ всѣко сравнение по горѣ отъ насъ, българетѣ. Доста е едно просто прѣглеждание на каталозитѣ на издаденитѣ до сега въ Сърбия и България разни книги, за да се увѣри человѣкъ въ тая истина. Впрочемъ това тъй и трѣба да бѫде, защото сърбитѣ сѫ по стари отъ насъ въ свободата повече отъ половинъ вѣкъ. Свободата и времето отъ 50—60 години много могѫтъ да направятъ за единъ трудолюбивъ и любонапрѣдоченъ народъ.

Въ каталога на издаденитѣ сърбски книги вий ще срѣщнете не само много повече книги, нъ ще видите книги сериозни и учени, книги не само прѣведени, нъ и оригинални по всичкитѣ почти отрасли на науката. Множество прѣводни и оригинални съчинения съставляватъ книжевнний капиталъ на Сърбия не само по обикновеннитѣ, обще образователнитѣ науки, нъ и по медицината, военното искуство, социологията и астрономията.

Ний нѣмаме еще каква-годѣ отечественна География, а у сърбитѣ цѣлото отечество е избродено въ всѣко отношение и съчинението на Г. Миличевича: *Княжевина Србија* може да се счита за капитално не само въ сърбската литература. Туй съчинение прави голѣма честъ на Сърбската литература и служи за всестранно запознавание съ Сърбия не само въ Географическо отношение, нъ и въ археологическо, историческо, етнографическо, статистическо и пр. и пр. Отъ него всѣки сърбинъ и иностранецъ могѫтъ богато да черпятъ свѣдения за Сърбия.

У сърбитѣ има и дѣтска литература, наистиннѫ еще небогата, нъ достатъчна. Тамъ има вече доста прѣведени и оригинални книжки за дѣтско чтение и бащата на семейството не се чуди и мае, както у насъ, каква книжка да подари въ даденъ случай на дѣтето си. Наистиннѫ и въ тая часть на сърбската литература, както и въ книгитѣ за прочитание на възрастнитѣ, изборa на съдържанието не е всѣ-

кога сполученъ; нъ между несполучното намира человѣкъ и сполучено. Като на добрѣ сполучени по сюжета и по нравственнитѣ трѣбования на общественното въспитание книжки за прочитание на млади и стари може да се укаже на разказитѣ изъ народний животъ и народната история на сжщий Г. Миличевича: *Лѣтни Вечери*, *Зимни Вечери* и др. Жално е само, че изложението на тѣзи разкази, ако и оживлявано съ много свѣжи мисли и народни приказки, прѣдания, поговорки и съ остроумни смѣхотворни, свойственни на автора, изрѣчения, не е до толкози леко и увлекателно. Идеята прѣобладава надъ формата и прави разказитѣ повече тенденциозни, а като таквизи и доста тежки. Въ тѣхъ читателя се поучава не само отъ развитието на събитията, а и отъ вмѣтнжтитѣ тукъ — тамъ авторски разсжждения.

Доста богатъ е отдѣла на народнитѣ пѣсни. Сборницитѣ на тѣзи пѣсни и стихотворенията на новитѣ сърбски поети съставляватъ доста почтенъ клонъ въ сърбската литература. За достоинствата на народното творчество въ Сърбия азъ си казахъ мнѣнието по горѣ (вижд. писмо IX). За достоинствата на новитѣ стихотворения изъ не могж да кажж нищо, защото искуственното стихосложение никога не ме е занимавало.

Отдѣла на романитѣ и повѣститѣ не е нито до тамъ богатъ, нито до тамъ отбранъ. Той състои туку рѣчи изъ прѣводи, които всѣки е правилъ не толкози за това, че прѣведений романъ е могълъ да отговори на нѣкои въпроси отъ националний или общественний животъ на сърбитѣ, а просто за това, че той, романа, е направилъ шумъ въ Франция или въ мѣстото на своето появление. Така само може да се обясни появлението на сърбски язикъ на нѣкои отъ романитѣ на Дюма, Сю и на други нѣкои европейски списатели. Впрочемъ, трѣба да се исповѣда, че сърбската публика по нѣмание на голѣми средства за подобни книги малко насърдчава прѣводитѣ отъ подобенъ родъ. Ако тая публика бѣше раскупувала романитѣ така охотно и лесно, както грьцката, прѣводитѣ на всѣкакви романи бихж наводнили Сърбия.

Отъ периодически появляющитѣ се книги видно мѣсто

залавятъ: *Гласникъ*, органъ на Сърбското Учено Дружество и правителственнитѣ сборници за законитѣ и държавната статистика. Отъ тѣхъ *Гласникъ* е принесълъ и принася твърдѣ голѣма полза на сърбското развитие съ своитѣ исторически, язикословни и археологически изслѣдования. *Гласникъ* сѫществува отъ нѣколко десятини години и е заслужилъ да украсява всѣка сърбска, па и славянска библиотека.

За изслѣдователя сърбската книжевность не се показва ни до толкози самородна, ни до толкози зрѣла. Въ нейното развитие не се съглѣжда оная строга и систематична послѣдователность, каквато прѣдполага правилното саморазвиване. Подражанието, а не развитието на народнитѣ умственни и материални нужди, е извикало повечето пѫти това или онова съчинение, тоя или онзи прѣводъ, каквото, напр. прѣвода на Ренановото съчинение: *Живота на Иисуса Христа*, и наредъ съ него живота на *Марионъ де Лормъ*. За тѣзи и за други подобни книги на сърбский язикъ изслѣдователя напразно ще се пита: каква мѣстна и народна нужда е извикала тѣхното появление въ сърбската литература. Други отговоръ на това питание нѣма освѣнъ тоя, че книгитѣ сѫ се аресали нѣкому и тойзи нѣкой си побързалъ да ги прѣведе на сърбски безъ да гледа най малко отъ таквази ли умственна пища се нуждае днесь сърбското общество. — Нъ каквито и да сѫ слабитѣ страни на сърбската литература, тий не отнематъ нищо отъ заслугитѣ на сърбскитѣ учени мѫжи. Ако въ тая литература нѣма строга постепенность. вината не е само у ученитѣ, които работятъ на книжевното поле. Тая вина трѣба да се търси у самото развитие на сърбский животъ въ новитѣ времена. Правителството на освободена прѣди 50—60 години Сърбия като е искало да потикне сърбското образование по-скоро напрѣдъ, съсрѣдоточило е своитѣ грижи и умственнитѣ сили на страната върху срѣднитѣ и висшитѣ училища и върху литературата, безъ да полага еднакво старание и за основнитѣ училища и безъ да спазва постепенность между тѣзи послѣд-

нитѣ училища и по-горнитѣ учебни заведения; то, правителството, силно е съ това съдѣйствовало щото не само нуждитѣ и мислитѣ на учащата се младежь, състояща изъ дѣца изъ градищата, да се видоизмѣнятъ по-скоро и да се приравнятъ на заетитѣ отвънъ понятия, нъ и литературата да почене повече да отговаря на вкусоветѣ на новитѣ, тъй да кажѫ, граждане, отъ колкото на общитѣ, самораслитѣ нужди на цѣлий Сърбски народъ. Праздното между станѫлитѣ прѣскоквания вече почева да се силно чувствова и да се запълнява отъ добросъвѣстнитѣ и трудолюбивитѣ работници на книжевното поле изъ разряда на Г. Миличевича. Неравноститѣ почеватъ да загубватъ своята острота и литературата захваща да се повраща къмъ по-дълбоко запознавание съ народний животъ и съ неговитѣ искания; нъ да остави съвсѣмъ досегашний подражателенъ пѫтъ тя еще не може, защото таквози засуквание не може да стане заведнажъ и по слѣдствие само на частни усилия.

Нека се надѣйме, че сърбската литература скоро ще добие своя самобитенъ и народенъ характеръ.

Въ отдѣла на драматическитѣ съчинения сѫщо тъй влазятъ много и разнообразни прѣводни и оригинални творения. Много отъ тѣзи прѣводи сѫ избрани сполучно и служѫтъ за украшение на сърбската литература. *Антигона*, *Брутъ и Колатинъ*, *Ромео и Юлия*, *Ревизоръ* и мн. др. може человѣкъ безбоязненно да даде на ржцѣтѣ на младитѣ и да ги гледа на сцената съ дѣцата си наедно.

Нъ наредъ съ тѣзи пиеси стоятъ толкози много прѣводи на французски и други комедии, драми и водевили, щото цѣлий драматически клонъ отъ сърбската литература губи всѣка чьрта на самородность и самостоятелность. Той се обраща на чужеродно, прѣсадено на друга земя дърво, на което нито плодоветѣ сѫ плодове, нито сѣнката е полезна: Слѣпа, бесцѣлна подражателность въ оригиналнитѣ драматически творения и най-дълбока случайность въ избора на прѣводнитѣ — това сѫ пьрвитѣ и отличителнитѣ черти на тая часть

отъ сърбската книжевность. Нѣма съмнѣние, че върху вкуса и нравитѣ на публиката таквизи пиеси не дѣйствуватъ благотворно и че намѣсто поучение и усъвършенствование въ тия двѣ сфери тий внасятъ повече развращение. Ако массата въ Сърбия гледа на назначението на театралнитѣ прѣдставления твърдѣ легкомисленно; ако тя търси въ театра не поучение, а смѣхъ и забава, на това много е съдѣйствувалъ и самъ театра съ безразборно прѣдставляванитѣ свои пиеси. Дайте на готовата да се увлече масса за зрѣлище и примѣръ французкитѣ водевили и нови комедии съ тѣхнитѣ двусмисленни изражения, съ прозрачнитѣ имъ покривала и съ съблазнителнитѣ имъ дѣйствия, и вий ще направите на тая масса таквози зло, за което никога не сте си помислювали.

Ако е истина, че театра е школа за народа, то необходимо е щото уроцитѣ на тая школа да нѣматъ прѣдъ видъ освѣнъ това назначение на театра. Уроцитѣ на прѣситений съ истънченъ развратъ западенъ животъ не могатъ да бъдатъ ни здрави, ни полезни за натурата на простодушний и безхитростний сърбинъ или българинъ. Между тѣмъ, до колкото поне азъ видѣхъ, въ Сърбия твърдѣ малко мислятъ затова нѣщо. Театралната критика тамъ се ограничаваше съ въпроситѣ, до колко удачно се е разиграла пиесата, безъ да се косне до въпроса, до колко сполученъ е билъ самий изборъ на пиесата.

Казахъ го, у сърбитѣ има повече фантазия и по-голѣмъ творчески духъ, нежели у българетѣ. Сърбската история и сърбский животъ сж повече извѣстни. Въ тѣхъ има много драматическо, много трагическо, много даже комическо. Въ тѣхъ добрий и достойний драматуръ може да намѣри сюжети за много добри драми Защо ли таквизи драматурги не се обращатъ къмъ тоя богатъ и здравъ источникъ, а прибѣгватъ къмъ сухий и развалений источникъ на западната драматургия, пригодна за други нрави и за друго въспитание? На туй: *защо ли?* може да се отговори съ това само, че и въ Сърбия съ драматургията днесь за днесь се занимаватъ

хора не до мать сериозно приготвени, а хора млади, хора даже ученици, които лесно се увличатъ и които избиратъ за прѣводъ не най-полезното, а онова, което е подѣйствувало на тѣхнитѣ възбудени нерви.

Не ще ни питание, че какъвто е репертуара, таквизи сж и актеритѣ. За нравственнитѣ качества на тѣзи хора азъ не ще говоря. То и така може да се разбере какво е. Колкото за умственното имъ развитие и за подготовката имъ къмъ театралното дѣло, за това азъ ще кажж, че сж толкози слаби, щото малко честь правятъ и на самото тѣло, и на сърбский театъръ. По причина на недостаточната плата ли, по нѣмание ли на по добри хора, актеритѣ се набиратъ повечето измежду праздношатающитѣ се и не всѣкога измежду грамотнитѣ жители. Когато нѣкой момъкъ или нѣкоя дѣвица нѣма друго що да прави, той, или тя, прибързва да се запише между фигурантитѣ и ученицитѣ въ театра и да почене да се приготвя за актеръ. Слѣдъ едно упражнение отъ нѣколко мѣсеца или и години и вслѣдствие на усърдно подслужване при по-главнитѣ актери, тѣзи ученици получаватъ свидѣтелство въ способность да бждатъ актери и се записватъ между подобнитѣ съ плата отъ 2 до 7 австр. жълтици въ мѣсецъ, споредъ хубостьта и дарованията си. Плата поголѣма отъ показаната получаватъ само нѣколко актери, тия именно, които се считатъ за най искусни. Най голѣмата плата на актеритѣ не надминава 15—20 дуката въ мѣсецъ.

До колко е почетно и изгодно актерството въ Сърбия, види се и отъ това, че нѣкои актриси изъ театра минаватъ право въ отелитѣ като *штумади*, одаджийки. Одаджийката въ отеля, гдѣто ни се случи да слѣземъ, бѣше една отъ бившитѣ актриси и пѣвици на театра.

Съ малки исключения актеритѣ въ Сърбия испълняватъ своитѣ роли доста злѣ, толкози по-злѣ, колкото е по сериозна и осмисленна пиесата. Като хора за веселба, тѣ се явяватъ повече искусни въ легкитѣ и шутовскитѣ роли.

По число и по вѫтрѣшни достоинства и периодическата сърбска литература стои много по горѣ отъ нашата. Въ Бѣлградъ се издаватъ около 15 периодически списания, между които има и доста сериозни, каквито сѫ Гласникъ, Юридический журналъ и журнала на министерството на просвѣщението. Има и духовенъ журналъ, нъ азъ нито го видѣхъ, нито го четохъ. Сѫщо тъй не можахъ да разгледамъ и журналитѣ на военното и финансовото министерство. За духовното списание само това зная, че то се направлява отъ Митрополита Михаила и въ послѣдне време се е обърнѫло на орѫдие за водяние на борба съ сегашното министерство на черковнитѣ дѣла по извѣстнитѣ въпроси за черковнитѣ реформи, които туй министерство иска да въведе въ Сърбия.

Туй списание има голѣмо влияние върху селското свѣщенство. То е тъй насторило селскитѣ свѣщеници, щото мнозина отъ тѣхъ сѫ се обърнѫли на агитатори между населението противъ сегашното министерство. Журнала на Министерството на просвѣщението: *Просвѣтни-Гласникъ* съобщава не само распорежданията по училищата, статистиката по тѣзи послѣднитѣ и рапортитѣ върху състоянието имъ, нъ и протоколитѣ и рѣшенията на *Просвѣтни Съвѣтъ* по разисканията върху улучшението на училищата, върху разнитѣ учебници и върху всички въпроси, които спадатъ въ кржга на народното просвѣщение, каквото напр. погледи върху училищното дѣло въ другитѣ държави и разни членове отъ учебно и училищно ѳстество.

Отъ газетитѣ: *Српски Новини* сѫ правителственъ официяленъ вѣстникъ. *Видело* е органъ на напрѣдняцитѣ; *Српска Независностъ* — на либералната партия, *Самоуправа* — на радикалитѣ, а *Борба* — на социалиститѣ. *Дневникъ* съобщава статистически данни за ежедневното движение на извоза въ Бѣлградъ и Смедерево и за цѣнитѣ на сърбскитѣ стоки въ Пеща и Виенна; а *Бѣлградскитѣ Новини* — градски новости и всичкитѣ дѣла, касающи се до общинското управление въ Бѣлградъ.

Нѣма съмнѣние, че сърбскитѣ газети често подхващатъ и разглеждатъ таквизи политически и социални въпроси, за които ний само помнѣуваме, и ги разглеждатъ много пѫти доста вѣщо и пълно. Нѣма съмнѣние, че въ това отношение тий стоятъ много по-горѣ отъ нашитѣ листове; нъ не подлежи на оспорване и това, че въ распаленността на партизанскитѣ борби язика на сърбскитѣ вѣстници става грубъ, хулителенъ и нападателенъ до безобразие. За примѣръ на този лошъвъ, неприличенъ за печата язикъ, азъ ще приведѫ нѣколко откъсляци отъ листоветѣ, които въ тая минута стоятъ прѣдъ мене съвършенно случайно:

„По нѣкога тѣзи радикали се подплашватъ и се крият като пилета, когато надъ тѣхъ просѣче въздуха нѣкой пилякъ (хищна птица), а по нѣкога ги гледашъ да се перятъ, като босненски пѣтли, когато съзиватъ своитѣ кокошки да имъ дадѫтъ нѣкаква пища, която сѫ изровили нѣйдѣ на гноището и която имъ се види по скѫпа и отъ царското сѫкровище . . . . . Като сѫ закудкудякали пакъ на гноището на своята политическа борба, тѣзи радикални кокошки и сега ще изровятъ нѣщо". (Видѣло, брой 155, отъ 1872).

„Съ политическитѣ недоносчета, съ тината на политический измѣтъ когато сериозень человѣкъ поиска да има работа, той трѣба добрѣ и дълго да си помисли, да ли трѣба да се залавя съ таквизи мрьсници . . . ." (Видѣло, 162 бр. 1872).

„Халалъ да имъ сѫ изѣденитѣ . . . . . .

Нека поченемъ отъ опашката (говори се за едно лице, назначено отъ краля за посланникъ у Римъ), понеже тая дипломатическа риба, която Г. Пирочанецъ иска да покаже на европа, само по това се отличава отъ другитѣ риби, че мирише и отъ главата и отъ опашката." Српска Независность, 166 бр. отъ 1882).

Сърбитѣ сѫ работили твърдѣ много и работятъ за своя язикъ. Благодарение на *Караджича*, на *Даничича* и на нѣкои други учени сърби, сърбский язикъ дълбоко е изученъ

въ своето прѣминало и въ своето настояще и вече е подведенъ подъ едни общи правила за правописание.

Наистинѫ, съ новото си правописание и съ въвождането на йотировката въ него, писменний сърбский языкъ е станѫлъ труденъ за четение за българе и русси, нъ това неудобство като се касай само до насъ, несърбитѣ, за самитѣ сърби то нѣма никакво значение. Най-напрѣдъ языка е за народа, който го говори, сетнѣ за другитѣ ближни и неближни народи. Щомъ на сърбитѣ е по лесно да четѫтъ и пишѫтъ така, както ги учѫтъ неговитѣ учени хора, на насъ отъ страна не остава друго освѣнъ да земаме сърбский языкъ, както ни го дава самата сърбска книжнина.

Основата на днешний писменъ языкъ е народний говоръ. За да направятъ своя языкъ по-лесно изучимъ, сърбскитѣ учени сѫ слѣдовали не нѣкакви отвлечени или позаимствовани правила, налагани извънъ на языка, а сѫ извлѣкли тѣзи правила отъ самий языкъ. Тий сѫ приели финетиката за основа на своето правописание и удоборазумѣванието на языка отъ най простий селянинъ за цѣль, и сѫ се запрѣли на това. Тѣ не сѫ се погрижили даже да очистятъ колкогодѣ сърбский языкъ отъ множеството турски и нѣмски думи и не щѫтъ да виждатъ никаква полза за сърбский народъ въ това, гдѣто ще го приучаватъ подиньрва да казва *оцет*ъ, намѣсто: *сирке*, когато пьрвата дума не е позната освѣнъ на малцина, а втората всѣки разбира и употрѣбява.

Читателя вече е видѣлъ отъ приведената по-горѣ пѣсень, че сърбский языкъ не е твьрдѣ далечь отъ наший. Въ пѣснитѣ и приказкитѣ си той наистинѫ е много по близо до наший; нъ въ днешний си литературенъ видъ той става потруденъ не само послѣдствие на своето правописание, нъ и по това, че повече бие къмъ нарѣчието банатскохърватско, нежели къмъ полуславянското старосърбско.

Не ще е излишно, мисля, ако приведа нѣколко примѣра отъ думитѣ изъ сърбский языкъ за доказателство на това, че българина едва ли ще ги разбере безъ лексиконъ и разяснения.

Позорище (театръ), глумец (актеръ), комад (пиеса), озбильан (сериозенъ), прича (приказка), прилика (поводъ), до гаджај (събитие), доба (време, епоха), сав (всичкий), због (за, зарадъ), деоба (дѣлба), читаоци (читатели), радионица (работница, заведение), отаџбина (отечество), посао (занятие, работа), гвожге (желѣзо), јадне (клѣти), правац (направление), падина (долина), ружно (грозно) сточарство (скотоводство), љубав (любовь), обелоданьиванье (изваждание на явѣ), доиста (наистинѫ), врлина (добродѣтель), пажња (внимание), натраг (назадъ), вољим (обичамъ), суво (сухо), лабуд (лебедь), они бацају (хвьрлятъ), криоци (обятия), хальина (дрѣха), роба (стока), стока (жива стока), црноманьаст (чернооκъ), брига (грижа), баците (хвьрлете), порез (данъкъ), газда (домовладика), ствар (вѣщь), растера (прогони), чувен (прочутъ, славенъ), дугачки (дълъгъ), бркови (мустаци), ватрен (огненъ), шальив (шакаджий), трговац на гласу (прочутъ търговецъ), лагано (медленно), тренутакъ (мигъ, моментъ), загонетка (загадка), устанак (възстание), ћутљив (мълчаливъ) морам (длъженъ сьмь, трѣба), реп (опашка), валља (струва, чини), вальано (добро), снага (сила), каштиговали (наказали), дакле (слѣдователно), баш (тъкмо), поуздани (прѣдани, вѣрни), стас (ръстъ), прави (истински, сѫщи). кецеља (прѣстилка), удата (женена), доцније (по-късно, по-сетнѣ), тежак (земледѣлецъ), ћак (ученикъ), утицај (влияние), шешир (капела), гомила (купъ), танета (крушуми), спрема (приготовление), корак (крачка), башта (градина), жут (желтъ), трешњи (череши), санак (сънчецъ), сто (столъ), спољашња (външна), обал (брѣгъ), срећно (честито), намештај (мобили), постање (происхождение, начало), станье (състояние), купатило (баня), свечано (празднично).

Колкото до количеството на турски думи въ сърбский языкъ, то най-добрѣ може да се види изъ слѣдующитѣ откъсляци:

«У горњој млави, у оно неколкихъ херскихъ села ћају се на мужкима црвени *џемадани*, везене *јаке:*»

„Абаджије, бояджије и терзије обично су људи са села, који су научили свој занат у вароши, или и где на селу, па га раде или у дућьану, или иду од куке до куке те режу и шију. Само бояджије имају своје дукьане, а не иду по кукьама. Земльане суде, цигльу и керемиду, граде и жегу лончари и керемедари, који су родом највише из турске. Дрвено посуде, као кашике, заструге, карлице, корита, вретена, коленике и другу урутку за разбоје, граде цигане.

Суде за пиће, бурад, чаброве, каце, граде сами сељаци, као год и плугове, кола, саонице и све дрвене алатльике.

Има људи, који говоре да је наш сељак сада осиротео и оголео. Да је осиротео према прегьашньем ја не знам без точнијега упорегења али сам готов да верујем да је оголео. Прѣће сељак, обучен, наоружан, на коньу, с дугом пушком о рамену, с пиштольем за појасом, а о забуци с паромъ везених рукавица, — беше слика, на којој је оку било мило уставити се; а данас, у кошульици, ма и дугачкој, опасан појасичем танким као подвезица; с дорамком или и без ньега, без тозлука, с чарапама, па још некад и срозанима, у опанцима, — он је ону прегьашньу слику измѣнио и онаказио. Је ли то немаштина или мода, ја не могу управо да пресудим".

XII.

Въ Сьрбия днесь за днесь има три политически партии: *либерална*, *напрѣднячка* и *радикална*. На напрѣдняцитѣ даватъ и названието *консерватори*, нъ азъ не намирамъ основание за таквози наименование. Напрѣдняцитѣ въ Сьрбия не сѫ впълно консерватори, както и либералитѣ не сѫ впълно свободолюбиви. Въ нѣкои въпроси отъ политическа и държавна важность, каквото напр. въ въпроситѣ за избирателното право, за свободата на печата, за черковнитѣ реформи и за др. много, напрѣдняцитѣ се показватъ многэ по-свободолюбиви отъ най-горѣщитѣ либерали, които и до тозъ часъ говорятъ и настояватъ, че избирателний законъ трѣба да се измѣни въ смисълъ на

ограничение, а пъкъ съ печата сѫ постѫпвали, когато сѫ били на властьта, не само строго, нъ и необикновенно произволно. Закона за печата, който господствова днесь въ Сърбия и който е дѣло на напрѣдняцитѣ, не е отъ най либералнитѣ, нъ повече гарантира писателитѣ и издателитѣ, отъколкото сѫ ги гарантирали до сегашнитѣ закони по тая часть.

На напрѣдняцитѣ повече прилича името *западници*, защото всички сѫ хора, които намиратъ полза̀та на Сърбия въ примѣритѣ и поддържката на заладна Европа.

Отъ тритѣ партии само двѣтѣ първи се борятъ за властьта. Радикалитѣ еще не сѫ били на властьта и за сега не искатъ да бѫдѫтъ, защото нѣматъ еще на челото си хора, които бихѫ могли да се натоварятъ съ управлението на страната. Сегашнитѣ имъ водители, инженера *Пасичь* и търговеца *Таушановичь* не сѫ хора за управлението. За сега радикалитѣ ратуватъ само за своитѣ идеи и броятъ множество послѣдователи въ провинциитѣ и помежду учителитѣ. Тѣхни единомисленници има даже между свещенницитѣ. Това обстоятелство, гдѣто тая партия не търси власть и гдѣто въ нейната программа видно мѣсто заема въпроса за намалението на дьржавнитѣ расходи и на даждията, — туй силно помага на радикалитѣ да намиратъ поддьржка въ народа и да придобиватъ отъ день на день по голѣмо значение. Дошло е време, когато на властьта ще може да се задьржа само оная партия, която ще има съ себе си радикалитѣ.

На чело на либералната партия, която може да се нарѣче и *Русска*, стоятъ Г. г. *Ристичь*, *Бошковичь*, *Васильевичь*, *Митрополитъ Михаилъ* и др. нѣкои, а въ редоветѣ ѝ влазятъ по голѣмата часть отъ профессоритѣ на Великата Школа, на Духовната Симинария, голѣмата часть отъ висшето и нисше духовенство и много отъ жителитѣ на градищата и на нѣкои околии.

Бѣлградъ и една часть отъ гражданетѣ и селянетѣ въ провинцията дьржѫтъ съ напрѣдняцитѣ. Отъ духовенството малцина сѫ вписани въ редоветѣ на тѣзи послѣднитѣ; нъ

тѣзи вписани сѫ най-рѣшителнитѣ и най-устатнитѣ. За да прѣкаратъ въ скупщината законитѣ за черковнитѣ прѣобразования, тѣ не отстѫпватъ прѣдъ нищо. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ говорили горѣщи и силни рѣчи върху прогресивното развитие на християнската църква и на нейното вѫтрѣшно устройство и сѫ доказвали, че времето и политическитѣ обстоятелства сѫ били всѣкога главнитѣ фактори въ туй устройство.

Непрѣдняцитѣ, въ чиито рѫцтѣ е днесь властьта, иматъ за главатари днешнитѣ министри: *Пирочанаца*, *Новаковича*, *Миятовича* и др. нѣкои. По голѣмата часть на висшето чиновничество и на окрѫжнитѣ власти принадлежи сѫщо тъй къмъ тая партия; при всичко това тя мѫчно ще се задьржи на властьта за дълго време. Радикалитѣ и либералитѣ съ помощьта на духовенството и на учителитѣ така силно работятъ надъ умоветѣ въ Сърбия, щото новитѣ избори, които има да станѫтъ на скоро, по никой начинъ не ще бѫдѫтъ въ полза на напрѣдняцитѣ, макаръ и тѣзи послѣднитѣ да не стоятъ праздни и да употрѣбяватъ всичкитѣ срѣдства, частни и свързани съ властьта, за тържество на тѣхната партия. Ако бѣше състояла отъ хора по-малко рѣшителни и по малко хитри, тая партия отдавна би се сгромолила; нъ нейната смѣлость и е помогнѫла да упази до сега властьта въ рѫцтѣ си. Тя не се е отказвала и отъ актове на насилие. Тя е изгонила изъ скупщината прѣчущитѣ ней либерални и радикални депутати и на мѣстата имъ е повикала вопрѣки народнитѣ избори не получившитѣ вишегласие личности, а таквизи, които сѫ били нейни единомисленници.

Нъ и на хитростьта и насилията доближава края. Периода на досегашната скупщина се испълни и напрѣдняцитѣ щѫтъ не щѫтъ трѣба да устѫпятъ властьта на онѣзи, които страната повика да я управляватъ. Съ помощьта на радикалитѣ напрѣдняцигѣ сѫ достигнѫли до властьта; пакъ по причина на радикалитѣ ще бѫдѫтъ свалени отъ височината, на която бѣхѫ се въскачили. Недостатъкъ въ способности и енергия напрѣдняцитѣ не показахѫ. Напротивъ, таквизи ка-

чества тѣ показахѫ повече отъ колкото трѣбаше. Ако падатъ, тѣ падатъ по собственнитѣ си грѣхове и по това, че вопрѣки желанията на по голѣмата часть отъ народа тикнѫхѫ Сърбия въ политика, която не е ни отъ най добритѣ, ни отъ най-полезнитѣ за Държавата. Хитростьта и насилията надъ народний животъ, съ каквито цѣли и да се оправдаватъ, трѣбаше най послѣ да се турятъ задъ вратата и да се замѣнятъ съ законность, единственното условие на трайно правителство.

Мѣстото на напрѣдняцитѣ скоро ще заловятъ либералитѣ, не че тий сѫ се показали по-справедливи отъ напрѣдняцитѣ, а само за това, че нѣма кой други да замѣни послѣднитѣ, когато тѣ паднѫтъ. Ако радикалитѣ бихѫ имали хора, властьта би прѣминѫла въ тѣхнитѣ рѫцѣ, защото въ Сърбия еще не сѫ се забравили произволитѣ на Ристича; нъ у радикалитѣ като нѣма хора и либералитѣ като дьржѫтъ руссофилска политика и съ това си придобиватъ приятелството на голѣмата часть на народа, то на либералската партия по необходимость ще падне честьта да замѣни, подиръ свикването на новоизбранната скупщина, напрѣдняцитѣ въ управлението на страната, даже вопрѣки угодата на царь Милана.

Впрочемъ Царъ Миланъ и сега не се чуждай отъ либералитѣ; нему не му е по сърдце само политиката, която може да се вдъхновява изъ Руссия. Инакъ неговитѣ врата сѫ отворени за водачитѣ на либералитѣ въ всѣко время на деня. Бившитѣ му министри и другитѣ водачи на либералитѣ всѣко време могѫтъ да му исказватъ своитѣ мнѣния по въпроситѣ на текущата политика и да разсуждаватъ съ нѣго върху дѣлата на дьржавата. Царя слуша всички и се мѫчи съ всичкитѣ си сили да извади полза отъ тия разсѫждения. Отъ това той не само познава и най-малкитѣ подробности на дьржавнитѣ дѣла и на онова, що се върше въ страната, нъ самъ слѣди подирь всичко и е на министритѣ си дѣйствителенъ господарь, а не играчка. Той стои въ министерский съвѣтъ по 4—5 часа наредъ и не си отива, доклѣ не разгледа дѣлата, които изискватъ неговото лично

разглеждание. Неговитѣ министри сѫ се увѣрили, че не е възможно да му наложѫтъ онова, съ което той не е съгласенъ.

Той не оставя безъ внимание и борбата на политическитѣ партии въ Сърбия и разсѫжденията на периодическия печатъ, нъ всичко слѣди внимателно и до нѣмждѣ лично не за да се сърди на онѣзи, които въ нѣщо осѫждатъ неговото правителство и да замишлява ограничения на явното слово и на политическитѣ правдини на гражданетѣ, а за да изучава положението на страната и да знае, що е нуждно да се прави. Онѣзи отъ виковетѣ на печата, които се касаятъ до несѫществени въпроси, той оставя, ако така го иска благоразумието, безъ внимание; а пъкъ върху сериозните въпроси бърза да се сговори съ водачитѣ и да направи всичко, що се иска отъ нуждата. Много пѫти неговото довѣрие къмъ партиитѣ и довѣрието на партиитѣ къмъ него докарватъ таквози смягчение въ борбата, каквото не може да се добие по никой другъ начинъ. Съ това сѫщото довѣрие той запазва приятелството и на бившитѣ си министри и не ги прави по неволя свои неприятели, каквото става въ други нѣкои мѣста.

Азъ не искамъ да увѣрявамъ, че тая политика на Краля е строго послѣдователна и че той се вдъхновява само отъ нея. Не. Азъ само искамъ да кажѫ, че той се сили да я слѣдва и че тя принася и нему миръ, и на страната полза. Азъ не се съмнѣвамъ, че една таквази политика би твърдѣ много съдѣйствовала за смякчение на омразитѣ и у насъ въ България.

Нъ да дойдемъ пакъ на партиитѣ въ Сърбия. Като усѣщатъ, че сами по себе всѣка отъ тѣхъ отдѣлно е слаба, партиитѣ на либералитѣ и на напрѣдняцитѣ всѣкояче се трудятъ да си спечелятъ поддръжката на радикалитѣ. При всичкитѣ бури противъ Ристичовото министерство, туй министерство се задържа на властьта до тогава, догдѣто се поддържаше отъ радикалитѣ. Щомъ послѣднитѣ прѣминѫхѫ на страната

на напрѣдняцитѣ, Ристичъ падна. Днесь тѣ не сж прѣминжли пакъ на страната на либералитѣ, нъ като сж се обявили противъ напрѣдняцитѣ и работятъ съ всичкитѣ си сили противъ тѣзи послѣднитѣ, нѣма съмнѣние, че тѣхната помощь ще се обърне най послѣ въ полза на либералитѣ. Явното прѣминаване на тая страна еще не се е извършило, защото спогажданието за извѣстни устжпки на радикалскитѣ желания еще не се е заключило.

Прѣговори за таквази спогодба се водятъ отдавна, нъ еще не се е дошло до пълно съглашение. Главнитѣ точки, върху които се въртятъ прѣговоритѣ сж слѣдующитѣ:

1. Да се прѣгледа устава (конституцията) и да се расширятъ правата на гражданетѣ;

2. Да се измѣни избирателний законъ въ смисалъ на разширение правата на избиратели и избираеми, каквото да могжтъ да влѣзатъ въ скупщината повече интеллигентни елементи;

3. Да са намали числото на чиновницитѣ и расходитѣ по тая часть;

4. Да се намали числото на постояннята войска и бюджета на военното министерство;

5 Да се намалятъ нѣкои даждия;

6. Да се даде на печата пълна свобода и др. под.

Върху първата точка двѣтѣ страни бѣха се почти съгласили, нъ върху другитѣ еще траяхж прѣговоритѣ. Либералитѣ приематъ да се измѣни избирателний законъ, нъ настояватъ да се приематъ двустепеннитѣ избори; като таквизи, които по направений опитъ повече обеспечаватъ свободата на гражданетѣ. Тѣ намиратъ, че съ прямитѣ избори истинскитѣ и трайнитѣ интереси на населението помалко се гарантиратъ и привождатъ за примѣръ на това Бѣлградъ, гдѣто за депутати всѣкога сж се избирали не онѣзи, които сж най полезни за отечеството, а таквизи, които сж угодни на правителството или които най добрѣ могжтъ да се подлъстяватъ подъ избирателитѣ. Работницитѣ,

шандуритѣ и праздносѣдящитѣ всѣкога ще си дадѫтъ гласа на оногова, отъ когото получѫтъ по много обѣщания (ако не друго), и така страната никога не ще се види съ добросъвѣстни и независими прѣдставители.

Да се намали числото на чиновницитѣ либералитѣ тоже приематъ, нъ да се намалятъ расходитѣ на тая часть тѣ не допущатъ на това основание, че днесь на чиновницитѣ въ Сѫрбия се плаща твърдѣ малко и че справедливостьта изисква да имъ се плати по добрѣ.

Сѫщо така не могѫтъ да дойдѫтъ до съгласие и върху намалението на постояннаата войска и на расходитѣ на военното министерство. Либералитѣ казватъ, че тая войска и тъй е малко (около 10—12 хиляди души) и че да се намали еще повече, то е да се ослаби Сърбия съвсѣмъ и да ѝ се свържатъ рѫцѣтѣ прѣдъ разнитѣ случайности на Балканский Полуостровъ.

На прѣдложението на радикалитѣ да се направи земска постоянна войска, т. е. войска, която ще се обучава въ извѣстни дни и часове на недѣлята отъ нарочити дружинни и ротни командири, нъ ще си живѣе по кѫщята и ще продължава да се занимава съ своитѣ селско ступански работи прѣзъ останѫлитѣ дни и часове, на туй либералитѣ отговарятъ съ достатъчна основателность, че войницигѣ отъ малкитѣ села като ще бѫдѫтъ принудени да се събиратъ на учение тамъ, гдѣто се намиратъ военни началници, тѣ ще тубятъ на това толкози много врѣме, щото възможность да си глѣдатъ селско ступанскитѣ работи не ще имъ остане и ступанството имъ по необходимость трѣба да испадне, отъ което ще пострадатъ не само воинствующитѣ, а и цѣлата страна, която взамѣнъ на това не ще добие поне утѣшението, че има добра войска, готова за всѣко движение и за всѣка случайность.

Върху въпроса за печата има надежда да произлѣзе съгласие макаръ и да се ще на либералитѣ да задържатъ въ закона за печата нѣкакви ограничения въ видъ на ограж-

дение на личностьта и на семейний животъ отъ нескромнитѣ отзиви на публичното слово и отъ неправеднитѣ нападения на публициститѣ.

Таквизи сѫ партиитѣ въ Сърбия и така се отнасятъ тѣ една къмъ друга. Между тѣхъ и между партиитѣ у насъ има и сходство, и разница. Сходството състои не само въ названията, нъ и въ начина на дѣйствията. Ако и да се явяватъ въ нѣщо напрѣдничави, сърбскитѣ напредняци въ много отношения приличатъ на нашитѣ консерватори, защото и еднитѣ и другитѣ все въ името на порядъка и на тишината извършватъ работи не толкова порядъчни и успокоителни. И еднитѣ и другитѣ се опитватъ да се задържѫтъ на властьта съ силата на едно прѣдставителство, свикано и струпано по неправиленъ начинъ; и еднитѣ и другитѣ прѣдпочитатъ да прѣкарватъ своитѣ планове по единъ подземенъ начинъ; и еднитѣ и другитѣ обичатъ да прикарватъ своитѣ дѣйствия съ името и волята на държавний глава . . . .

Либералитѣ въ Сърбия сѫ много по умѣренни и консервативни отъ либералитѣ у насъ. Сърбскитѣ либерали по начина на мислението си много приличатъ на умѣреннитѣ консерватори въ България; защото и еднитѣ и другитѣ не искатъ застоя, нъ заедно съ това и не сѫ привърженици на онуй бистро движение напрѣдъ, което не оставя народа да познае, какво му е при тия или онія наредби.

Бистритѣ измѣнения въ законитѣ и въ управлението не произвождатъ надъ народа, освѣнъ неопрѣдѣленность въ мислитѣ, смущения въ цѣлитѣ и желанията, отъ което слѣдва, по нататъкъ, невъзможность да се оцѣняватъ работитѣ и лицата по достоинство. Нѣма по лошо и по убийствено нѣщо за единъ народъ отъ да му се налагатъ форми и управление устарѣли, отживѣли и по това вредни за неговото благосъстояние и за неговото развитие въ това или онова отношение. Това е не само да се въспира постѫпването на народа напрѣдъ — къмъ развитие, свобода и животъ, нъ еще да му отрѣчешь всѣка възможность за материално бла-

госъстояние, защото не може да бѫде человѣкъ честитъ тамъ, гдѣто е задушено, тѣсно, потиснѫто.

Нъ ако тая истина е несъмнѣнна, несъмнѣнно е сѫщо така и това, че не всичко, което ни дойде наумъ, което видимъ у другъ народъ и което може би е много добро за мѣстото, гдѣто се е родило и развило,—не всичко това може да бѫде полезно и за други народъ подъ други условия, съ друго развитие и съ други нрави и обичаи, както не е полезно и това—да мѣняваме всѣки день наредбитѣ на дьржавата, за да направимъ послѣднята да прилича днесь на Франция, утрѣ на Англия, а по-утрѣ на Белгия. Мень се чини, че умѣнието на управляющитѣ не трѣба да състои въ това, щото законитѣ на страната да се мѣнявать постоянно и да се замѣняватъ белгийский съ французский, а този послѣдний съ Швейцарский или Баварский, за да се повьрнемъ пакъ тъй скоро и безъ видима нужда къмъ русский; а трѣба да състои въ искуството да се узнаватъ истиннитѣ нужди на управляемий народъ и надлежната форма, подъ която трѣба да имъ се дава удовлетворение. Безъ това нито свободата е обезпечена, нито правата на гражденетѣ сѫ почетени, нито закона е полезенъ, нито прогреса е осигуренъ; защото не може да има прогресъ тамъ, гдѣто нѣма истински и продължителенъ опитъ, гдѣто обществото минава отъ порядъкъ къмъ порядъкъ безъ да се останови достатъчно време на единъ и да го изучи добрѣ и отъ всѣка страна. Управлението на една коя да е страна не е дѣло на голи, заети теории, а дѣло на практическа опитность и на дълбоко познавание характера и нуждитѣ на управляемий народъ; нъ тѣзи нужди и този характеръ като не сѫ подложени на такивзи бистри измѣнения, каквото умозрителнитѣ теории, то и поведението на управляющитѣ трѣба да почива на разумното съединение на прогресивното, либералното начало съ извѣстна стойкость върху приетитѣ закони, съ извѣстенъ консерватизмъ. Теориитѣ и печата могѫтъ да правятъ бистри отвлечени открития и повращания налѣво или надѣсно; у-

правляющитѣ трѣба да ги догонватъ до толкози, до колкото положителний опитъ имъ е показалъ нуждата за това. Управлението неможе да върви на споредъ съ отвлеченитѣ теории, защото неговата основа не сѫ тѣзи теории, а суммата на придобитий опитъ и дѣйствителнитѣ нужди на народа. Теоритѣ и примѣритѣ извънъ трѣба само да му освѣщаватъ пѫтя собственна опитность, а не и да го рѫководятъ като слѣпецъ, който самъ не може да върви.

Това като е тъй, ний лесно можемъ да разберемъ консерватизма на сърбскитѣ либерали и необходимостьта да бѫдемъ и ний осмотрителни въ нашитѣ постѫпвания и лутания напрѣдъ въ дѣлата на държавата. Партия, която иска не само да се докопа до властьта и да се закрѣпи на нея, нъ и да бѫде полезна за страната, не трѣбало би никога да забравя това правило. Тя може и трѣба да бѫде либерална въ начина на управението и въ поддържанието на широка гражданска и политическа свобода; нъ въ всичко друго тя трѣба да бѫде охранителна. Въ приготвянието на законитѣ по разнитѣ часги, въ спазванието на приетитѣ закони, въ почитанието на господствующитѣ наредби и въ постоянното придържание о националний духъ въ всичко, що се касае до устройството и управлението на държавата, по всичко това се изисква извѣстенъ консерватизмъ, безъ който ни трайность въ управлението може да сѫществува, ни миръ и спокойствие въ страната могѫтъ да се въдворятъ. Безъ съблюдението на това правило държавата и нейното вѫтрѣшно състояние не би прѣдставлявали, освѣнь поприще за проявление на бесчинства и на беззакония. Ако нашето отечество е достигнѫло до днешното си печално състояние и не ни утѣшава съ никакви надѣжди за утрѣ, причината на това сѫ лъжливитѣ взглядове на партиитѣ, които сѫ ни управлявали и които се борятъ за властьта. Тѣзи партии показахѫ много добрѣ, че за тѣхъ държавното устройство не е нищо друго, освѣнь тържество на тѣхнитѣ исключителни идеи, и никакъ не удовлетворение на онѣзи мѣстни и народни нуж-

ди, които истичатъ отъ особенноститѣ на наший народъ и удовлетворението на които само може да направи народа охоленъ, миренъ, благосъстоятеленъ.

Сърбскитѣ радикали съотвѣтствоватъ на нашитѣ прѣкалени либерали, които, като иматъ прѣдъ видъ само неограничната политическа и гражданска свобода, готови сѫ да пожъртвоватъ всичко друго на тая цѣль, готови сѫ да прѣдѣлатъ български народъ и да го изрѣжатъ по мѣрката на онѣзи идеали, които напусто еще се проповѣдатъ даже въ напрѣднѫлий западъ....

Въ отзивитѣ имъ за България и у тритѣ партии проглеждатъ сѫщитѣ чувства: високомѣрие, малозачитание и едно прикрито ревнувание (касканджилѫкъ).

За сърбскитѣ държавни и учени мѫжи България е малка, зависима и съ незначителна задача държавица. Нѣкои отъ тѣхъ наричатъ нашето отечество *землица*. Споредъ това тѣмъ се види по нѣкога излишно да се церемонятъ съ таквази слаба землица и да даватъ какво-годѣ значение на нейний прѣдставитель въ Бѣлградъ и на нейнитѣ прѣдставления по защита на дѣла отъ български интересь. Къмъ подобни прѣдставления сърбскитѣ власти не веднажь и не дважь сѫ се показвали до висока степень небрѣжни и се отговаряли съ високомѣрие и неохота да влѣзатъ въ подробно разглеждание на въпроситѣ. Покровителството на Руссия, нейнитѣ постоянни благодѣяния къмъ нашето отечество и мѣрканието на България сѫщо тъй къмъ една по-голѣма роля на Балканский полуостровъ, каратъ мнозина отъ нашитѣ съсѣди да исказватъ една досада, която не е далечь отъ чуството на завистьта, точно тъй както правятъ и нѣкои отъ нашитѣ българе спрямо Сърбия, безъ да помислятъ, че има голѣмъ просторъ и за Сърбия и за България и че не въ завистьта и взаимнитѣ прѣпятствия ще търси всѣка отъ тѣхъ осѫществението на своитѣ справедливи домогвания

Да поведе прѣговори съ България по нѣкои въпроси за границата Сърбия е приела само слѣдъ като се е оградила съ множество гарантии, че само за извѣстни въпроси ще се

говори и че за нищо друго не ще се помянува. Нъ и подирь тѣзи недовѣрчивости и ограничения, за нашата мисия въ Сърбия никой отъ сърбскитѣ вѣстници не помянѫ, никой не изказа мнѣнието си по тоя въпросъ, никой не пожела да се даде добъръ и удовлетворителенъ край на тая работа. Повече: сърбскитѣ дьржавници явно изказвахѫ съмнѣние, че България би имала право да сключва съ другитѣ дьржави конвенции по каквито и да било прѣдмѣти. Явно бѣше, че на тѣзи мѫжи не се щѣше да считатъ България, поне въ това отношение близка и до нѣкждѣ равна на Сърбия.

За притязанията на Сърбитѣ върху нѣкои части отъ Македония и България азъ вече казахъ нѣколко думи. Сега ще додамъ, че сърбскитѣ учени и дьржавни мѫжи искатъ да забашѫтъ всичко, което понѣкакъвъ близъкъ начинъ напомня на сърбитѣ за съсѣдството и близостьта на България. Съ тая цѣль тѣ прѣмълчаватъ за българщината на Хайдутъ Велка, а други прѣкрьщуватъ една притокъ на Морава, притока който иде откъмъ югъ и който народа нарича и до днесь *Бугарска Морава*. Сега въ книгитѣ и географическитѣ карти тоя притокъ отъ Морава се нарича *Източна Морава*, а на Хайдутъ Велка нѣкои сѫ готови да припишѫтъ румънско происхождение, само да го не нарекѫтъ българинъ.

Като указвамъ на тѣзи чувства на нѣкои отъ сърбитѣ къмъ България и на нѣкои българе къмъ Сърбия, азъ съмъ далечь отъ мисъльта да укоря нѣкого. Моята цѣль е да покажѫ и тука, че между българе и сърби сѫществуватъ недоразумѣния, които за интереситѣ на двѣтѣ страни трѣба поскоро да се устранятъ. Тъй като сѫдбитѣ на двата народа трѣба да стоятъ по-горѣ отъ волята и капризитѣ на нѣколко българе или сърби, то безумно е да си завиждатъ двата народа и да се мѫчѫтъ да си вредятъ взаимно било чрѣзъ несъгласия, било чрѣзъ тайни, недостойни за братственни народи противодѣйствия. Чрѣзъ тѣзи дѣйствия тѣ само си бъркатъ по скоро и по пълно да достигнѫтъ осѫществението на

своитѣ задачи, когато, напротивъ, съ съгласие и съ взаимна поддържка всичко туй може да се достигне много по скоро и по съвършенно. Събитията днесь се развиватъ тъй бистро, щото ний, българе и сърби, нѣмаме нито минута да губимъ въ недоразумѣния. Изгубената минута е вредъ за двѣтѣ държави и полза за онѣзи, които отдавна се готвятъ да ни поглътнѫтъ, както поглътнѫхѫ нещастнитѣ славянски области Босна и Херцеговина. Ни умно, ни достохвално ще бѫде за Сърбия и за България ако по причина на дребнитѣ имъ недоразумѣния се даде време и възможность на непріятелитѣ да нагазятъ дори въ сърдцето на Балканский полуостровъ.

За да свършѫ съ сърбскитѣ партии, азъ ще кажѫ, че освѣнь поименованитѣ три партии между младитѣ въ Сърбия почева да се образува друга четвърта *социалистическа* партия. Нейнитѣ членове сѫ все млади хора и се познаватъ по широкитѣ поли на тѣхнитѣ шапки; а нейний органъ *Борба* се приема и чете отъ ученицитѣ, отъ онѣзи млади, които нѣматъ еще никакво положение, и отъ нѣкои работници. Върху държавнитѣ и гражданскитѣ работи тая устрояюща се партия нѣма еще никакво влияние.

XIII.

Държавното устройство на Сърбия се опрѣдѣля въ «Устав Кньажества Србије». Този уставъ е прогласенъ въ времето на регентството, въ 1869 год., когато нинѣ царствующий краль еще не бѣше достигнѫлъ своето съвършеннолѣтие. До тогава Сърбия се е управлявала по установенията на дарованний ней отъ Султанъ Махмуда Хатъ въ 1839 година и за народно прѣдставителство е имала назначаванний отъ князьтъ Държавенъ Съвѣтъ.

Който иска да изучи духа и наредбитѣ на тойзи «Устав», нему не остава освѣнъ да прочете проекта за уставъ Българското Княжество, проготвенъ отъ Князя Дондукова и

подложенъ на обсѫждането на Учредителното Народно Събрание въ Търново на 1879. Този проектъ е прѣводъ отъ сърбский „Устав" съ незначителни измѣнения.

Споредъ „Устава" Сърбското Княжество, (днесь кралевство) е уставна държава, въ която законодателната власть извършватъ Нар. Скупщина и Князя. Всѣка околия и всѣки окрѫженъ градъ иматъ право да испращатъ прѣдставители (по сърбски: посланици) въ скупщината, като избиратъ по единъ прѣдставитель на всѣки три хиляди порѣзски глави. На това основание страната избира около 144 прѣдставители, на които, пакъ по наредбитѣ на сѫщий „Устав", князя прибавя чрѣзъ назначение отъ себе си други 48 прѣдставители или по едного на всѣки трима избранни прѣдставители.

Отъ избираемитѣ се изисква, освѣнъ другото, да иматъ възрастъ не по малко отъ 30 години и да плащатъ годишенъ данъкъ за имота, за работата или за дохода си най малко 6 талира (около 27 франга). Чиновницитѣ, адвокатитѣ, военнитѣ и правителственнитѣ пансионери не могѫтъ да бѫдѫтъ прѣдставители по изборъ. Напротивъ, назначаванитѣ отъ краля прѣдставители могѫтъ да се вематъ изъ всичкитѣ классове на обществото съ изключение на военнитѣ чинове.

Не е трудно да се види, че при туй си устройство скупщината всѣкога може да стане орѫдие на правителството. Щомъ къмъ прѣставителитѣ по назначение се прилепятъ нѣколко отъ прѣдставителитѣ по изборъ, правителството вече държи скупщината въ рѫцѣтѣ си и може да прави сънея, каквото иска. Прѣдаденитѣ на правителството прѣдставители всѣкога като се намиратъ на лице и дѣйствоватъ поедна посока; а пъкъ другитѣ прѣставители като сѫ разъединени по причина на партизанството и често мнозина отъ тѣхъ отсѫтствоватъ, правителството всѣкога ще намѣри възможность да прѣкара своитѣ прѣдложения и своитѣ искания

Отъ таквози положение би се избавила скупщината само-

въ такъвъ случай, противуправителственната партия е твърдѣ силна и съ влиянието си съдѣйствова да са избере голѣмото болшинство на прѣдставителитѣ изъ редоветѣ на опозицията, както се прѣдвижда да стане въ прѣдстоящитѣ избори.

Прѣставителитѣ се избиратъ за три години и рѣшаватъ въпроситѣ въ скупщината по вишегласие на присѫтвующитѣ членове. За да има засѣдание трѣба да присѫствоватъ поне тритѣ четвьртини отъ прѣдставителитѣ.

За прѣдсѣдатель и подпрѣдсѣдатель скупщината избира измежду прѣдставителитѣ шесть кандидати, отъ които князя утвьрждава едного за прѣдсѣдателъ, а другиго за подпрѣдсѣдатель.

Прѣдложенията за издавание, измѣнение, допълвание и истълкувание на нѣкой законъ могѫтъ да се правятъ и отъ страна на князя и отъ страна на скупщината. Формалнитѣ обаче проекти за това могѫтъ да излазятъ само отъ князя.

Ако при разглѣжданието на бюджета за идущата година между правитѣлството и скупщината не може да произлѣзе съгласие, князя има право да обяви съ указъ, приподписанъ отъ всичкитѣ министри, че бюджета на минѫлата година има сила и за настоящата.

Дьржавний съвѣтъ въ Сьрбия по назначението и задачата си съотвѣтствувова на едноименний съвѣтъ въ България. Разлика има само въ начина, по който се назначаватъ членоветѣ, въ уважението, съ което се ползоватъ тѣзи учреждения въ двѣтѣ страни, и въ нѣкои други подробности. Въ Сьрбия всичкитѣ членове на дьржавний съвѣтъ (не по малко отъ 11 и не по много отъ 15) се назначаватъ отъ краля и по това самий съвѣтъ получава характетъ на кралевски съвѣтъ, на който значението днесь се е намалило, нъ който до въвождането на „Устава" се е ползовалъ съ голѣми права и съ голѣма сила. Безъ негово разрѣшение и удобрение князя не е могълъ да издава никакви наредби, да отрежда нови даждия и да извьршва неограничена власть въ извънреднитѣ

и труднитѣ за дѣржавата сулчаи. Таквази власть той добивалъ само чрѣзъ съизволението на съвѣта, както е станѫло съ пълномощията на Княза Михаила въ 1862 година. До тогава, до въвожданието на „устава", мнѣнията на съвѣта сѫ били обязателни за главата на дѣржавата и всѣкога сѫ се почитали и слушали. Сърбскитѣ князове сѫ се относяли къмъ дѣржавний съвѣтъ съ уважение и за това съвѣта еималъ уважение и въ народа, въ обществото. И днесь еще, когато тоя съвѣтъ се е обърнѫлъ на домъ за инвалидитѣ, и днесь той повече се ползова съ почетъ прѣдъ царя и обществото, нежели наший дѣржавенъ съвѣтъ, който трѣбаше да има повече тяжесть, като учреждение повечето избирателно. Нъ види се, че еднаквия и сѫщия уставъ на двѣтѣ учреждения иначе се разбира и прилага въ Сърбия, иначе въ България.

Дѣржавний Съвѣтъ въ Сърбия е учреденъ на 1839 год. на основание на горѣпомянѫтий султански хатъ (отъ Декемврия 1838), а е прѣустроенъ и значително ограниченъ въ неговитѣ права на 1869 гѫдина. Отъ тая послѣдня дата правата на Съвѣта да удобрява наредбитѣ и да разрѣшава новитѣ даждия сѫ прѣминѫли на скупщината, а нему сѫ възложени слѣдующитѣ функции:

1. Да си дава мнѣнието върху въпроситѣ, които му се подлагатъ отъ правителството.

2. По прѣдложение на правителството да приготвя и разгледва законопроектитѣ по разнитѣ клонове на управлението.

3. Да разгледва и рѣшава жалбитѣ противъ министерскитѣ рѣшения по спорнитѣ административни въпроси.

4. Да рѣшава прѣреканията между адинистративнитѣ власти.

5. Да удобрява расходитѣ изъ непрѣдвиденитѣ суммы и изъ суммитѣ за общитѣ сгради, когато тия расходи надминаватъ въ всѣки отдѣленъ случай извѣстна сумма.

6. Да удобрява втѫпването на сърбско поданство на лица отъ чужда националность.

7. Да удобрява държавни заеми до 200,000 дукати (австр. жълтици) и извънредни кредити до 30,000 дукати въ таквизи случаи, които прѣдвижда членъ 66 отъ „устава.“

8. Да рѣшава въпроситѣ за придатъчни стотинки въ околиитѣ и общинитѣ, когато тѣзи стотинки прѣвишаватъ суммата, до която е прѣдоставено на самитѣ земски власти и учреждения да се облагатъ, а сѫщо така и въпроситѣ за заеми на окрѫзитѣ, околиитѣ и общинитѣ.

9. Да удобрява продаването и отчуждаването на недвижими имущества въ окрѫзитѣ, околиитѣ и общинитѣ.

10. Да рѣшава заплащанието на онѣзи суммы, за които се види, че нѣма отъ гдѣ да се платятъ.

11. Да удобрява въ извънредни случаи даването заеми изъ държавната касса или изъ *управу фондова.*

12. Да удобрява спогодбитѣ (тъкмежитѣ), които се намѣратъ, че сѫ полезни за държавата.

13. Да иска отъ контролното управление (отъ смѣтната палата) рапорти и обяснения върху държавнитѣ смѣтки.

14. Да рѣшава, трѣба ли споредъ закона да се отчужди частно недвижимо имущество за обществена полза.

Членове на Държавний Съвѣтъ не можѫтъ да бѫдѫтъ лица, които не сѫ напълнили 35 години, които не сѫ служили поне 10 години на държавата и нѣматъ въ Сърбия недвижимъ имотъ.

Министерства въ Сърбия има седьмь: 1) унутрашньих дѣла (на вътрѣшнитѣ дѣла), 2) иностраних дѣла (на външнитѣ дѣла), 3) правде (на правосѫдието), 4) просвете и црквених дѣла (на просвѣщението и на духовнитѣ дѣла), 5) граѣевина (на обществennитѣ сгради), 6) финанције (на финанциитѣ) и 7) военно министерство. Прѣдполага се да се открие наскоро и министерство на търговията.

На министритѣ и на членоветѣ на държавний съвѣтъ се заплаща толкози, колкото се плаща на подобнитѣ службаше въ България.

На министритѣ, които сѫ подали оставка или сѫ били

уволнени и неназначени на друга служба, се плаща докѣ стоятъ безъ служба, нѣщо като повечко отъ половината на министерската имъ заплата.

При множеството на бившитѣ у насъ министри такъвъ редъ би съсипалъ българската хазна.

Министритѣ се обвиняватъ отъ скупщината за издайничество отечеству или князю, за нарушение на „устава“, за взяточничество и за злоупотребление държавни суми; а се даватъ подъ сѫдъ, ако на това се съгласятъ двѣтѣ третини отъ присѫтствующитѣ прѣдставители. Обвиненитѣ министри сѫди държавното сѫдилище, състава на което се опрѣдѣля съ особитъ законъ.

Както и у насъ, министерствата се раздѣлятъ на отдѣления. Началницитѣ и подначалницитѣ на отдѣленията сѫ опитни и достойни людие. Между тѣхъ има хора съ добро име и значителенъ писателски авторитетъ. Началникъ на полицейското отдѣление въ министерството на вътрѣшнитѣ дѣла е г-нъ Миланъ Миличевичъ, извѣстно между сърбский свѣтъ лице не само съ своитѣ съчинения, нъ и съ дълбоко познавание на сърбската история, на сърбскитѣ Нрави и на сърбската емя. Той е членъ на Сърбското Ученó Дружество, на Общество Любителей Российской Словесности и на Хърватский Педагогический Сборъ.

Административното и сѫдебното дѣление на държавата, както и функциитѣ на държавнитѣ власти, съ малки различия, сѫ почти сѫщитѣ, както и въ България. По сѫдебната часть въ Сърбия има това повече, че тамо има общински сѫдове и че самитѣ околийски началници могѫтъ да сѫдятъ извѣстни простѫпки и да затварятъ на кратки срокове. Околийскитѣ началници сѫ натоварени и съ длъжностьта да залягатъ за своевременното внасяние на даждията отъ населението. Въ отношение на административното дѣление има тая разница, че окрѫзитѣ и околиитѣ сѫ помалки отъ еднаквитѣ единици въ България. Въ Сърбия окрѫзитѣ не достигатъ съ числото на жителитѣ си до 100000 души.

Околиитѣ тука се наричатъ *срѣзове,* а околийскитѣ началници и *капитани.* Околии има съ жители до 12000 души. Най голѣмитѣ отъ тѣхъ не надминаватъ по числото на жителитѣ си цифрата 20—25000 души.

Въ много окржжни градове освѣнъ сѣдалището на централната околия, намиратъ се и сѣдалища на други околии. Това се прави за по-удобно помѣщение на околийското началство. Въ селата мжчно се намиратъ подобни помѣщения.

Повишаванието на чиновницитѣ въ Сърбия е и медленно, и трудно. Старшинството се пази и въ рѣдки случаи се нарушава. Бистри повишения се даватъ само за заслуги и за отлични способности. Въ канцеляриитѣ на околийскитѣ и окржжнитѣ началници вий често ще срѣщнете писци изъ въспитанницитѣ на гимназиитѣ и на Великата Школа. Тѣзи лица оставатъ на таквизи мѣста прѣзъ цѣли години, доклѣ се прѣдстави случай и редъ да бждатъ повишени.

Сърбската полиция състои изъ пандури и жандарми, които зависятъ напълно отъ административнитѣ власти. Жандарми има само въ Бѣлградъ и Нишъ, а въ всичкитѣ други градища и по окржзитѣ сжществуватъ старовремскитѣ пандури съ тѣхнитѣ разнообразни и раждиви пушки и пищови, съ тѣхното селско и разновидно облѣкло, съ съвършенното отсжтствие на военно обучение и съ тѣхний не толкози доволенъ видъ. Тий сж безсрочни волнонаемници, които сж длъжни сами да си набавятъ конитѣ, въоржжението и облѣклото съ малката и недостатъчната плата, която имъ се дава. Тия пандури повече сж приспособени да испълняватъ разнитѣ мирни поручения на властитѣ, отъ колкото да поддържатъ порядъка и тишината. Порядъка се поддържа повече отъ мирното настроение на населението, нежели отъ полицейската сила. Въ нѣкои окржзи полицията е слаба да прѣкрати и подвигитѣ на двама трима разбойници и да запази добрѣ уловенитѣ отъ тѣхъ. Прѣди малко Валевский окржгъ бѣше потрепералъ отъ единъ разбойникъ и полицията прѣзъ цѣла година не би въ състояние да тури край на злочинствата на

тоя человѣкъ, който се знаяше много добрѣ, кой е, отгдѣ е и какъвъ е.

Сърбский бюджетъ прѣзъ миналата година, отъ 1 Ноември 1881 до 1 Ноември 1882, е възлазялъ въ дохода си на 32,635,000 динаря, а въ расхода на 32,611,191 динарь. Значи дохода е надминавалъ расхода съ 23,808 динаря.

Дохода се е съставялъ изъ слѣдующитѣ статии:

1. Данъкъ върху имота и дохода	10750000
2. Налогъ върху занаятитѣ	850000
3. Мита	4200000
4. Акцизъ на пивото и тютюня	1925000
5. Сборъ за право да се търгува съ соль, тютюнъ и да се извършва рудокопства	690000
6. За право да се търгува съ спиртни питиета	800000
7. Сждебни и административни такси . . .	1500000
8. Сборъ за право да се сѣче гора . . .	100000
9. Доходъ отъ държавнитѣ имоти	280000
10. Доходъ отъ Управу Фондова	350000
11. « « Дьржавната печатница . . .	350000
12. « « Поща и Телеграфъ	500000
13. « « Школский фондъ	1050000
14. « « Санитетский фондъ	900000
15. « « разни дребни статии . . .	290000
16. Придатъчни стотинки за исплащание на дьржавний дългъ	2300000
17. Недобори отъ миналитѣ години	2000000
18. Случайни, непрѣдвидени доходи	1800000
19. Повращение на разни кредити	2000000
Всичко .	32635000

Расхода се распрѣдѣля по разнитѣ вѣдомства както слѣдва:

1. Кралевска цивиль-листа. . . . дин.	1,200,000
2. Лихви и амортисменти на дьржавни-	

тѣ займове	7,400,937	
3. Народна Скупщина	200000	
4. Държавенъ Съвѣтъ.	138980	60
5. Допълнителна плата на прѣдсѣдателя на Минист. Съвѣтъ.	5052	
6. Чиновници на кралевский дворецъ . .	16166	40
7. Кредитъ за извънредни расходи . .	450000	
8. Нови пенсии прѣзъ годината . .	50000	
9. Доплата на авансирани чиновници .	25000	
10. Пенсии.	651835	26
11. Министерство на Правосъдието и контролно управление.	1823226	
12. Министерството на Просвѣщението и на черковнитѣ дѣла.	2,636.388,	95
13. Министерство на Външнитѣ дѣла. .	670692,	80
14. Министерство на Вжтр. дѣла. . .	4,846,746,	68
15. Минист. на Финанциитѣ.	1,149,750,	42
16. Военно Министерство.	8,933,595,	38
17. Минист. на Общитѣ Сгради. . . .	2,403,820.	50
Всичко.	32,611,191,	99

Тъй като по тежката частъ отъ даждията пада на градското население, то туй население грижливо спазва сегашний поорядъкъ на облагането и охотно си дава помощьта на оная партия, която обѣщава ако не намалението на даждията поне спазването на сегашния имъ размѣръ.

По отношение къмъ даждията жителитѣ въ Сърбия сж раздѣлени на 6 разреда. Въ първий разрѣдъ влазятъ лицата, които иматъ имущество до 2000 авсгр. жълтици или мѣсячень доходъ до 100 талира (450 лева); а въ послѣдний, които иматъ имотъ до 200 жълтици или помѣсячень доходъ до 6 талира (21 левъ).

Освѣнъ налога на имуществото и на дохода си, земледѣлческото и скотовъдческото население въ Сърбия други налози почти не плаща, когато на другитѣ съсловия, както се види отъ бюджета, много таквизи тежжтъ. Като заплати

налога за имота или дохода си, кръчмарина напр. е длъженъ да заплати акцизъ за всѣки съсѫдъ отъ питието, което купува за продаване, и еще такса за извършване на занятата. Таквази такса заплащатъ и всичкитѣ други занаяти. Чиновницитѣ и слугитѣ, които получаватъ отъ 720 до 5000 динара плащатъ по $^1/_2$ %; адвокатитѣ, спицеритѣ, докторитѣ и архитектитѣ плащатъ отъ 40 до 100 динара въ годината. Учителитѣ, фотографитѣ, типографитѣ и вѣстникаритѣ — отъ $7\ ^1/_2$ до 20 динара; свещеницитѣ — отъ 7 до 20 динара. Търговцитѣ плащатъ годишно отъ 10 до 200 динара; сарафитѣ — отъ 15 до 80 динара, кръчмаритѣ и хотелджиитѣ — отъ 5 до 75 динара; хлѣбаритѣ и касапитѣ отъ 5 до 75 динара; тютюнджиитѣ плащатъ отъ 10 до 100 динара, и т. нат.

Сръбскитѣ финансии до послѣднята война, ако и да не сѫ били въ цвѣтуще състояние, не сѫ знаяли и никакво затруднение. Войната на 1876 и оная на 1877—78, както и построяването на желѣзнитѣ пѫтища въ дръжавата, хвърлихѫ Сърбия въ дългове, за които ежегодно се плащатъ за лихви и за погашение около 7—8 милиона динаря. Днесь тая сумма фигурира въ бюджета съ 7400937 динаря.

Отъ вѣстницитѣ бѣхъ чувалъ, че голѣма часть отъ сърбский народъ и отъ сърбскитѣ прѣдни хора били противъ конвенцията, която се заключи между сърбското правителство и Бонту, прѣдставителя на французката днесь фалирала банка Union, съ троинственната цѣль: 1) да се заключи заемъ отъ 100 милиона динари за построяване желѣзенъ пѫть отъ Бѣлградъ до Врания съ клонъ до Смедерево на Дунавъ; 2) да се прѣдостави построяването на пѫтя на истий Бонту и 3) да се възложи експлоатацията на пѫтя пакъ на Бонту, и че за тая конвенция се било говорило, че е тягостна и съсипителна за Сърбия; никога обачѳ като не бѣхъ прочиталъ самата конвенция, нейната тягостность не бѣше ми толкози ясна. Сега азъ видѣхъ съдържанието ни конвенцията и могѫ да кажѫ на читателитѣ, какво е нейното съдържание.

Споредъ съдържанието на първата часть отъ конвенцията, Сърбия прави чрезъ Бонту единъ заемъ отъ 100 милиона франгове за расходитѣ по построяване на горѣрѣченний желѣзенъ пѫть. Срѣщу този заемъ сърбското правителство издава 200,000 облигации, всѣка по 500 франга и плаща годишна лихва срѣщу всѣка облигация по 25 фр. или 5%. Нъ тъй като сърбското правителство въ дѣйствителность получава не 100 милиона, а само 71,400,000 фр. или само 357 фр. срѣщу всѣка облигация, то и дѣйствителната лихва се въскачва на 7%.

Заема ще се исплаща въ продължение на 50 години. Срѣщу лихвитѣ и амортизацията сърбското правителство ще плаща ежегодно 6000000 фран., отъ които въ ржцѣтѣ на Бонту ще брои 5,462,380 фр. а останѫлитѣ 537620 фр. ще се депозиратъ срѣщу исплащанието на извѣстни расходи по желѣзний пѫть, расходи които оставатъ върху самото правителство. Отъ тая сумма (6000000 фр.) 5000000 сѫ лихви, а единъ милионъ амортисменгъ. Нъ този начинъ за исплащание дълга и лихвитѣ е много тягостенъ за Сърбия, защото съ амортизацията на капитала увеличава се таксата на лихвата, сир. Сърбия плаща толкози лихва и въ послѣднята година на срока отъ 50 години, когато ужь капитала е почти исплатенъ, колкото и въ първата година, когато капитала е еще цѣлъ. Срѣщу заема отъ 7140000 фр. Сърбия ще плати една сумма отъ $50 \times 6000000 = 300,000,000$ фр.

Наистинѫ въ конвенцията се говори, че въ първитѣ години, доклѣ се построи цѣлий пѫтъ и се внесе цѣлата дѣйствителна стойность на облигацията сир. 357 фр., една часть отъ лихвитѣ ще се икономиса; нъ тѣзи икономии въ състояние ли ще бѫдѫтъ да облекчѫтъ общата тягость на цѣлий заемъ?

Редовното и точното исплащание на годишнината отъ 6000000 фр. се гарантира отъ страна на Сърбия съ държавнитѣ приходи: а) съ чистий доходъ отъ самий желѣзенъ пѫть; б) съ дохода отъ митницитѣ и в) съ налога върху имота и дохода за останѫлата часть.

Нъ не е само въ това тежкото на тая часть отъ конвенцията. Членъ 6 отъ нея постановява, че заема трѣба да се употрѣби само за построяване на желѣзний пѫть, чл. 8 задлъжава сърбското правителство да употрѣбява всичкитѣ зависящи отъ него срѣдства, когато туй се поиска отъ Бонту, за поддържание курса на облигациитѣ въ главнитѣ борси на Европа; а въ членъ 15 се поставя за непрѣмѣнно условие, че реализиранний заемъ не ще се прѣдава на сърбското правителство, а ще остава въ рѫцѣтѣ на Бонту и ще се съхранява или въ касситѣ на Union или въ касситѣ на французката Банка, отгдѣто само Бонту има право да го изтегля споредъ мѣрката на потрѣбата. Туй унизително за сърбскитѣ финанси условие би причина на нови загуби за Сърбия, защото реализиранний до фалирането на Union заемъ влиза сега въ массата на пассива и бозна колко на % ще се падне при исплащането.

Втората часть на конвенцията нарежда условията за построяването на желѣзницата. Прѣдприемательтъ е Бонту. Расходитѣ по отчуждението на земитѣ, прѣзъ които ще мине пѫтя, и по временното залавяние на мѣста и здания, принадлежащи на частни лица, ще се произвождатъ отъ самото правителство. Сѫщо тъй върху правителството оставатъ и расходитѣ за построяване на моста върху Сава и на линията отъ Сава до Бѣлградската станция. За останѫлото отъ линията правителството се обвързва да заплати на Бонту за всѣки километъръ по 198,000 фр. Тая километрическа цѣна ще се исплаща споредъ мѣрката на искараната работа и по ситуации отъ самий прѣдприимачъ. Паритѣ ще се получаватъ въ края на всѣки мѣсецъ въ Парижъ или гдѣто пожелае прѣдприимача. При всѣко плащание се задьржатъ 10 % за гаранция. Въ ситуациитѣ ще фигуриратъ и привезенитѣ за пѫтя материали и привременнитѣ постройки. Щомъ се свърши линията и се примѣри, прѣдприимача получава на пълно всичкитѣ задьржани за гаранция сумми.

На километрическата цѣна, която се плаща на прѣд-

приимача, като се приложатъ и расходитѣ за моста на Сава, за прѣкарването линията отъ моста до Бѣлградската станция, за отчуждение на земитѣ подъ пѫтя, за привременнитѣ постройки, които отсетнѣ ставатъ *баталъ* и др. под., тогава тая цѣна, споредъ прѣсмѣтанията на нѣкои критици на конвенцията, ще се въскачи на около 235,000 фр.

Ако правителството поиска да построи клона Нишъ-Пиротъ-Цариброд или да прибави нови постройки къмъ главната линия, то не може да даде тѣзи работи освѣнъ на сѫщий прѣдприимачъ. Таквизи прибавочни работи ще се плащатъ на прѣдприимача споредъ прѣдставенитѣ смѣтки и оправдателни документи.

Прѣдприимача не само не плаща мито за въвезенитѣ релси, сѣчива, машини и други потрѣбни за желѣзницата материали, както и тимбро и други правителственни такси за всичкитѣ книжа и актове, които се отнасятъ до построението на линията, нъ еще има право да се ползова отъ правителственнитѣ гори и каменоломници срѣщу едно умѣренно възнаграждение.

Недоразумѣнията по построяването на пѫтя или по тълкуването на конвенцията се рѣшаватъ чрѣзъ арбитражъ. Тоя сѫдъ се състави отъ единъ или два члена избрани отъ сърбското правителство, отъ единъ или два члена избрани отъ прѣдприимача и най послѣ отъ единъ или два члена, повикани отъ самитѣ арбитри на двѣтѣ страни или, въ случай на несъгласие, избрани отъ главний съвѣтъ за мостоветѣ и шосетата въ Белгия.

Срѣщу тѣзи ясни, опрѣдѣлени и тежки задлъжения сърбското правителство получава отъ Бонту слѣдующитѣ не толкози опрѣдѣлени обѣщания — че прѣдприимача ще се съгласи съ сърбското правителсто за срока, до когато желѣзницата трѣба да бѫде готова, че той ще бѫде подчиненъ на сърбскитѣ закони въ всичко, що се касае до постройката, че правителството ще има право, ако го рѣши арбитрарний сѫдъ, да прѣдаде работата на други прѣдприимачь, нъ за смѣтка

на Бонту, ако се види, че този послѣдний кара работата полека.

Третята часть отъ конвенцията заключава съглашенията върху експлоатацията на бѫдѫщата желѣзница. Въ тая часть прѣдвидливостьта на Бонту става еще по-ясна и по-голѣма.

Бонту се натоварва съ експлоатацията на линията на единъ срокъ отъ 25 години. Мобилитѣ на станциитѣ и подвижний материялъ на желѣзницата доставя експлоататора, който ще вози пѫтницитѣ и стокитѣ по тарифа, удобрена отъ правителството. Правителството гарантира на Бонту: 1) за 4 влака (трена) въ денъ (два въ една страна и два въ друга) съ по единъ локомотивъ по 7800 фр. на километръ въ годината; 2) за всѣки особенъ влакъ, който ще тръгне по заповѣдь на правителството, отъ 2 до 4 фр. на километръ за всѣко пѫтуване; 3) 5 % лихва върху стойностьта на подвижний материалъ и 2 % амортисментъ на тая стойность; 4) единъ дѣлъ отъ 2 % отъ цѣлий (brute) доходъ на желѣзницата; 5) особенно исплащание на разноскитѣ по увеличението на станциитѣ и пѫтищата около тѣхъ; 6) правителството поема отгорѣ си и исплаща по оцѣнение подвижний материалъ слѣдъ истечението срока отъ 25 години, и най-послѣ 7) исправлението на пѫтя подиръ разрушенията по форца мажора ще стават за смѣтка на правителството.

Споредъ едно приблизително прѣсмѣтание, Сърбия само по експлоатацията на пѫтя се задължава да плаща една сумма между 3500000 и 4000000 фр., която като притуримъ на лихвитѣ за заема (6000000), цѣлата годишнина се въскачва тогава на 10 милиона фр. Дохода отъ желѣзницата ще може ли поне приблизително да покрие тѣзи расходи? Въ Сърбия малцина вѣрватъ, че дохода отъ пѫтя за много време ще може да надмине половината отъ расхода.

Его какъ е разрѣшенъ въпроса за желѣзницитѣ въ Сърбия; ето защо срѣщу това рѣшение викатъ много сърби. За причинитѣ, по които то е станѫло таквозь, въ Бѣлградъ се правятъ всѣкакви прѣдположения, които хвърлятъ дебела сѣнка върху репутацията на нѣкои министри и даже на лица

много по-високо поставени. Като оставимъ на страна предположенията, за насъ остава ясно, че въ разрѣшението на въпроса се е постѫпило не само прибързано и лекомисленно, нъ и противъ най-елементарнитѣ правила на политическата икономия, най вѣщъ въ която се прогласява отъ сърбитѣ твореца на конвенцията, финансовий министъръ *Миятовичъ*.

Наистинѫ, кредита на Сърбия не е билъ твърдѣ голѣмъ; за да е било възможно да се чакатъ съвършенно сгодни прѣдложения отъ страна на европейскитѣ капиталисти за заемъ въ полза на тая държава; не подлежи обаче на съмнѣние, че съ по-голѣмо търпение и съ по малка поспѣшность сърбското правителство успѣло би да намѣри поне прѣдприимачи, които бихѫ се натоварили да построятъ желѣзницата на посгодни за Сърбия условия. Като може да даде добра гаранция, както и дава, то би могло и самий заемъ да сключи на по-добри условия. Съ прибързването си то е днесь излъгано не само съ заема, нъ и съ съглашенията за построяването и експлоатирането на желѣзницата. Сега то е оставило на страната на Бонту всичкитѣ ползи и прѣимущества, а за себе си е спазило само голото утѣшение, че скоро ще има желѣзенъ пѫть.

Впрочемъ една часть отъ заслугата по тая работа трѣба да се отдаде на приятелството на Австрия къмъ Сърбия. Безъ съвѣтитѣ и наляганията на Австрия, Сърбия едва ли щѣше да бърза да отваря пѫтища за австрийскитѣ интереси и затруднения за себе си и за своитѣ финанси. Пиротъ и Лѣсковецъ много скѫпо се искупуватъ!

Примѣра на Сърбия може да ни бѫде отъ голѣма полза. Отъ Сърбия ний можемъ да се научимъ, че ненужний за самата страна желѣзенъ пѫтъ може да стане причина за материално разорение на държавата и че даже повече потрѣбнитѣ линии могѫтъ да натоварятъ страната съ непосилни тягости, ако бѫдѫтъ построени не на справедливи и изгодни за тая държава условия. У насъ иде дума за построяване желѣзенъ пѫть отъ София до Русчукъ. Ако тоя пѫть е ну-

женъ за интереситѣ или за самосъхранението на България и на цѣлокупния български народъ, княжеството ще направи голѣмъ грѣхъ да прѣнебрегава тая нужда и да отстжпва прѣдъ жьртвитѣ тамъ, гдѣто тѣзи жьртви се искупуватъ съ голѣмитѣ си ползи. Ако напротивъ пжтя не е отъ онѣзи нужди, неудовлетворението на които влече подирѣ си по голѣми народни загуби, тогава безумно ще бжде да се пристжпа до прѣдприятия, които, като поглъщатъ наличнитѣ и възможнитѣ средства на хазната, оставатъ другитѣ народни и дьржавни нужди, много пжти нужди по сжществени, безъ всѣкакво удовлетворение и така запушватъ пжтя къмъ всестранно и по-пълно напрѣдване.

Шоссета въ Сьрбия има между всичкитѣ почти окржжни градища; нъ тъй като тѣзи шоссета сж построени само съ насипване на земля и пѣсъкъ, безъ камънна подстилка, и не се поправятъ толкози често, то въ повечето мѣста, особенно прѣзъ зимно и дъждовно време, тѣ се намиратъ въ твьрдѣ лошо състояние. Ходянието по шосето отъ Ягодина до Смедерево, по което шоссе минаватъ жителитѣ на много отъ срѣднитѣ сьрбски окржзи, когато отиватъ въ послѣдний градъ да си продаватъ произведенията, въ таквози развалено време става много тежко и мжчно.

Сьрбскитѣ началства приписватъ туй лошо положение на шосетата на това обстоятелство, гдѣто правянието и поддьржанието на пжтищата лежятъ на населението и се извьршватъ съ ангария. За да свьршали по скоро, жителитѣ не се грижали да направятъ по хубава работа, а по бьрза и по лесна, макаръ и твьрдѣ несъвьршенна и малотрайна. За да се поставятъ пжтищата въ по добро състояние, прѣдполагаше се щото ангарията да се обьрне на *прирез* сир. на придатъчни стотинки, които заедно съ даждията ще се разхвьргатъ върху населението и ще се употрѣбяватъ отъ самото правителство за построявание и поддьржание на пжтищата чрѣзъ наемни работници.

Освѣнъ мжчнотиитѣ отъ недоброто състояние на пжти-

щата и отсѫтствието на добри пѫтнически кола пѫтуването по Сърбия не прѣдставлява други важни неудобства. Тамъ на всѣкадѣ се срѣщатъ добри *меани*, въ които пѫтника може да намѣри и сносно легло, и сносно ядение. Таквизи *меани* има и въ селата, и въ кѫрищата покрай пѫтя. Тѣхъ вий срѣщате на всѣки 10 — 15 километра.

Тѣзи *меани* се раздѣлятъ на три класса. *Меанитѣ* отъ I классъ трѣба да иматъ поне 5 стаи, отъ които три непрѣменно меблирани и нагласени за приемание на гости. Онѣзи отъ II классъ трѣба да иматъ най-малко 4 стаи, отъ които двѣ за гости.. *Меанитѣ* отъ III классъ иматъ най малко 3 стаи, отъ които едната за пѫтници. *Меанитѣ* се строятъ по опрѣдѣленъ въ закона планъ, а гдѣ каква *меана* трѣба да се построи, опрѣдѣля Министерството на Вѫтр-Дѣла. Нъ за да се издаде министерско разрѣшение просителя е задлъженъ да прѣдстави свидѣтелство отъ общината, въ прѣдѣлитѣ на която ще се строи *меаната*, че на това мѣсто е необходимо едно таквози заведение.

Много пѫти въ тѣзи *меани* има нарочити готвачки, сърбкини или маджаркини, които правятъ доста хубави ястиета. Нъ при голѣмитѣ си удобства за пѫтницитѣ, *меанитѣ* прѣдставляватъ и нѣкакви неудобства. Тъй напр. въ нѣкои отъ тѣхъ чистотата оставя твърдѣ много да се желае, а въ други спокойствие нѣма. *Меанитѣ* на селото *Сарaорци*, близу при Смедерево, се съдържатъ отъ цинцаритѣ не толкози чисто и лесно напълнюватъ пѫтницитѣ съ беспокойни насѣкоми. Младитѣ одаджийки повече обрѫщатъ внимание на друго, нежели на чистотата на стаитѣ и на постелитѣ. Въ други *меани* липсува спокойствието. Селянетѣ като се събиратъ да прѣкарватъ времето си въ крьчмитѣ, то често въ тѣхъ се повдигатъ таквизи шумове отъ разговори, викове, пѣсни, и спорове, щото възможность да се заспи не остава.

По градищата отелитѣ сѫ доста добри и пѫтника може да намѣри извѣстно спокойствие. И отелитѣ, и меанитѣ въ сравнение съ гостинницитѣ и ханищата въ българскитѣ села

и второстепенни градища, сѫ палати. Цѣнитѣ за постели и за ядение не сѫ по скѫпи отъ цѣнитѣ въ България. На много мѣста тѣзи цѣни сѫ значително по-долни. Голѣми цѣни държатъ въ Сърбия само отъ пѫтници извънъ и съ извѣстно положение. За насъ пѫтуването не можаше да стане толкози ефтино, защото не можахме да скриемъ своета положение. На много мѣста ний бѣхме принудени да плащаме за бутилка нѣготинско вѣтхо вино по 4 и повече динаря, само поатая причина, че бѣхме иностранци и нѣщо като пратеници на българското правителство, съпровождани отъ мѣстнитѣ началства. Доклѣ да узнайме цѣнитѣ на всичко и да се сѣтимъ, ний бѣхме принудени да плащаме на отеля въ Бѣлградъ 30 динаря на день за три стаи. По сетнѣ ний наченѫхме да плащаме само по 12 франга. Въ това отношение, въ отношение на исканитѣ цѣни, сърбскитѣ гостинничари не оставатъ по долу отъ нѣкои наши ханджии.

XIV.

Да описвамъ всичкитѣ страни на живота у сърбский народъ и да расказвамъ за всичкитѣ части на политическото и общественно устройство на Сърбия менѣ не е възможно, защото ни време ни средства не сьмъ ималъ да разгледамъ всичко това и да го изучѫ колко годѣ. За таквази работа се иска не само много време, нъ и дълбоко изучване на сърбский народъ въ неговото прѣминѫло и въ неговото настояще, а пакъ за пьрвото азъ не сьмь ималъ всичкитѣ нужни книги, а вьрху второто не сьмъ ималъ възможность да се вгледамъ, както трѣба. За да се запознае человѣкъ съ живота на единъ народъ не само въ неговитѣ общности, а и въ неговитѣ подробности, необходимо е да се остане между този народъ прѣзъ цѣли години и да се надникне надъ най затънтенитѣ части отъ тоя животъ. Таквози изучение като не ми е било възможно да направя, азъ се запирамъ на общноститѣ и, като указвамъ на

това, що се хвърга въ очитѣ на обикновенний наблюдатель, подробноститѣ и тънкоститѣ оставямъ за повече благоприятствованитѣ бѫлгарски пѫтувачи по Сърбия. Азъ прилагамъ на казаното вече за Сърбия нѣколко чърти изъ сѫдебний строй на съсѣдната държава и свършувамъ писмата си за Сърбия.

Въ Сърбия е въведена наредбата на подклѣтвеннитѣ сѫдии (жури) за всичкитѣ криминални дѣла. Тя е тука до нѣкѫдѣ видоизмѣнена, нъ сѫществува. Ето какъ се практикува тя въ Сърбия.

Общинитѣ съсъ 100 до 200 кѫщи избиратъ ежегодно измежду своитѣ членове по 6 лица за жури; общини съ по 200 до 300 кѫщи—по 8 лица, а общини съ повече отъ 300 кѫщи—по 10 лица.

Когато ще се сѫди обвинено въ криминално прѣстѫпление лице, сѫдилището призовава 8 отъ тѣзи жури, и именно четирма отъ общината, гдѣто се е извършило прѣстѫплението, и други четирма отъ общината, въ която живѣе обвиненний.

При откриването на процесса прокурора и обвиненний отхвърлятъ по двама отъ повиканитѣ 8 жури. Останѫлитѣ четирма заедно съ тримата сѫдии съставляватъ сѫдилището.

По изслушването на двѣтѣ страни и на свидѣтелитѣ вситѣ седьмь сѫдии се оттеглятъ на съвѣщание, въ което се разглежда и рѣшава въпроса за виновность или невинность на обвиненний. Веднажь тоя въпросъ рѣшенъ, работата на журитѣ е свършена.

На основание на какви членове отъ закона и въ каква мѣра трѣба да се накаже или оправдае обвинений, това опрѣдѣлятъ само сѫдиитѣ.

За да се обяви обвиненний виновенъ, трѣба да се съгласятъ върху това поне петь отъ седемьтѣхъ сѫдници (4 жури и 3 сѫдии).

Сърбското правителство отъ рано се е погрижило да нареди и въпроса за адвокатитѣ. Еще на 1862 Князь Михаилъ

съ съгласието на Дьржавний Съвѣтъ е прокламиралъ законъ, съ който сѫ се опрѣдѣляли не само длъжноститѣ и правата на адвокатитѣ, нъ и качествата на онѣзи, които искатъ да вьршѫтъ званието на адвокатъ. Този законъ, прѣгледванъ и измѣненъ на 1865, допълненъ е на 1871 и въ тая своя послѣдня форма прилага се днесь съ всичката възможна строгость.

Споредъ тоя законъ адвокатинъ не може да бѫде онзи, който не е сьрбски поданникъ, не е напълнилъ 25 години, не е свьршилъ курсъ въ юридически факултетъ, не е служилъ поне двѣ години въ нѣкое сѫдилище или при нѣкой аддвокатинъ, билъ е осѫжданъ, нѣма почтенно поведение и не е дьржалъ испитъ за адвокатинъ. Не даватъ испитъ само онѣзи лица, които сѫ свьршили курсъ въ юридический факултетъ и сѫ служили поне три години въ окрѫжното или въ друго по горньо сѫдилище. Адвокатина не може да занимава служба съ плата, нито да върши нѣкой другъ занаятъ.

Всѣкой адвокатинъ се приема и поставя за нѣкой окрѫгъ и не може да промѣни мѣстото си безъ разрѣшението на Министра на Правосѫдието.

За награжденията, които имъ се падатъ отъ лицата, що имъ искатъ помощъта, адвокатитѣ нѣматъ право да правятъ пазарлѫкъ. Ако нѣкой направи противното, пазарлѫка пада и виновний се наказва съ глоба.

Ако нѣкой адвокатинъ направи съгласие съ истеца и поиска да му се устѫпи, като награда (заплата), часть отъ искътъ, или пъкъ напусти искътъ когато не получи искано-то, такъвзи изгубва правото да адвокатствува и се глоби съ 10 до 50 талира (45—225 динаря).

Отнапрѣдъ адвокатина нищо не може да иска и да получава срѣщу награждението си. Той може да получава отъ повѣрителитѣ си напрѣдъ пари само за нужнитѣ разноски по процеса, и за всѣко таквози получване издава редовни квитанции. Освѣнъ това тѣзи суммы се вписватъ въ нарочити и задлъжителни за адвокатина книги. Ако нѣкой наруши поста-

новленията за квитанциитѣ и за книгитѣ (тефтеритѣ), наказва се до три пѫти съ глоба отъ 5 до 50 талира. Подиръ третократното наказание той се лишава отъ правото да адвокатствова.

Запрѣтено е на адвокатина да иска отъ повѣрителя си суммы, по голѣми отъ нужното. Ако нѣкой направи иначе, осѫжда се на глоба дважь по голѣма отъ взетото количество.

Ако адвокатина е взелъ на себе си да защищава прѣдъ сѫдътъ нѣкое *криво* дѣло и поради това изгуби процеса, сѫдътъ може да осѫди адвокатина не само нищо да не получи за труда си, нъ и да заплати всичкитѣ разноски по процеса.

Трудътъ на адвокатитѣ се плаща по слѣдующата такса:

1. За издаване писменно мнѣние или постановление по нѣкой юридически въпросъ споредъ важностьта на въпроса отъ 5 до 60 лева;

2. За изслушване оногова, на когото процесса не би могълъ да се приеме отъ $2^1/_2$ до 5 лева.

Ако въ тоя случай би трѣбвало да се разглѣдватъ и изучватъ актове и разни книжя, тогава споредъ труда плаща се отъ 5 до 35 лева.

3. За съчиняване протоколъ, въ който се записва сѫщностьта на расправата, кои сѫ отговорнитѣ лица, гдѣ се намиратъ, какъ би могло да имъ се даде клѣтва, кои могѫтъ да послужѫтъ за свидѣтели и пр., се плаща:

а) за искъ отъ	10	до	50	ав. ж.	отъ	2	до 5 л.
б) за искъ отъ	50	до	200	«	отъ	$2^1/_2$	до 7 «
в) за искъ отъ	200	до	500	«	отъ	7	до 12 «
г) за искъ отъ	500	до	3000	«	отъ	12	до 24 «
д) за искъ по горѣ отъ			3000	«	отъ	20	до 35 «

Лихвитѣ никога не се смѣтатъ.

4) За устно прѣдставяние тѫжбата въ сѫдътъ отъ $2^1/_2$ до 5 лева.

5) За писменно потѫжване отъ $2^1/_2$ до 35 лева.

6) За писма, съ които се прави нѣкакво доказване.

забѣлѣжка или исправление въ нѣкое дѣло или смѣтка отъ $1^1/_2$ до $4^1/_2$ лева.

7) За пълномощно писмо отъ $1^1/_2$ до $3^1/_2$ л.

8) За прѣписъ отъ пълномощното 40 стот.

9) За прѣдставяние прѣдъ сждътъ и за защищаване дѣлото отъ 5 до 35 лева.

10) За аппеллативни жалби отъ $2^1/_2$ до 24 лева.

11) За опровергаване аппеллото отъ $2^1/_2$ до 24 л.

12) За писма до сждилищата съ цѣль да се нѣщо прѣдуземе, извърши или уреди отъ $^1/_2$ до $2^1/_2$ л.

13) За пжтуване извънъ мѣстопрѣбиването имъ за прогонни 19 лева на день и дневни 5 лева.

Платата за другитѣ адвокатски услуги е съразмѣрна съ таксата, която до тука изложихме. По-много отъ опрѣдѣленото никой неможе ни да иска, ни да получи. Повѣрителя всѣкога има право да прибѣгне до сждътъ, ако адвокатина поиска да земе за адвокатский си трудъ повече, отъ колкото му е опрѣдѣлено.

Колко е далечъ това отъ владѣющитѣ у насъ по тая часть грабежи и безпорядъци! Колко сърбската наредба за адвокатитѣ ограждава сърбскитѣ граждане отъ недостойнитѣ, неспособнитѣ, безграмотнитѣ и безсъвѣстнитѣ адвокати и колко добрѣ би било единъ часъ напрѣдъ да се въведе и въ насъ подобна наредба!

ПРИБАВЛЕНИЕ.

На страница 136 азъ изброихъ само нѣкои отъ годищнитѣ такси. Тая таблица не ще бъде пълна, ако не се покажатъ и такситѣ, които плаща всѣкий сърбски гражданинъ при встжпването си въ извѣстно звание, въ извѣстна служба, въ извѣстенъ чинъ. По тая причина за нужно счетъхъ да допълня тука казаното на горѣрѣчената страница съ изброението на нѣкои отъ такситѣ, които се плащатъ на държавата еднократно за всѣки актъ, който се издава отъ началствата за припознаване званието и чина на тоя или онзи гражданинъ.

За сингелията си ржкоположений священникъ плаща	динаря	20
За сжщото протоиерея плаща . .	«	50
За своя чинъ монаха плаща		100
« « иеромонаха «		150
« « сингела «		160
« « протосингела «		200
« « игумена «		300
« « архимандрита «		400
« « епископа «		2000
« « митрополита «		4000
За разрѣшение нѣкому да мине подъ чуждо подданство		50
За откривание меана въ ново мѣсто. . .		100
« « кафене « « . .		250

За позволение да стане нѣкой кръчмаръ .	50
« « « кафеджий .	100
За планъ на механа отъ I классъ . . .	300
« « « II « . . .	250
« « « III « . . .	200
За дозволение да даде нѣкой адвокатски испитъ	20
За адвокатско свидѣтелство	150
За дипломъ на подпоручикъ	5
« на поручикъ	10
« на подкапетанъ	15
« на капетанъ	20
« на Майоръ	30
« на подполковникъ.	50
« на полковникъ	100
« на генералъ	150
За право да се търсятъ рудници и раскопаватъ	100
За разрѣшение да се сѣкжтъ изъ държавнитѣ гори дърва за търговия, освѣнъ оцѣнението на дървата	100
За разрѣшение да се гори поташь . . .	100

Да изброявамъ всичкитѣ подобни такси ще бжде безполезно. Читателя и отъ казаното може да види, че градското търговското и еснавското съсловия въ Сърбия се намиратъ въ положение не толкози благоприятно, както у насъ, въ България, гдѣкато тѣзи съсловия плащатъ даждия много по незначителни. Нъ онова, което най много се хвърга въ очи-

тѣ при разглеждането на горната таблица, то е факта, че духовнитѣ чинове се добиватъ съ най-скжпа такса. Това облагание на духовенството и тая несъразмѣрность между такситѣ върху другитѣ чинове и върху духовнитѣ сж извикали онѣзи спорове между сърбското духовенство и сърбското правителство, които най послѣ докарахж свалянието на митрополита Михаила и единъ видъ расколъ въ сърбската черкова. Своето неискание да признае правото на държавата да таксира духовнитѣ чинове сърбското духовенство е основавало и основава на това, че тѣзи чинове не се даватъ съ пари, а само по благодатъ отъ Св. Духа.